

De Takkeling

Achtste jaargang (2000) nummer 2

Werkgroep Roofvogels Nederland

Werkgroep Roofvogels Nederland

in samenwerking met Vogelbescherming Nederland

De Takkeling is een uitgave van de stichting Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN). De WRN is een landelijke werkgroep die, in samenwerking met Vogelbescherming Nederland, de belangen behartigt van de Nederlandse roofvogels. Naast activiteiten als het geven van voorlichting en het stimuleren van maatregelen voor een efficiënte roofvogelbescherming, voert de WRN gestandaardiseerd onderzoek uit naar de ecologie van de in ons land voorkomende soorten.

Bestuur

Voorzitter:	Rob Vogel (SOVON)
Penningmeester:	Ton Eggenhuizen (Vogelbescherming Nederland)
Leden:	Frank de Roder (Staatsbosbeheer), Gerrit van Ommering (LNV), Ferry Reinhardt (AID)
Landelijk coördinator:	Maria Quist
Administratieve ondersteuning:	Ans Blanckenborg
Redactie:	Rob Bijlsma, Maria Quist
Drukwerk:	Pet bv, Hoogeveen

Redactieadres: Postbus 54, 8426 AD Appelscha. Tel. 0516 - 432660, fax 0516 - 433330

Email: werkgroep.roofvogels.nederland@wxs.nl

Internet: <http://members.tripod.lycos.nl/wrn>

U kunt onze activiteiten steunen door donateur of actief lid te worden van de WRN. U ontvangt dan naar wens drie maal per jaar de Takkeling (februari, juni en oktober) of eenmaal per jaar een nieuwsbrief. De minimale jaarlijkse bijdrage is fl. 25,-; meer is welkom.

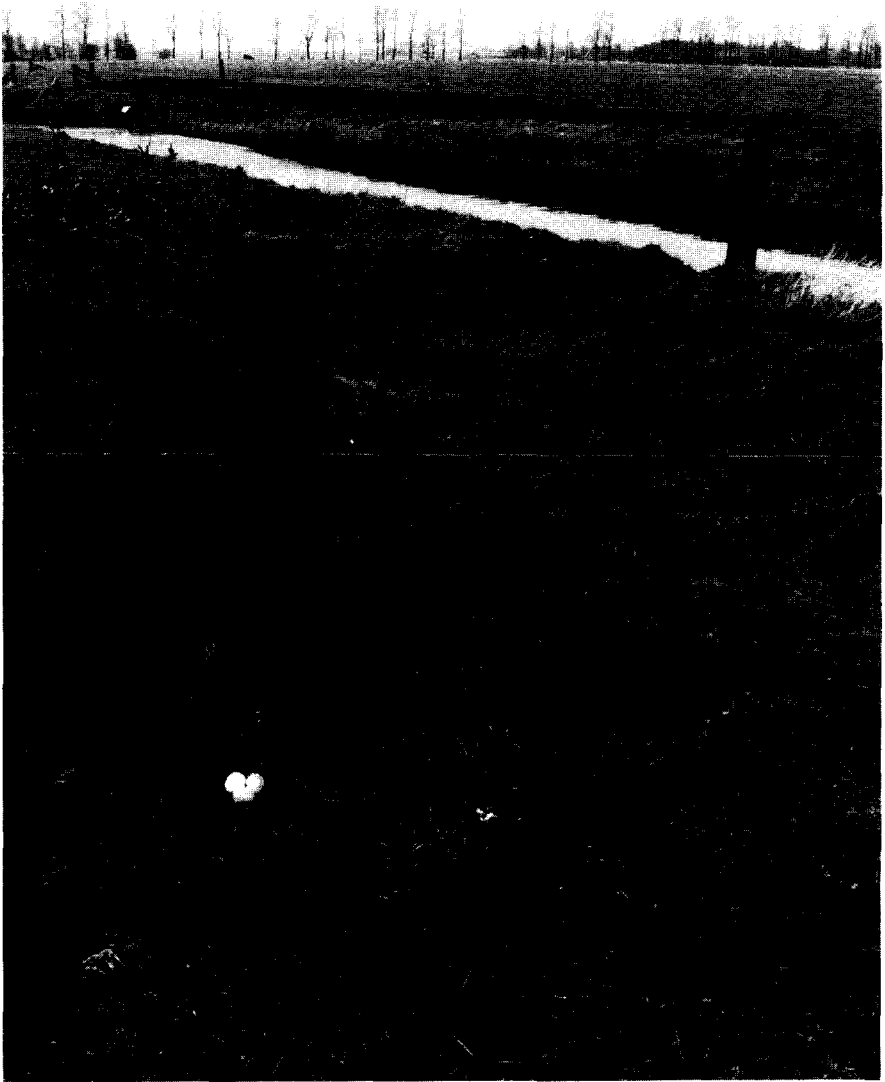
U kunt lid worden door uw bijdrage over te maken op postgiro 76284 t.n.v. Werkgroep Roofvogels te Appelscha, o.v.v. "nieuw lid - Takkeling" of "nieuw lid - nieuwsbrief".

Foreign subscription is f 35,- per year (3 issues) to be paid by eurocheque or cash.

De Takkeling

Achtste jaargang (2000) nummer 2

Werkgroep Roofvogels Nederland

Grondnest van Buizerd met voltallig 3-legsel bij Aldeboarn in Friesland, 17 april 2000 (Yde van der Heide). *Ground nest of Common Buzzard with completed clutch in characteristic farmland in Frisia, 17 April 2000.*

Intro

Maria Quist

'Het gaat goed met de roofvogels' kopten de kranten begin dit jaar naar aanleiding van ons laatste persbericht. Dat nieuws viel niet bij iedereen in goede aarde. Weidevogelbeschermers, duivenmelkers en jagers schreeuwden moord en brand. Het bleef niet bij woorden alleen. Roofvogelvervolgers pakten ouderwets stevig uit. Alles werd uit de kast gehaald: gif, klemmen en het geweer. Alarmerende berichten alom, met Friesland aan kop.

Daarbij de hevige storm van zondag 28 mei j.l. waardoor op grote schaal nestbomen en nesten met eieren en jongen sneuvelden, én de lage (veld)muizenstand van dit jaar. Het rooskleurige plaatje ziet er ineens heel anders uit. De storm en de lage muizenstand zijn te pruimen, het primitieve moorden niet. De aanwijzingen worden sterker dat een deel van de vervolging gezocht moet worden in kringen van zogenaamde natuurliefhebbers. Politie en AID houden verscherpt toezicht.

Nog meer verontrustend nieuws: in het verleden werd ik eens in de zoveel maanden gebeld door mensen die graag een roofvogelshow wilden bijwonen. Ik vertelde dan dat de WRN zich uitsluitend bezighoudt met roofvogels in het wild. Dat het veel spannender is om met een verrekijker er op uit te trekken en het natuurlijke gedrag van roofvogels te observeren in de vrije natuur dan je te vergapen aan een valk met een kapje over zijn kop en een veter aan zijn poot.

Het laatste jaar word ik echter wekelijks gebeld door deze nieuwe categorie roofvogelliefhebbers. Verontrustend is eveneens dat organisaties als Staatsbosbeheer in toenemende mate valkeniers als publiekstrekker uitnodigen op hun open dagen en festiviteiten, en op deze manier het 'aapjeskijken' en het houden van roofvogels (als zijn het papegaaien) aanwakkeren. WRN-ers hebben dergelijke roofvogelshows bezocht en ons verslag uitgebracht. En daar worden we niet vrolijk van. Het gebrek aan roofvogelkennis is in veel gevallen bedroevend. De grootste flauwekul gaat over de tafel. We hebben onlangs een brief gestuurd naar het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en onze ongerustheid hierover uitgesproken. In de volgende Takkeling meer hierover.

En dan nu wat anders. Mocht u nog een vakantiebestemming zoeken, dan kan ik u Polen aanraden. Wij zitten regelmatig voor het inventariseren van roofvogels in de omgeving van het Nationale Park Białowieża in Oost-Polen. Het is er schitterend. Alles wat wij in Nederland verspeeld hebben aan wilde bloemen, akker- en weidevogels is daar nog volop aanwezig. En dan die heerlijke, weldadige rust. Belangstelling? Zie dan de volgende pagina.

Dat was het weer. Een hele fijne zomer en tot oktober!

Vakantiehouden en 'roof'vogelen in Polen

Zelf hebben wij het er zo naar onze zin, dat wij het u niet willen onthouden: een verblijf in Masiewo. Wij logeren er meestal in het vakantiehuisje van Alicja en Andrzej Karczewska. Het dorpje bestaat uit één straat met aan weerskanten houten huisjes. Aan het einde van Masiewo houdt de openbare weg op. Hier eindigt Polen en begint Wit-Rusland. De laatste vijf kilometer is de weg niet geasfalteerd, maar wel prima te berijden. In het piepkleine dorpje zitten zo'n zes ooievaarsnesten. De hooilanden rondom zijn een lust voor het oog. In het voorjaar grote velden met dotterbloemen. Naast gewone ooievaar, zie je er de zwarte ooievaar, kraanvogel, schreeuwarend, slangenarend. Vele zangvogels als roodmus, draaihals, ortolaan, grauwe gors, grauwe klauwier, klapekster, krekelzanger, nachtzwaluw, snor, grote karekiet, Noordse nachtegaal, afijn noem maar op. Verder barst het er van de wilde zwijnen en edelherten. Met geluk: elanden, bisons en wolven.

Bij de buurvrouw aan de overkant van de straat kan een smakelijke maaltijd besteld worden. Let wel: vlees van eigen slacht, zuivel (veel room) van eigen koe en groenten en fruit uit eigen tuin. De prijs is zo'n f8,50 per persoon. De maaltijden kunnen via Alicja geregeld worden.

De prijs van het huisje voor 1, 2 of 3 personen is 350 zlotys per week (± f220,-), voor elk persoon meer f65,- extra. Maximaal 8 personen. Er staat een reusachtige tegelkachel, op hout gestookt. Maar er is ook een prima badkamer met douche en toilet en sinds kort een koelkast. Alicja spreekt wat Engels.

Hun telefoonnummer is: 00 48 - 85 68 58 251 of 00 48 - 606 450 949. Het E-mailadres is: karcz@lynx.bpn.bialowieza.pl. Plezierige vakantie!

Beekdal van een van de vele riviertjes rond Białowieża, domein van Schreeuwarend en Kraanvogel, 25 april 2000 (Rob Bijlsma). *One of the many river valleys in the vicinity of Białowieża, home of Lesser Spotted Eagle and Crane, 25 April 2000.*

Naar aanleiding van het verhaal van Ton Eggenhuizen op de afgelopen Roofvogeldag in Meppel, over agressieve Buizerds die al dan niet een gevaar voor mensen zouden vormen, ontvingen we onderstaande poëtische ontboezeming.

Wegrennen, noorderzonners

Herma Diepenheim

Wie een ornithologische predator aan ziet komen,
dient te gaan staan dromen,
en vooral als het een vrouwtje roofvogel is
blijf dan heel rustig gewis,
dat is de beste taktiek
anders wordt iedereen misschien wel ziek!

Blijf haar aankijken
en laat vooral geen angst blijken
zie je er te blijs uit
kijk dan bijzonder uit
en loop of fiets je veel te snel,
bedenk dan wel,

dat zo'n vrouwtje daar ook wil wonen
en dat ze jou niet wil belonen
maar vooral haar durf en kracht wil tonen
in de hoop dat je respect zult tonen!

In het hoogst uitzonderlijke geval
van een vluchtaanval
blijf heel kalm
en laat vooral niet achter
je stinkende walm
en stel je niet op als een stiekeme verkrachter,

maar verlaat snel het terrein
en houd jezelf eens een beetje klein
verlaat het territorium
en maak geen moratorium.

Genetische vingerafdruk verbetert situatie roofvogels in Slowakije

Hero Moorlag

Begin mei bezochten Jan de Vries en ik als leden van de Werkgroep Natuur en Milieu van de Stichting Stedenband Hoogeveen-Martin voor de vierde keer onze vrienden van Správa Vel'ká Fatra in Vrútky bij Martin. We konden ruim tweeduizend mark en twee verrekijkers overhandigen ten behoeve van de bewaking van steenarend- en slechtvalknesten. Het geld is afkomstig van de Martina de Beukelaarstichting, een WRN-lid en de gemeente Hoogeveen die in de persoon van de burgemeester mij als speciale gast op Boomplantdag 2000 een cheque aanbood. De kijkers werden door een WRN-lid aangeboden.

Bureaucratie

Voor het geld dat wij in mei 1999 overhandigden heeft Správa twee perfect werkende radiozenders en -ontvangers van het merk Motorola gekocht en enkele tenen manden voor het vervoer van minder valide en zieke roofvogels. Ter stimulering van een verbeterde permanente bewaking bij alle nesten van grote roofvogels in de Vel'ká Fatra hadden we begin april een in het Slowaaks gesteld ambitieus plan naar Správa gestuurd. Het plan moest het voor vrijwilligers aantrekkelijker maken bij nesten te waken. Het stuk behelsde onder andere de bouw van vaste blokhutten voorzien van verwarming, slaappleats, monitor en telescoop. Ons plan bleek nauwkeurig bestudeerd, maar werd om de volgende redenen afgewezen. Als Beschermd Landschap staat de Vel'ká Fatra hiërarchisch op het laagste niveau. De hogere bazen in Banská Bystrica hebben altijd kritiek op het werk van Správa. Hun telefoonrekening is te hoog, ze emailen teveel, rijden teveel in de dienstauto, gebruiken teveel papier of lopen maar wat in het veld. Van hoger hand gaat geen enkele stimulans uit om roofvogels te beschermen. Ondanks deze frustrerende bureaucratie is de inzet van de zeven medewerkers van het kantoor in Vrútky hoog. Zelfs kantoorpersoneel is bereid een weekeind bij een steenarendnest te waken. Ook Ginger Molitor van Peace Corps waakt regelmatig bij een nest of voert controles uit. De Vel'ká Fatra beslaat 60.000 ha bergterrein. Er is slechts één boswachter (Metod Macek) en er zijn twee totaal versleten dienstauto's. Ter vergelijking: de nabijgelegen Malá Fatra beslaat 20.000 ha. Omdat dit gebied Nationaal Park is, zijn er vijf boswachters en vier goede dienstauto's waaronder terreinwagens. Správa vecht al enkele jaren om een Nationaal Park te worden. Besprekingen, direct met de minister, vinden het laatste halfjaar bijna iedere maand plaats. Nationaal Park Vel'ká Fatra betekent een betere financiële situatie en een betere bemanning op kantoor en in het veld.

Positieve ontwikkelingen

Ondanks de treurnis die voortvloeit uit de hiërarchie binnen de organisatie van het Slowaakse Staatsbosbeheer zijn er lichtpunten. Wettelijk is bepaald dat binnen twee jaar van alle Steenarenden en Slechtvalken een genetische vingerafdruk moet worden gemaakt. De controle op roofvogelbezit is al verscherpt. Vorig jaar is versneld een begin gemaakt met het afnemen van bloed van pasgeboren roofvogels. De wettelijke maatregel verscheen prominent in de media. Onze vrienden van Správa beweerden in mei dat de nieuwe wettelijke bepaling stropers ervan weerhoudt vogels uit te horsten. Daardoor steeg het aantal broedparen Steenarend in Slowakije tot 80 (was 71) en het aantal Slechtvalken tot 15 (was 11). (*Redactie*: dat laatste is niet erg aannemelijk, omdat het niet meer uithalen van jongen pas na enkele jaren -op zijn vroegst- zichtbaar kan worden in een populatietoename; het duurt namelijk enkele jaren voordat de jongen oud genoeg zijn om de lokale populatie binnen te komen terwijl in de tussentijd veel jongen doodgaan.) Metod Macek verwacht dat volgend jaar 20 paren Slechtvalk in Slowakije zullen broeden. In de Vel'ká Fatra steeg het aantal paren Steenarend van 5 naar 7 en het aantal Slechtvalken van 1 naar 3. Wegens tijdgebrek kon niet het hele gebied worden onderzocht. Vermoedelijk zijn er dit jaar 5 paren Slechtvalk in de Vel'ká Fatra (mededeling Metod Macek). Slechts één nest wordt permanent bewaakt. Daarbij komt dat met Polen een project is opgezet ter bescherming van Steenarend en Schreeuwarend in de hele Karpaten. Oekraïne heeft te kennen gegeven zich in 2001 bij dit project te zullen aansluiten. Het gaat in de eerste plaats om monitoring en gezamenlijke afspraken en wetgeving. Het extra veldwerk moet in de Vel'ká Fatra voorlopig door enkele mensen worden uitgevoerd. Men heeft één vrijwilliger uit een dorp die is te vertrouwen en enkele valkeniers van kasteel Bojnice die bereid zijn in de bewaking mee te doen. De bazen van Banská Bystrica hebben bepaald dat in de Vel'ká Fatra niet mag worden gebouwd. Ons plan voor blokhutten werd door Ivan Milan, chef Správa, daarom voorzichtig omgezet in de aanschaf van een caravan die in het dal onder een steenarendnest kan worden geplaatst. We hebben de plek in het L'ubochnianská dolina gezien. Men wil meer wetenschappelijk onderzoek doen naar de activiteiten van Steenarenden op en rond het nest. Als werkgroep zullen wij vanaf heden proberen dit project financieel te steunen.

Slechtvalknest

In Rozhanovce bij Kosice in het uiterste oosten van Slowakije bevindt zich een Staatsboerderij waar men Slechtvalken en Sakervalken fokt ten behoeve van het vluchtbedrijf. Valkeniers kunnen hier hun vogels kopen. Heel duidelijk is in Slowakije namelijk de afspraak gemaakt dat er geen jonge valken uit nesten in de natuur mogen worden uitgehorst. De 200 valkeniers kennen uiteraard de maatregel van de genetische vingerafdruk, een goede stok achter de deur om geen wilde jongen uit te horsten. De reproductie in Rozhanovce is blijkbaar hoog, want er blijven ieder jaar vogels over. Ze worden als jong in een natuurlijk nest bijgeplaatst. Dat maakten we op 3 mei mee bij Dolný Haranec in het zuiden van de Vel'ká Fatra. Zoöloge

Janka was die ochtend met vier jonge Slechtvalken uit Rozhanovce gekomen. Metod zou één van de jongen in het rotsnest bij Harmanec plaatsen. We volgden zijn acrobatische toeren vanuit de bewakerstent (WRN-schenking) op de tegenoverliggende berg. Metod hing als een blauwgehelmd poppetje tegen de grijze rots. De valken alarmeerden fel. Tegen de lucht leek het vrouwtje een keer groter dan het mannetje. Bij het nest kon Metod op een rotsplateau staan. Hij riep via de Motorola-apparatuur dat er vier jongen in het nest lagen. Hij tilde er twee op en vroeg of we ze door de telescoop (WRN-schenking) konden zien. Daarna liet hij een handvol duivenveren en -ringen zien. We zagen dat de jongen werden gewogen met een veerunster van de WRN. Metod nam het gekweekte jong weer mee terug naar het dal. Vijf jongen zou voor dit overigens productieve paar toch teveel zijn geweest. Het jong werd dezelfde dag nog in een nest in de Malá Fatra bijgeplaatst. Hier waren twee eieren niet uitgekomen. De gefokte jongen zijn voorzien van oude ringen uit 1993 van Vogelringstation Praag. Slowakije heeft (nog) geen eigen ringstation. Soms krijgt Správa kleurringen met nummer van de Poolse Ornithologische Vereniging. In het dal liet Metod zien dat de één van de riemen van zijn verouderde klimtuig was gescheurd.

Foto 1. Metod Macek met jonge Slechtvalk, gefokt in gevangenschap en op het punt in het nest van een wilde Slechtvalk te worden bijgeplaatst, Slowakije, begin mei 2000 (Hero Moorlag). *Forester Metod Macek with young Peregrine Falcon, raised in captivity and about to be fostered, Slovakia, early May 2000.*

Foto 2. Nestbiotoop van het slechtvalkpaar bij Harmanec, begin mei 2000 (Hero Moorlag). *Nesting habitat of Peregrine at Harmenec in Slovakia, early May 2000.*

Trekkende roofvogels

Tijdens ons vijfdaags verblijf hebben we drie keer een bergtocht gemaakt met Metod, L'udo Remenik of Ivan. Telkens zagen we trekkende Zwarte Wouwen hoog overvliegen. Staande op een schitterend uitzichtpunt op 1550 m bij Smrekovica ontdekte Jan een Arendbuizerd. De soort werd door Metod als doortrekker bevestigd. Je kijkt er eerst vreemd tegenaan, omdat je de vogel van boven ziet. Maar met Peterson kwamen we er uit. Door het schitterende weer waren de kleuren duidelijk.

De volgende dag zagen we de soort opnieuw, maar ook een Steppenbuizerd. Verder de normale roofvogels: Buizerd, Slechtvalk, Havik, Sperwer en Torenvalk. De Steenarend liet zich nu, in de eifase, niet zien. De ambiance is geweldig. Besneeuwde hellingen en bossen waaruit de zang van Beflijster, Fitis, Vink, Heggenmus en Grote Gele Kwikstaart (beken) opstijgt. In de dalen zaten Waterspreeuwen elkaar achterna, razendsnel de meandering van een beek volgend. In het Turiec dal (Martin ligt aan de rivier de Turiec) hoorden we Grauwe Fitis, Withalsvliegenvanger, Paapje en de normale struweelvogels als Fitis, Zwartkop en Tuinfluiter. En in de lucht opnieuw Zwarte Wouw, Havik, Buizerd en Schreeuwarend. Toen de dienstauto, een Petrol, het wegens oververhitting op een steile helling begaf, kwam er opnieuw een plan in ons op om deze mensen te helpen: reparatie van de auto, beter klimtuig, caravan, videocamera en monitor. Er is nog veel te doen. We houden jullie op de hoogte.

Adres: De Aak 108, 7908 EK Hoogeveen.

Een andere vorm van ‘echt’ zon-gedrag bij de Wespendif *Pernis apivorus*?

Ate Dijkstra

In De Takkeling van 1997 wordt door Rob Bijlsma het gedrag van een zonnende Wespendif beschreven (Bijlsma 1997). In het blad Weer en Wind kwam ik een beschrijving tegen van mogelijk ‘echt’ zon-gedrag van een Wespendif die afwijkt van de bovenstaande beschrijving (Tiele 1947). Tiele schrijft het volgende:

31Aug. Het verbaast mij natuurlijk niet, dat ik bij mijn aankomst het wespendifhorst leeg vind, want naar berekening waren de jonge roofvogels al enige dagen uitgevlogen. Daar jonge roofvogels de eerste tijd in de buurt van het nest plegen te blijven, ga ik zoeken in het omliggende bos - zonder resultaat, doch als ik een half uur later weer langs het horst kom, zit één der jongen op een tak! Dit komt overeen met wat F. Stedel van de jonge haviken schrijft: "Nu zijn zij vlug en oefenen zich in het jagen. Weliswaar zoeken zij nog dikwijls het horst op. De plaats, die ze zes weken heeft geherbergd, vergeten ze niet zo snel." Dat was een verrassing, maar waar blijft zijn nestgenoot?

Rustig kuist hij zich, plukt een donsveertje weg en schudt zijn veren eens flink los. Na enige tijd gaat hij op een andere tak over en nu krijg ik een uniek schouwspel te zien. De zon breekt door; de jonge wespendif draait zijn rug naar de zon, richt zijn vleugels even hoog op, waarna hij ze laat zakken, om zich met wijd uitgespreide vleugels door de zon te laten koesteren. Nog zie ik hem staan in die imposante houding - naast hem een sierlijke witte berk, lichtend in de zon. Onvergetelijk schouwspel!

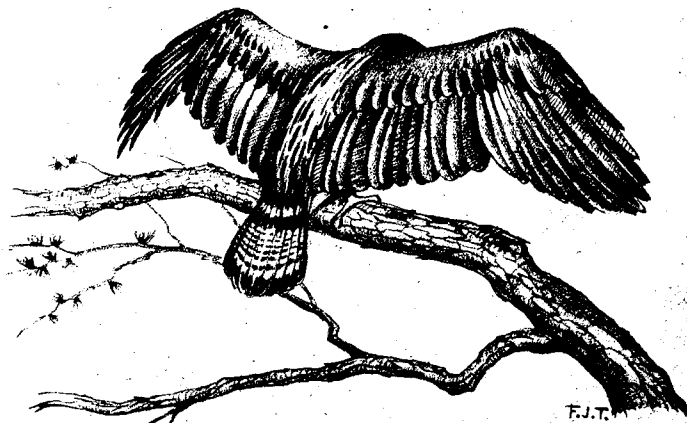
Tussentijds wordt de jonge vogel ook eenmaal gevoederd. Het voeren zelf kan ik niet zien, maar wel zie ik de oude vogel op de horst strijken en even later er weer af, laag door het bos en vlak langs me! Echter zonder mij te zien, want ik was gedurende het voederen schielijk onder een rhododendronstruik gekropen, van waaruit ik wel zien kon, maar niet gezien kon worden.

Bij het artikel staat ook een potloodtekening afgedrukt waarop de zonnende juveniele Wespendif staat afgebeeld (Figuur 1).

Discussie

Bijlsma (1997) maakte onderscheid tussen ‘echte’ zonnen en het gebruik van de zonnwarmte voor het drogen van de veren na een bad. In het eerste geval worden de vleugels in een deltahouding gehouden en begint het zon-gedrag als de zon doorbreekt. Over het drogen van veren na een bad schrijft hij dat zijn Wespendif alleen

een bad nam bij zonnig weer. Na een bad klauterde de vogel in een omgevallen grove den; daar liet hij zijn vleugels hangen en spreidde de staart. Geregeld werd er van houding veranderd en af en toe stevig met de vleugels geflapt. Naarmate de veren verder opdroogden, werden de vleugels soms voluit gespreid, echter nooit in de deltahouding. Toen de vogel geheel was opgedroogd, wat bij felle zon 30-35 minuten duurde, begon hij te poetsen. Tiele's (1947) vogel spreidde zijn vleugels echter toen de zon doorbrak; niets in de tekst wijst erop dat hij tevoren een bad had genomen. Dit wettigt de vraag of bij 'echt' zon-gedrag geen sprake kan zijn van twee houdingen, namelijk de deltahouding en een houding met gespreide vleugels.

Figuur 1. '...en liet zich toen met uitgespreide vleugels door de zon koesteren.' (uit Tiele 1947).

Summary: Another form of sunning in the Honey Buzzard *Pernis apivorus*?

The most common form of sunning in Honey Buzzards is the delta-wing posture (Bijlsma 1997). The spread-wing posture is used while drying the wings after a bath or rainfall. However, a case of spread-wing posture, performed by a recently fledged juvenile on a sunny day, was described in the Dutch literature. In this case, it was obvious that the bird had not bathed. It reacted by turning its back towards the sun when the latter broke through the clouds (Tiele 1947).

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1997. Zon-gedrag van een Wespendif *Pernis apivorus*. De Takkeling 5(3): 31-37.
Tiele F. 1947. Over een merkwaardige en zeldzame roofvogel: de wespendif. In Weer en Wind 9: 222-228.

Adres: Dobbenwal 62, 9407 AG Assen.

Drentse Wespddieven *Pernis apivorus* nestelen steeds vaker in Japanse lariks *Larix leptolepus*

Willem van Manen

Met de teksten en foto's in het achterhoofd van de vogelboeken die ik als jongetje las in de jaren zeventig (Brehms Tierleben, Gevederde Vrijbuiters van A.B. Wigman, Zien is Kennen), zocht ik in Drenthe heel wat uren tevergeefs naar wespddiefnesten in loofbos. Mijn eerste nest vond ik in 1979 bij Huis ter Heide, in een ... douglas! Dit bleek geen toeval: van mijn eerste tien nesten zaten er negen in een douglas. In de loop van 20 jaar is daar echter een duidelijke verandering in gekomen. Welke verandering was dat en waardoor werd deze veroorzaakt?

Methode en materiaal

In de loop van de jaren zijn diverse, elkaar aanvullende, methoden ontwikkeld die een goed overzicht geven van aanwezigheid en activiteiten van de lokale Wespddieven (van Manen & Nijmeijer 1989, van Manen 1992, Bijlsma 1993, 1997). Het 'boomtoppen' heeft zich daarbij als cruciale methode ontpopt: vanuit de kruin van een hoge boom in juli en augustus de vliegactiviteiten van Wespddieven volgen en intekenen op kaarten.

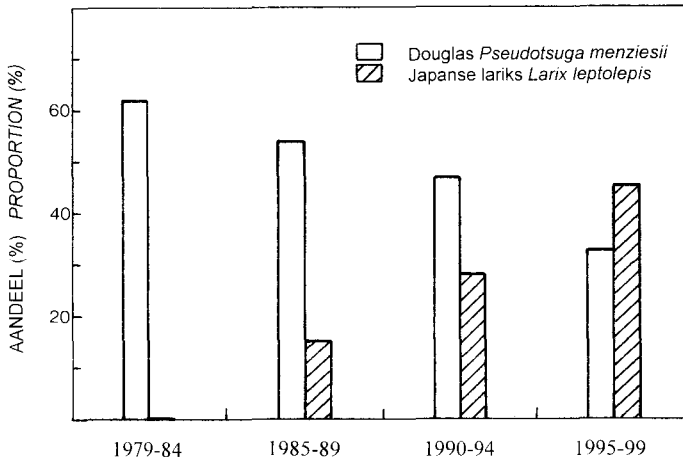
In de periode 1979-99 verzamelde ik gegevens van 120 Drentse wespddiefnesten (Bijlage 1). Een aantal daarvan was meermalen in gebruik (Bijlage 3). Omdat ik ervan uitga dat Wespddieven elk jaar een onafhankelijke keus maken waar ze zullen gaan nestelen, zijn ook de hergebruikte nesten in de analyse betrokken.

Resultaten en discussie

Over 1979-99 gerekend werden Wespddieven in zes verschillende boomsoorten broedend aangetroffen, het meest in douglas (bijna de helft van de gevallen) maar in toenemende mate ook in lariksen (Figuur 1). Het broeden in loofbomen is uitzonderlijk (3 van de 120 broedpogingen); wat dat betreft hebben de oude vogelboekjes me in eerste instantie inderdaad op het verkeerde been gezet.

In de keuze van nestboom is over de periode van ruim 20 jaar een duidelijke verandering opgetreden, waarbij vooral Japanse lariks in toenemende mate als nestboom werd uitgekozen. Waarom schakelden de Wespddieven over op lariksen? Is er misschien iets mis met het broeden in douglas? Dat blijkt niet uit het broedsucces: 85% van de eileggende paren in douglas was succesvol ($n=47$), tegen 72% in lariks ($n=25$) (Bijlage 2). Er is bovendien geen sprake van een trend, waarbij de broedgevallen in douglas in later jaren vaker zouden mislukken (en de 'switch' naar lariks verklaard zou kunnen worden).

Een andere mogelijkheid zou kunnen liggen in een veranderd aanbod van boomsoorten door selectieve kap en aanplant. In de Drentse bossen is het areaal van zowel lariks als douglas in de afgelopen 20 jaar echter nauwelijks gewijzigd. In vrijwel alle wespendifterritoria waren en zijn geschikte percelen douglas aanwezig. Gerekend naar het beschikbare oppervlak van de verschillende boomsoorten bestaat er overigens nog steeds een voorkeur voor douglas boven lariks. In de afgelopen vijf jaar broedde namelijk 33% van de Wespendienven in douglas, dat 6.1% van het Drentse bosoppervlak beslaat. Bij de lariks was dat 45% in 17.4 % van het bosoppervlak.

Figuur 1. Aandeel Wespendienven nestelend in douglas en Japanse lariks in Drenthe in 1979-99. *Proportion of Honey Buzzards nesting in Douglas fir and Japanese larch in Drenthe in 1979-99.*

Een duidelijke verandering heeft wel plaatsgevonden in de leeftijd van het bos. Het merendeel van het bos waarin Drentse Wespendienven broeden is nu ongeveer 60 jaar oud en dus substantieel ouder dan 20 jaar geleden. Het is aannemelijk dat lariksbos voor Wespendienven pas op latere leeftijd aantrekkelijk werd om in te broeden. Door dunningen werd de onderlinge afstand tussen de bomen groter, waardoor ze een bredere kroon ontwikkelden en er meer aanvliegruimte tussen de kronen ontstond. Wespendienven vliegen hun nesten veelal over de laatste 50-150 m (soms wel over >300 m) beneden boomtopniveau aan, zodat enige ruimte tussen de kruinen noodzakelijk is. Ook hebben oudere lariksen vaker een onregelmatig gevormde kroon, waardoor er meer nestelplaatsen zijn die van bovenaf goed zijn afgeschermd. Dat laatste is belangrijk voor Wespendienven, omdat beide ouders de jongen al in de derde levensweek alleen kunnen laten om te foerageren. Alleen wanneer er

ruimschoots wespbroed voorhanden is, kunnen Wespdieven (vooral de vrouwtjes) langdurig in de latere jongenfase bij het nest blijven.

Foto. Adult mannetje Wespdief met twee jongen op lariksnest in gaffelconstructie, Havelte, juli 1993 (Herman Gruppen). *Adult male Honey Buzzard with two nestlings on nest in the fork of a larch. Havelte, July 1993.*

In de Drentse boswachterijen hebben Haviken *Accipiter gentilis* en Buizerds *Buteo buteo* al veel langer dan Wespdieven een voorkeur voor lariksen (Bijlsma 1993). Blijkbaar zijn lariksen erg geschikt om een nest in te bouwen. Iedere klimmende roofvogelaar zal dat kunnen beamen: mooie stevige horizontale takken, voorzien van een ruwe bast en talloze knobbeltjes die een onwrikbare ondergrond vormen voor takken. De voor het nest gebruikte takken zijn ook van lariksen afkomstig. Deze zijn eveneens voorzien van knobbeltjes die ineengevlochten een uitstekende greep waarborgen. Van larikstakken gebouwde nesten in lariksen zijn stevige bouwsels, geheel anders dan de vaak tussen de steuntakken wegzakkende nesten in douglas of fijnspar. Vermoedelijk werd dit type nestplaats voor Wespdieven pas geschikt op het moment dat voldoende dekking was gewaarborgd, dus in oudere lariksen met vervormde kruinen. Voor Havik en Buizerd was dekking minder cruciaal en kon al veel eerder halverwege de stam open en bloot een nest worden gebouwd. Bij beide soorten bewaakt het vrouwtje de jongen gedurende de eerste vier levensweken of langer, soms zelfs tot na het uitvliegen. In bijna alle gevallen zal ze vlakbij het nest zitten en direct ter plaatse zijn zodra er gevaar dreigt. Wespdieven kunnen daarentegen het nest urenlang alleen laten, een riskante onderneming in onze door Haviken gedomineerde bossen.

Een minder leuke bijkomstigheid is dat de toenemende voorkeur van Wespendienven voor lariksen het zoeken naar nesten niet altijd gemakkelijker maakt. Hoewel lariksen een transparanter bos vormen dan douglassen, prefereren Wespendienven percelen lariks die gemengd zijn met loofhout. Vooral wanneer er beuken tussen de lariksen staan, kunnen die het zicht op een nest volledig ontnemen. In de winter zijn dergelijke nesten natuurlijk wel makkelijk te zien. Zodoende is ‘boomtoppen’ niet meer het exclusieve middel om nesten op te sporen. Ook de doorsnee-karteerder kan nu een deel van de nesten eruitlopen, zij het dat hij daarvoor ‘s winters op pad moet.

Summary: Honey Buzzards *Pernis apivorus* in Drenthe increasingly nest in Japanese larch *Larix leptolepis*

Over the period 1979-99, Honey Buzzards in the province of Drenthe used six tree species for nesting (Appendix 1), mostly Douglas fir and Japanese larch. Although nesting in Douglas fir is still preferred in the late 1990s (33% of the nests in 6% of the wooded area), nesting in Japanese larch showed a distinct increase over the years (Figure 1) from 0% in 1979-84 to 45% in 1994-99 (in 17% of the wooded area). The proportion of egg-laying pairs raising fledglings in Douglas fir nor Japanese larch showed any changes in 1979-99, being respectively 85% (n=47) and 72% (n=25; Appendix 2), and is therefore thought not to have acted as a stimulus for the remarkable change to nesting in Japanese larch. It is argued that Japanese larch, already for several decades the preferred nesting tree in Goshawk *Accipiter gentilis* and Common Buzzard *Buteo buteo*, has only recently become suitable for nesting Honey Buzzards. Larch plantations in Drenthe were planted in the 1940s. Maturation of larches in the last decade resulted in denser crowns with a higher proportion of misfigured treetops. These latter -often secluded- sites are clearly preferred by Honey Buzzards, contrary to Goshawks and Common Buzzards which make bulky nests halfway up the trunk. Both sexes of the Honey Buzzards start foraging in the third week of life of the nestlings, attending the nest sporadically and for short periods afterwards (unless wasp densities are high, and especially females may linger near the nest for longer periods). In the Goshawk-riddled forests of Drenthe, nest protection through cover is therefore a priority. Such cover in larches has only recently become available after sufficient maturation of the larch plantations.

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1993. Ecologische atlas van de Nederlands roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.
Bijlsma R.G. 1997. Handleiding roofvogelonderzoek Nederland. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
van Manen W. 1992. Het verzamelen en clusteren van wespendifwaarnemingen *Pernis apivorus*. Drentse Vogels 5: 12-23.
van Manen W. & Nijmeijer H. 1989. De Wespendif in Drenthe: inventarisatie, methodiek en resultaten 1985/1986. Drentse Vogels 2/3: 105-115.

Adres: Oosterbroekstraat 45, 9402 RB Assen.

Bijlage 1. Nestboomkeuze van Wespendienven in Drenthe in 1979-99. *Choice of nesting trees by Honey Buzzards in Drenthe in 1979-99.*

Periode <i>Period</i>	Douglas <i>Ps.menziesii</i>	Jap.lariks <i>L.leptolepus</i>	Fijnspar <i>Picea abies</i>	Sitkaspar <i>P.sitchensis</i>	Grove den <i>Pin.sylvestris</i>	Zomereik <i>Quer.robur</i>	Totaal <i>Total</i>
1979-84	8	0	1	0	3	1	13
1985-89	18	5	6	0	4	0	33
1990-94	15	9	4	3	1	0	32
1995-99	14	19	2	1	4	2	42
Totaal Σ	55	33	13	4	12	3	120

Bijlage 2. Broedsucces van Drentse Wespendienven in douglas- en lariksnesten in 1979-99. Per periode is aangegeven in hoeveel nesten eieren werden gelegd, in hoeveel nesten jongen aanwezig waren en hoeveel nesten uiteindelijk uitvliegende jongen opleverden. *Breeding success of Honey Buzzards nesting in Douglas fir and Japanese larch in Drenthe in 1979-99. For each period it is shown in how many nests eggs were laid, young were found and young fledged.*

Periode <i>Period</i>	Nesten in Douglasspar <i>Nests in Douglas fir</i>			Nesten in Japanse lariks <i>Nests in Japanese larch</i>		
	Met eieren <i>With eggs</i>	Met jongen <i>With young</i>	Uitgevlogen <i>Fledged</i>	Met eieren <i>With eggs</i>	Met jongen <i>With young</i>	Uitgevlogen <i>Fledged</i>
1979-84	5	4	4	0	0	0
1985-89	15	15	15	5	4	4
1990-94	16	16	12	4	4	4
1995-99	11	11	9	16	12	10
Totaal Σ	47	46	40	25	20	18

Bijlage 3. Gebruiksduur van nesten (niet altijd in opeenvolgende jaren) in verschillende boomsoorten door Drentse Wespendienven in 1979-99. *Duration of occupation (not necessarily in consecutive years) of nests in different tree species in Drenthe in 1979-99.*

Aantal jaren bezet <i>Years occupied</i>	1	2	3	4	5	6	7
Douglasspar <i>Pseudotsuga menziesii</i>	17	11	1	2	0	0	1
Fijnspar <i>Picea abies</i>	2	4	1	0	0	0	0
Sitkaspar <i>P. sitchensis</i>	0	0	0	0	1	0	0
Grove den <i>Pinus sylvestris</i>	6	2	1	0	0	0	0
Japanse lariks <i>Larix leptolepis</i>	18	3	3	0	0	0	0
Zomereik <i>Quercus robur</i>	0	0	0	0	1	0	0

Rode Wouwen *Milvus milvus* in Spanje

Kees Woutersen

In roofvogelrijk Spanje is de Rode Wouw een opvallende verschijning. Voor Nederlandse vogelaars die het land bezoeken, lijkt de Rode Wouw een alom vertegenwoordigde vogel. In Aragón, Extremadura, delen van Andalusië en andere plekken die veel door vogelliefhebbers bezocht worden, is dat ook zo. Volgens de 'Atlas van Europese Broedvogels' is 22% van de wereldpopulatie (19.000-32.000 paren) geconcentreerd in Spanje (Nicolai 1997). Als we daarbij de overwinteraars uit noordelijke streken tellen, lijkt dit land een onoverwinnelijk bolwerk voor deze soort en zijn kostbare beschermingsprojecten zoals in andere landen niet nodig.

Maar Spanje is groot, het landschap is snel aan het veranderen en de natuur, inclusief de Rode Wouw, lijdt daar onder. Alarmerende berichten spreken over achteruitgang, vergiftiging en het vrijwel verdwijnen van verschillende populaties. Dit heeft (roof)vogelliefhebbers, verenigd in SEO/BirdLife Spain, ertoe gebracht om zowel een telling (1994) op te zetten als een beschermingscampagne. In 1998 was de Rode Wouw vogel van het jaar in Spanje en een jaar geleden kwam er een monografie uit.

Verspreiding van de broedvogels

De telling in 1994 kwam uit op 3328-4044 broedparen, na de Duitse de belangrijkste populatie binnen het verspreidingsgebied. Hoge dichtheden werden gevonden in Salamanca en aan de zuidrand van de Pyreneeën (Navarra/Aragón). Andere belangrijke plekken zijn onder andere Extremadura, het westen van La Mancha en Andalusië. De enige populatie die niet achteruit gaat, is die van Navarra en Aragón. Van de Balearen (Mallorca, Menorca) is de Rode Wouw bijna verdwenen en op de Canarische eilanden is hij definitief uitgestorven. In een land als Spanje zijn er bijna geen oude telgegevens. Maar twintig jaar vóór deze telling was het verspreidingsgebied van de Rode Wouw ongeveer twee keer zo groot, en dat zegt heel veel. Van bepaalde streken is een achteruitgang bekend, zoals veel gebieden rond Madrid en in Andalusië. Overigens is bij de Zwarte Wouw *Milvus migrans* in dezelfde gebieden geen achteruitgang geconstateerd.

Rode Wouwen broeden in open terrein met hier en daar grote bomen of stukken bos. De beste gebieden zijn die met extensieve landbouw in een landschap dat een lappendeken is van ongecultiveerd met kruiden begroeid land, graanvelden en oude, hoge bomen om in te rusten en te broeden. Vooral favoriet zijn rivierbossen en, in Extremadura en Andalusië, goed ontwikkelde steeneik- en kurkeikbossen. In gebieden met veel voedsel, bijvoorbeeld door de uitbundige aanwezigheid van aas, maar met weinig bomen kunnen de nesten soms op minder dan 100 m van elkaar worden gebouwd. Is het bos te dicht, dan zijn er geen Rode Wouwen. Met hun lange vleugels hebben Rode Wouwen ruimte nodig om te kunnen manoeuvreren.

Foto. Zwarte Wouwen (plus enkele Raven en een Aasgier) boven de vuilnisbelt van Caceres, augustus 1998 (Martijn de Jonge). *Black Kites (including several Ravens and an Egyptian Vulture) at the rubbish dump of Caceres in Spain. August 1998.*

Bedreigingen

Veranderingen in het landschap hebben een grote invloed op deze soort. De Rode Wouw jaagt in open gebied maar heeft hoge bomen nodig om een nest te bouwen. Ingrepen in het landschap, waarbij (soms maar enkele) bomen ruimte moesten maken voor landbouwgrond, hebben heel wat paartjes doen verdwijnen. Directe vervolging door de mens, vooral door uitleggen van vergiftigd aas, maar ook verkeer, afschot en hoogspanningsleidingen eisen een hoge tol onder Rode Wouwen en andere aaseters. Vooral het toenemende verschijnsel van uitleggen van vergiftigd aas door jagers, met als doel kleine roofdieren uit te schakelen, baart grote zorgen. Een landelijke anti-gifcampagne, inclusief steun van de jagersverenigingen, moet deze praktijken de kop indrukken (Woutersen 2000).

Overwinteraars

Overwinterende Rode Wouwen blijken een iets groter gebied te bezetten dan de broedvogels. Het aantal overwinteraars was veel hoger dan men eerder dacht: 54.000-62.140 vogels (eigen broedvogels niet meegerekend). De hoogste dichtheden werden gevonden vlak ten zuiden van de Pyreneeën (Aragón), in Salamanca en in delen van Kastilië. Opvallend is dat in enkele van de favoriete overwinteringsgebieden nauwelijks Rode Wouwen broeden. Dat is in de lage delen van de valleien van de Ebrovallei (Los Monegros) en de Duero. Hier is juist wel de

wegtrekkende Zwarte Wouw een talrijke broedvogel, zodat het er op lijkt dat de Rode Wouw in de winter zijn plek overneemt.

Voedsel

Rode Wouwen staan natuurlijk bekend als aaseters en diverse studies hebben dat ook bevestigd (Viñuela, Martí & Ruiz 1999, Sunyer & Viñuela 1994). Legale dumpplaatsen voor dood vee zijn er bijna niet meer in Spanje, maar bijna alle schapen worden in het land achtergelaten of komen, samen met varkens, op kleine dumpplaatsen in het land terecht. Echter, de Europese normen worden steeds beter nageleefd en dood vee wordt in toenemende mate begraven of vernietigd. Door de natuurbeschermers is een discussie op gang gebracht ten gunste van deze traditionele dumpplaatsen ('muladares') om de aaseters betere kansen te geven.

Maar het blijft niet bij aas alleen. Sommige lokale studies wijzen uit dat er bijna alleen aas wordt gegeten, vooral in de winter. Op andere plaatsen wordt echter wel degelijk gejaagd en kunnen muizen, konijnen en vogels een belangrijk deel van het menu uitmaken. Een recente studie in de Ebrovallei (braakballen) wees uit dat 60% van de biomassa hier uit deze prooi-soorten bestond (Serrano-Larraz 1999). Hagel in de wouwenbraakballen duidt erop dat de konijnen vaak aangeschoten zullen zijn geweest. Een relatief nieuw verschijnsel in Centraal-Spanje zijn plagen van de veldmuis *Microtus arvalis* of andere muizen zoals de Provençaalse woelmuis *Microtus duodecimcostatus*; op die plekken concentreren zich dan in de winter grote aantallen Rode Wouwen.

Eigen ervaringen

Het is een gelukkige omstandigheid te wonen in wat waarschijnlijk het rijkste rode wouwengebied ter wereld is. Misschien komt het omdat ik ben opgegroeid in het wouwen-arme Noord-Holland, maar het gaat nooit vervelen. Vooral in de winter zijn ze overal rond en boven de stad Huesca te zien, ook vanuit mijn werkkamer waar ik dit schrijf. Uit autotellingen, die ik samen met de lokale vogelwerkgroep ruim 10 jaar geleden uitvoerde, bleken de winterdichtheden hier de hoogste van Spanje te zijn, met een maximaal gemiddelde van 176 vogels per 100 km autoweg (de Juana, de Juana & Calvo 1989). We stelden toen ook vast dat de winterpopulatie in Los Monegros, het steppegebied onder Huesca, het tienvoudige was van de broedpopulatie. Het spectaculairst is de slaapplek die 8 km ten zuiden van Huesca ligt; er is er geen tweede zo groot (Woutersen & Platteeuw 1998). Regelmatig ga ik kijken als de 300-400 Rode Wouwen tegen een rode lucht komen aanvliegen, zich boven de slaapplek verzamelen en vliegcapriolen uithalen voordat ze zich in de bomen te rusten begeven. Soms zijn het er meer. Ik heb er maximaal 850 op één avond geteld, maar deze winter zijn het er een stuk minder. Ze hebben blijkbaar andere rivierbossen opgezocht; in de omgeving van Las Casas zijn het er in ieder geval niet meer dan enkele tientallen. De kans is echter groot dat ze volgend jaar allemaal weer zijn op de Las Casas-slaapplek zullen zijn.

De toekomst

Hoe zal het nu verder gaan met de Rode Wouw? We kennen nu het belang van Spanje voor deze soort en de problemen waarmee hij te maken heeft. Deelpopulaties blijven achteruit gaan. Het voorbeeld van Menorca, waar hij in 20 jaar van meer dan 100 naar 14 paar ging, is alarmerend en spreekt boekdelen. Het uitleggen van vergiftigd aas, elektrocutie en het verdwijnen van 'muladares' en vuilnisbelten zijn concrete en inmiddels bekende oorzaken van achteruitgang. Dit maakt tevens duidelijk dat bescherming binnen IBA's (Important Bird Areas) en natuurparken niet voldoende is. Alle inspanningen van SEO/BirdLife ten spijt zijn er maar heel weinig lokale beschermings- en educatieprojecten opgezet. Waarom? Volgens een van de coördinatoren van het onderzoek (Viñuela 1998) speelt mee dat de Rode Wouw onder de Spaanse natuurbeschermers en vogelaars niet zo'n populaire vogel is, misschien omdat het een aaseter is en nog talrijk ook. Als Nederlandse vogelaar kun je je dat moeilijk voorstellen, want voor ons is het een van de mooiste en populairste vogels.

Foto. Slaapplaats van Rode Wouwen bij Las Casas, 8 km zuidelijk van Huesca, februari 1999 (Martijn de Jonge). *Roost of Red Kites at Las Casas, 8 km south of Huesca, Spain, February 1999.*

Zelf mee willen maken?

Kees Woutersen, een Nederlandse vogelaar die in Spanje zijn domicilie heeft, organiseert met Natura Aragón vogelreizen in grote delen van Spanje, waaronder Extremadura, Gredos, La Mancha, Cabañeros, Ebro Delta, Monegros, Pyreneeën en Tarifa. Informatie van deze gebieden en de vogels die er voorkomen, komt uit de eerste hand. In 2001 zullen ook de Canarische eilanden op het programma staan. Voor wie meer wil weten: 072-5124031. Of bezoek: www.na.tiu.nl

Summary: Red Kites *Milvus milvus* in Spain

A survey of the Spanish population of Red Kites in 1994 revealed 3328-4044 breeding pairs, with high densities in the southern Pyrenees (Navarra/Aragón). Several regions showed a decline, as for example on Menorca (from 100 pairs 20 years ago to 14 nowadays), near Madrid and in Andalusia. Apart from negative habitat changes, poisoning incidents are increasing, especially during campaigns to eradicate small carnivores. Increasing hygiene, especially involving the loss of muladares (traditional open-air dump sites for dead animals), is also mentioned as a cause of decline. Locally, rabbits are an important prey item. Investigation of kite pellets showed that many rabbits must have contained lead-shot.

A large roost, normally involving 300-400 birds but with a maximum of 850 Red Kites, is described for Las Casas, 8 km south of Huesca.

Literatuur

- de Juana E., de Juana F. & Calvo S. 1989. La invernada de aves de presa (O. Falconiformes) en la Península Ibérica. *In: Invernada de aves en la Península Ibérica*. SEO, Madrid.
- Nicolai B. 1997. Red Kite *Milvus milvus*. *In: Hagemeyer E.J.M. & Blair M.J. (eds.), The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance: 134-135*. Poyser, London.
- Serrano-Larraz D. 1999 Alimentación del milano real (*Milvus milvus*) en el Valle del Ebro. Rocín, Seo-Aragón, 1995-1996: 107-112.
- Sunyer C. & Viñuela J. 1994. Variación temporal en los hábitos alimentarios del milano real durante la invernada en la Meseta Norte. *Ardeola* 41: 161-167.
- Viñuela J. 1998. Aves del año 1998: el Milano Real. *La Garcilla* 101: 20-21.
- Viñuela J., Martí R. & Ruiz A. 1999. El milano real en España. SEO/BirdLife, Madrid.
- Woutersen K. 2000 Antidoto: het programma tegengif. Spaanse natuurbeschermers op de bres voor aaseters. Vogeljaar 48: in prep.
- Woutersen K. & Platteeuw M. 1998. Atlas of the birds of Huesca. Kees Woutersen Publicaciones, Huesca.

Adres: c/Ingeniero Montaner 4-1-C, 22004 Huesca, Spanje (Tel/fax 00 - 34 974 212805, E-mail: woutersen@computerhuesca.es).

De koningswouw, of: een succesvol broedgeval van de Rode Wouw *Milvus milvus* in Twente in 1988

Fons Eysink

De drang om ieder voorjaar naar dezelfde nestboom terug te keren, is zowel bij roofvogels als onder vogelaars een vast ritueel. Zeker in gebieden die je al jaren kent en waar je de horstbomen blindelings kunt vinden. Het gekekker van de Havik brengt mij in februari 1988 weer in de omgeving van zijn favoriete horstboom: een grove den met een hoogte van zo'n 18 meter en een bescheiden kroon, maar wel met enkele stevige zijtakken. Sinds 1979 is dit het domein van de Havik. De houtoogst is achter de rug en de rust is de beste drijfveer voor een geslaagd broedgeval. Het kon immers een jubileumjaar worden: tien jaar onafgebroken broedsucces in dezelfde boom.

Maar dan: zondag 3 april. De voorjaarszon deed zijn werk en de Boomleeuwerik zocht kwinkelerend het luchtruim boven de hei. Op veilige afstand aan de rand van het halfopen dennenbos was er voldoende zicht op de horstboom om te kijken of er van bewoning sprake was. Het zag er rommelig uit. Geen groene takken op het horst. De Havik had het nest verlaten! Het beeld was echter absoluut niet gewoon. Aan de rand van het nest hing een lap poetskatoen en óp het nest iets lichts. Vanuit een andere positie was zelfs een staart zichtbaar op het nest. De lichte plek bleek de kop en de staart was de lange vorkstaart van een Rode Wouw. Blij verrast door deze wel zeer bijzondere vondst brak een periode van absolute rust aan. De Denekampse vogelvrienden Bernie Mundt en Wilfried Gosemeyer, die mij meerdere keren succesvolle broedgevallen net over de grens in Graafschap Bentheim hadden laten zien, konden het haast niet geloven.

Zo opvallend als de wouw met zijn lange glijvluchten kilometers in het rond jaagt, zo onopvallend is hij in de omgeving van zijn broedgebied. Op 24 mei werd het eerste jong gezien, op 30 mei zelfs drie jongen. Op 4 juni, het was een fantastische zomerse dag, werd de nestboom beklommen om de jongen te ringen. Beide ouders bleven als aan een vliegertouw boven het bos hangen. Voor het eerst geen ringen van postduiven onder de boom, zoals bij Haviken normaal is. Onder het nest lagen stukjes plastic, poetskatoen en visgraten, daarnaast nog enkele fraaie ruiveren: dekveertjes en indrukwekkend grote slagpennen. Het kostte de nodige moeite om zonder het nest in gevaar te brengen over de rand te kijken en een glimp van de jonge wouwen op te vangen. Ze leken zich plat op het nest te drukken, maar dat was slechts schijn. Ze stonden met hun korte pootjes op armlengte te kijken naar de nieuwe indringer. De stoffering van het nest met haarplukken van de wintervacht van de Schotse hooglanders was in perfecte harmonie met de roodbruine kleur van de dekveertjes van de jonge wouwen. Nog niet eerder had ik van roofvogels meegemaakt dat ze tijdens het ringen zo zachtaardig waren. Op 24 juni werd de eerste takkeling waargenomen, daarnaast nog twee jongen op het nest. Op 1 juli

werden twee takkelingen gezien. Rond half juli werd vastgesteld dat er sprake was van een geslaagd broedgeval met drie vliegvlugge vrouwen tussen de Dinkel en de Vecht op de grens van Twente en de Graafschap Bentheim.

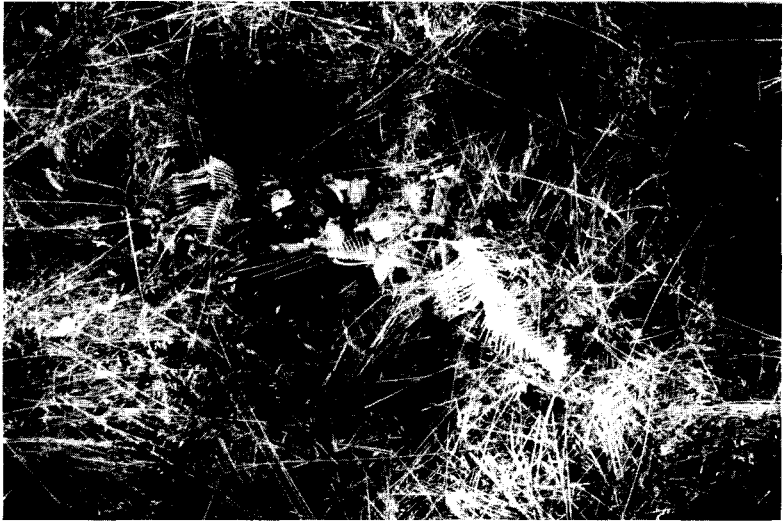

Foto 1. Prooi-resten, waaronder visgraten, onder de nestboom, Twente, 4 juni 1988 (Fons Eysink).
Prey remains underneath the nesting tree of the Red Kite, Twente, 4 June 1988.

Foto 2. Nestjonge Rode Wouwen op nest in de grove den, Twente, juni 1988 (W. Gosemeyer).
Nestling Red Kites on nest in Scots pine, Twente, June 1988.

Foto 3. Twee takkelingen van de Rode Wouw naast het bewuste nest in Twente, 1 juli 1988 (W. Gosemeyer). Two branchlings of Red Kite, Twente, 1 July 1988.

Naschrift Rob Bijlsma: Sinds 1977 zijn er, inclusief onderhavig geval, minstens tien broedpogingen van Rode Wouwen in Nederland geweest, waaronder slechts één in de jaren negentig (alleen nestbouw; Avifauna van Nederland 2). Dit geeft aan dat broedgevallen zeer schaars zijn, een piekje hebben gehad in de jaren zeventig en tachtig (al werd de stand toen veel te optimistisch ingeschat) en volledig is weggeëbd in de jaren negentig (analoog aan de achteruitgang in westelijk Duitsland).

Summary: Successful breeding of Red Kite *Milvus milvus* in Twente in 1988

In 1988, Red Kites nested successfully in undulating farmland near the streams of Dinkel and Vecht in Twente in the eastern Netherlands. The nest was situated in a Scots pine at a height of 18 m, and was built and had been used by Goshawks in the preceding 9 years. This nest was occupied by an incubating Red Kite on 3 April 1988. Three nestlings were ringed on 4 June, the first branchling was observed on 24 June, followed by two more on 1 July. All three nestlings had fledged by mid-July. Although frequently breeding just across the border near Bentheim in Germany, Red Kites are extremely rare breeding birds in The Netherlands: at least 10 breeding attempts since 1977, mainly in Twente and Limburg, with only a single case of nest-building in the 1990s.

Adres: Hezebergweg 1, 7636 RP Argelo.

Mogelijke waarneming van in familieverband trekkende Bruine Kiekendieven *Circus aeruginosus*

Hans Potters

Op 25 september 1999 werd op mijn vaste telpost net ten oosten van Roosendaal een waarneming van trekkende Bruine Kiekendieven verricht welke in twee opzichten opvallend genoemd kan worden. Ten eerste betrof het een groep van liefst vijf exemplaren. Gedurende tellingen op diezelfde post werden tot nog toe 74 najaarstrekkingen genoteerd, waarbij het om 65 solitaire vogels, 3 duo's en 1 trio ging. De weinige literatuurgegevens uit Nederland waarover ik beschik, bevestigen het beeld dat Bruine Kiekendieven slechts zelden in groepjes van meer dan drie stuks doortrekken. Zo werden in Limburg tijdens het najaar maximaal 3 trekkers op één dag gezien (Ganzevles *et al.* 1985) en de 28 vogels die in het najaar van 1986 boven de Eemshaven werden waargenomen, waren op één duo na alle solitaire exemplaren (Koffijberg 1988). Ook elders in Europa (Cramp & Simmons 1980, Glutz von Blotzheim *et al.* 1971) trekken Bruine Kiekendieven doorgaans solitair en zijn groepsgewijs migrerende vogels, zelfs op plaatsen met gestuwde roofvogeltrek, een uitzondering.

Het tweede opzienbarende aspect was de samenstelling van de groep. Deze bestond namelijk uit een adult mannetje en vier vogels in egaal bruin kleed. De kiekendieven vlogen echter te hoog om onderscheid te maken tussen juveniele exemplaren en volwassen vrouwtjes. De vogels vlogen achter elkaar in glijvlucht naar het zuidzuidwesten, waarbij het mannetje de leiding nam. De waarneming zou dus op een familiegroep betrekking kunnen hebben gehad. Deze veronderstelling blijft echter tamelijk speculatief omdat families doorgaans op zijn laatst eind augustus uiteenvallen (Cramp & Simmons 1980). De kans dat de gesignaleerde groepssamenstelling op toeval berust, is dus niet uit te sluiten.

Het vijftal kiekendieven passeerde de telpost om 11.25 uur onder fraaie weersomstandigheden (tamelijk zonnig met sluierbewolking en een zwakke tot matige ZZW-wind). Het was overigens toch al geen beroerde dag om buiten te zitten, want in totaal werden er tijdens de telling, die duurde van 7.55 tot 12.25 uur, acht overtrekkende Bruine Kieken geteld en kwam er op geringe hoogte ook nog een Visarend aanzetten.

Summary: Marsh Harriers *Circus aeruginosus* migrating as a family?

During counts of migrating raptors near Roosendaal in western Noord-Brabant, 74 Marsh Harriers passed in autumn: 65x 1 bird, 3x 2 birds and 1x 3 birds. Such flock sizes are typical of migrating Marsh Harriers in The Netherlands. On 25 September 1999, a flock of 5 Marsh Harriers was seen migrating southsouthwest, an adult male

('in the lead') and four birds in brown plumage (too high to distinguish between female and juvenile). It is speculated whether this group comprised a family.

Literatuur

- Cramp S. & Simmons K.E.L. (eds.) 1980. Handbook of the Birds of the Western Palearctic, Vol 2. Oxford University Press, Oxford.
- Ganzevles W., Hustings F., Schepers F., Ummels J. & Vergoossen W. 1985. Vogels in Limburg. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Maastricht.
- Glutz von Blotzheim U.N., Bauer K.M. & Bezzel E. 1971. Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Bd. 4. Akademische Verlagsgesellschaft, Frankfurt am Main.
- Koffijberg K. 1988. Vogeltrek over de Eemshaven in het najaar van 1986. *Grauwe Gors* 17(1): 8-27.

Adres: Robijndijk 42, 4706 LW Roosendaal.

Foto. Jagent mannetje Bruine Kiekendief, Knardijk, 12 april 1982 (Jan Stok). *Male Marsh Harrier hunting along the Knardijk, 12 April 1982.*

Sperwer *Accipiter nisus* jaagt te voet

M. de Bijl

Op 27 januari 2000 rond half elf trof ik een bijzonder tafereel dat zich afspeelde op, in en langs een ligusterheg. Ik woon tegen een uitgestrekt bosgebied aan, de Herbertusbossen bij Heeze, en werk voor Het Brabants Landschap. Toen ik van mijn kantoortje naar buiten liep, zag ik bij de burens een roofvogeltje op de ligusterhaag zitten. Het viel me op dat ie niet meteen wegvloog. Ik stond ten slotte maar op 7-10 meter afstand. Misschien was hij nog in een soort jachtroes? Ik frommelde met zo min mogelijk bewegingen een verrekijktje uit mijn borstzak om hem beter te bekijken. Hij was klein, had bruine vleugels, een witte streep boven een helder geel oog en een witte vlek in de nek. Wat lager in de nek had hij wat rossige veertjes. Volgens mij een jong mannetje. Na korte tijd dook ie vanaf de ligusterheg omlaag. Ik sloop er naartoe, maar toen ik over de heg keek, vloog hij naar de andere kant van het huis. Ik ging mijn kantoortje in, met zicht op de andere kant van het huis inclusief de ligusterhaag van 80 cm hoog en 30 cm breed. Aan de alarmerende mezen hoorde ik dat ie beslist nog in de buurt was. Dat klopte. Hij liep spiedend over de ligusterhaag. Turend tussen de takken. Even later vloog hij naar de grond en liep daar weer de haag te bespieden. Af en toe deed hij een uitval naar een meesje dat luid alarmerend vanuit dezelfde haag waarschijnlijk dacht: 'Wat heb ik nou aan m'n fiets hangen'. U begrijpt: de gedachte van de mees is een persoonlijke interpretatie.

Wat me het meest verbaasde aan dit gedrag, dat zich wel een kwartier herhaalde, was dat de Sperwer op deze manier geen schijn van kans had die prooi te grijpen. Dat moet ie toch bij verrassing doen! Omdat hij ook helemaal niet schuw was, kwam bij mij de gedachte op dat hij misschien uit gevangenschap was ontsnapt en niet wist hoe te jagen. Maar hij had geen riempje of ring aan zijn poten. Hij was niet ziek, want hij was actief en zeer beweeglijk. Bij de uitvallen naar de mees was hij ook echt snel, alleen kon er van een verrassing natuurlijk geen sprake zijn.

In de Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels staat: 'niet zelden worden in dekking gevluchte prooien te voet achtervolgd.' Toch heb ik nog enkele vragen: zou deze Sperwer constant op dezelfde prooi gefixeerd blijven, zou hij dat een kwartier volhouden en is dit typisch gedrag van een juveniel (gebrek aan ervaring)?

Summary: Sparrowhawk *Accipiter nisus* hunting on foot

A juvenile male Sparrowhawk was observed on 20 January 2000 while chasing a tit on foot. The bird was standing on top of a hedgerow, occasionally also on the ground, peering into the hedge and trying to capture a tit in hiding. This behaviour lasted at least 15 minutes, without success though.

Adres: Boschlaan 24, 5591 HJ Heeze.

Naschrift Rob Bijlsma: er zijn te weinig goed gedocumenteerde gevallen bekend om na te gaan of dit gedrag kenmerkend is voor een juveniel. Mijn gok is: het is normaal sperwergedrag dat vertoont wordt zodra de omstandigheden daartoe aanleiding geven. Ik heb het zelf geregeld gezien als overgang van een achtervolging in vlucht naar eentje te voet op het moment dat de beoogde prooi de dekking in schoot. Vaak bestaat de jacht dan uit een afwisseling van te voet uitvallen doen en rustig afwachten tot de prooi een ontsnappingspoging waagt. In het laatste geval is de Sperwer vaak succesvol in het vangen van de prooi, misschien ook de reden om zo persistent achter een in dekking zijnde prooi aan te jachten. Dat afwachten kan eindeloos duren; zelf maakte ik diverse keren mee dat een Sperwer minstens een kwartier in dekking bleef met zicht op de plaats waar de prooi zich verborgen hield. Telkens weer was het verbazingwekkend om te zien hoe snel de vogelwereld zijn normale loop herkreeg, alsof er niet nog ergens een Sperwer zijn kans zat af te wachten. Zie ook Jonkers D.A. 1983. Neue Beobachtung der Fußjagd des Sperbers (*Accipiter nisus*). Beitr. Naturkd. Niedersachsens 36: 105 (als reactie op Beitr. Naturkd. Nieders. 35[4]: 250-251).

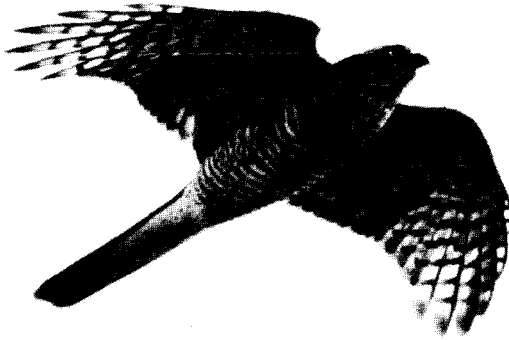

Foto. Langstreckende juveniele Sperwer (vrouwetje), Falsterbo in Zuid-Zweden, 16 september 1983 (Jan Stok). *Migrating juvenile female at Falsterbo, southern Sweden, 16 September 1983.*

Het is aannemelijk dat predatoren aan minieme dingen kunnen zien of een prooi te vangen is of niet. Daar staat tegenover dat desperate predatoren, bijvoorbeeld de uitputting nabij, zich volledig kunnen fixeren op een prooi die niet te vangen is (bijvoorbeeld doordat die achter gaas zit, zoals in volières, soms de aanleiding tot klaagzangen in de krant over de last die roofvogels veroorzaken). Een wanhoopsdaad dus. Maar gezien het tierige gedrag van de hier beschreven vogel, lijkt dat niet aannemelijk voor de Brabantse Sperwer.

Mislukt grondbroedsel van Buizerd *Buteo buteo* bij Aldeboarn (Friesland)

Jaring Roosma, Romke Kleefstra en Yde van der Heide

Op donderdag 13 april 2000 ontdekte Yde van der Heide tijdens een weidevogelinventarisatie ten behoeve van het Weidevogelmeetnet Friesland (WMF) in Veenpolder de Deelen, ten zuidwesten van Aldeboarn, een Buizerd die opvloog van een dam in een verbindingssloot van de Nieuwe Wetering. Tot zijn grote verbazing vond hij even later nabij de dam een nest op de grond met drie buizerdeieren (zie pagina 98 voor overzichtsfoto).

De Nieuwe Wetering is een 4 à 5 meter brede ontginningsvaart die ten zuiden van kampeerboerderij 'Grupstal' in oost-west richting loopt. De verbindingssloot is *c.* 1.5 meter breed, loopt in noord-zuid richting en mondt in het noorden ter hoogte van de 'Grupstal' in de Nieuwe Wetering uit. Ten behoeve van de ontsluiting van aangrenzende percelen weiland voor landbouwverkeer is hier een dam met een duiker aangebracht. In zuidelijke richting mondt de verbindingssloot uit in het Binnen Kanaal.

Het nest was gebouwd even buiten de dam op ongeveer 1 meter van de oostelijke slootkant van de verbindingssloot, in de beschutting van jonge opslag van Waterwilg van *c.* 2.5 meter hoog en 4 meter breed. Het nest bestond in feite uit een kuiltje in de bodem. Het was slordig opgebouwd uit kleine flarden afgestorven gras met wortel en aarde, waarvan even verderop langs de slootkant grotere hoeveelheden voorradig waren. Rond de nestkom lagen enkele ogenschijnlijk willekeurig neergelegde takjes, afkomstig van Els en Wilg, van maximaal 30 centimeter lengte. Het nest bevond zich onder een schrikdraadafrastering die langs de oostoever van de verbindingssloot loopt.

Op maandag 17 april 2000 bezocht Yde, ditmaal in gezelschap van Romke Kleefstra en Jaring Roosma, het nest opnieuw, met de bedoeling aanvullende gegevens te verzamelen en foto's te maken. Bij aankomst bij het nest waren geen vogels aanwezig en de drie eieren waren koud. Aan de onderzijde van de eieren waren vale, ronde vlekken zichtbaar, waarschijnlijk vochtvlekken, ontstaan doordat de eieren reeds enkele dagen niet gedraaid waren. In de directe omgeving van het nest werden twee braakballen, de schedel van een Haas en een hand- en armpen van een Spreeuw gevonden. Verder werden de lengte en breedte van de eieren gemeten: Ei 1: 55.7 x 46.3 mm (normaal gepigmenteerd), Ei 2: 56.3 x 46.1 mm (idem) en Ei 3: 57.5 x 46.4 mm (zonder pigment). Tijdens het meten van Ei 3 bleek dat op de stompe kant van het ei een gaatje ter grootte van een speldenprik in de schaal zat.

Na het bezoek van 17 april hebben zowel Yde van der Heide als Romke Kleefstra een aantal malen tevergeefs de omgeving van het nest afgespeurd naar activiteiten van het betreffende buizerdpaar. Wij gaan er daarom vanuit dat het nest reeds op 17 april was verlaten.

Romke en Jan Kleefstra monitoren sinds 1996 de roofvogels en hun broedsucces in de polders rondom Aldeboarn. Het buizerdpaar van het grondnest was hun bekend. In 1997 en 1998 broedde dit paar op een landelijk erf van het huis van een negentigjarige vrouw tussen Aldeboarn en Akkrum, waar het in een zwarte els op c. 7 m hoogte resp. 2 en 3 jongen grootbracht. Deze locatie ligt 900 m ten noordwesten van het grondnest. Dit lokale paar schoof in 1999 op naar een ruilverkavelingsbos (1 ha) aan de Van Sminiawei, 600 m ten westen van het grondnest. Er werd in het jonge essenbosje zeker één jong grootgebracht. In het vroege voorjaar van 2000 was dit nest bezet door een Ransuil (Jorn Akkerman), mogelijk de reden dat het paar uitweek naar de dam aan de Nieuwe Wetering. Vanaf begin mei 2000 alarmeerde het buizerdpaar weer bij het ruilverkavelingsbosje. De jonge Ransuilen waren inmiddels uitgevlogen.

Het betreffende landschap is een open weidegebied op zeeklei. Afgezien van erfbeplanting is het aantal mogelijkheden om in een bosje of houtwal te broeden zeer klein (maar niet nihil). In dat opzicht vertoont ons grondnest veel gelijkenis met het geval dat Jan van der Sluis vorig jaar vaststelde ter hoogte van Hommerts (De Takkeling 7: 209-211).

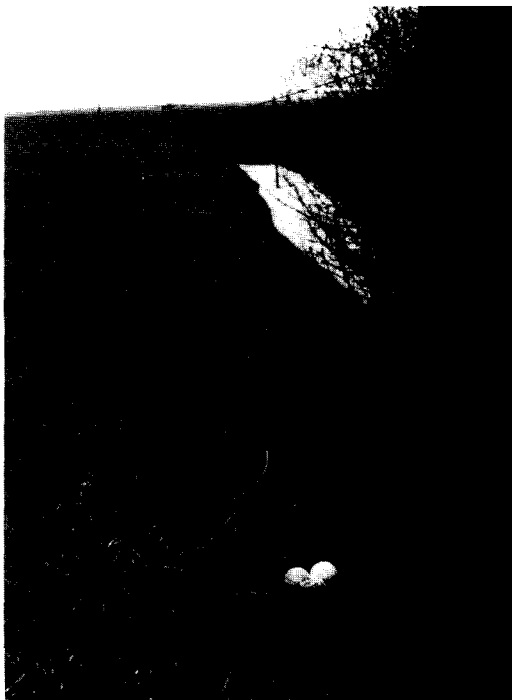

Foto. Buizerdnest op onkarakteristieke plaats in karakteristiek Fries landschap, 17 april 2000 (Yde van der Heide). *Atypical nest of Common Buzzard in typical Frisian landscape, 17 April 2000.*

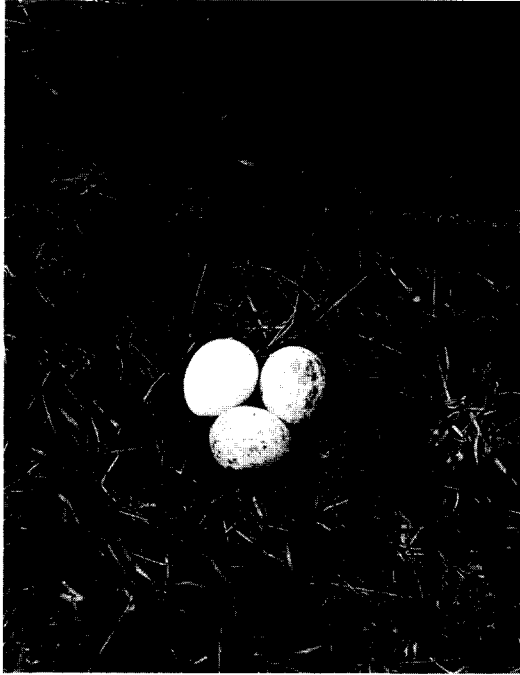

Foto. Voltallig 3-legsel van Buizerd op de grond nabij Aldeboarn, Friesland, 17 april 2000 (Yde van der Heide). *Completed clutch of Common Buzzard on ground-nest in central Frisia, 17 April 2000.*

Summary: Ground nest of Common Buzzard *Buteo buteo* in Friesland not successful

On 13 April 2000, a ground nest with three incubated eggs of a Common Buzzard was found in the open grasslands on clay in central Frisia. This pair had been tree-nesting in a garden in 1997 and 1998 (raising 2 and 3 nestlings respectively) 900 m away from the ground-nest (nest taken over by another pair in 1999), then shifted to a tree-nest in a woodlot of 1 ha in 1999 (raising ≥ 1 young). This nest was occupied by a Long-eared Owl in 2000. Alternative nesting sites in this open grassland region are very scarce, possibly the reason to build a nest on the ground near low willow scrub. The nest was deserted by 17 April. Another case of ground-nesting in open farmland in the same province was recorded in 1999 (De Takkeling 7: 209-211).

Adressen:

JR, Bakkerskamp 2, 8423 SB Makkinga (E-mail: jroosma@hetnet.nl)

RK, Sinnebuorren 34, 8491 EH Akkrum (0566-652881, E-mail: craneland@wxs.nl)

YvdH, Singel 14, 9114 RN Driesum (0511-424761).

Zeslesgel van Buizerd *Buteo buteo* bebroed door twee vrouwtjes

Herman Dijkman

Het is maart 1999, de balts is al begonnen en wordt steeds dichter in de buurt van de nesten uitgevoerd. Wij zijn op bezoek in het Harinxmabos in Friesland, een pluk bos ter grootte van een half kilometerhok. Buizerds vliegen af en aan met nestmateriaal, het territorium wordt druk afgebakend. Boven het nestvak is het drietal Buizerds weer actief, een trio dat de afgelopen zeven jaar bij elkaar was en soms zelfs nog werd aangevuld met een vierde, een mannetje. Het ene vrouwtje heeft een wit verenkleed met op de schouders en rond de kop enkele lichtbruine weren tussen het wit, het tweede vrouwtje heeft een donker kleed met een getijgerde V-vorm op de borst en buik. Van beide vrouwtjes is tijdens de inventarisaties de leeftijd bepaald door middel van het verzamelen van geruide pennen. In 1998 hebben de vogels jongen grootgebracht in verschillende nesten. Het eerste mannetje is overwegend bruin en heeft een getijgerde borst; het is een adult. Het tweede mannetje heeft een intermediair kleed met een donkere kop en kraag; deze vogel is twee jaar opeenvolgend waargenomen bij het trio dat ook dit jaar weer een nest bezet houdt.

Eind maart gaan wij op weg om een aantal nesten te controleren en te beklimmen. Deze nesten waren in februari en maart gelokaliseerd en zijn ons al vanaf 1993 bekend. Van het nest van het trio kwam niets afvliegen, maar na een trap tegen de boom hoorde ik toch duidelijk vleugelgeklepper. Van een afstand is iets wits op het nest te zien. Op hetzelfde moment komt er een donker vrouwtje boven het nest vliegen dat luidekeels begint te alarmeren. Twee minuten later is de klimgordel aangedaan en zijn de klimijzers vastgezet. Nu komt er ook een klein donker mannetje boven het nest hangen en alarmeren. Eenmaal boven heeft de klimmer, Bernardus de Boer, een probleem. Er zit nog een Buizerd op het nest en die is niet van plan het nest te verlaten. Na enige aandrang verlaat ze alsnog het nest en hoor ik de stem van de klimmer: 'raad eens', en even daarna 'het zijn er zes'. Drie van de eieren waren mooi wit en schoon, de andere drie enigszins vies en met bruine vlekken (Foto).

Een week later zagen we het donkere vrouwtje samen met het witte vrouwtje op het nest broeden. De ene vogel zat met haar kop naar het noorden, de andere keek precies de andere kant op. Het zag er relaxt uit. De aanwezigheid van twee vrouwtjes op het nest, alsook het onderscheid tussen de eieren, maken aannemelijk dat het zeslesgel een product was van twee vrouwtjes.

Toen we een aantal weken later het nest nogmaals controleerden, zagen we een jong onder de vleugels van de witte moeder uitkruipen terwijl de oudervogel ons over de nestrand turend in de gaten hield. Van het zeslesgel kwamen drie jongen uit, twee in een intermediair kleed, de derde intermediair/wit.

Foto. Zes eieren op het buizerdnest, waarschijnlijk bestaande uit twee 3-legsels (resp. rechtsachter + beide midden en linksachter + beide voor), Harinxmabos, april 1999 (Appie Bles). *Clutch of 6 eggs of Common Buzzard, presumably consisting of two clutches of 3 eggs. Harinxmabos, April 1999.*

Summary: Clutch of six eggs in Common Buzzard *Buteo buteo* incubated by two females

In March 1999, a nest of a Common Buzzard in southeastern Frisia contained 6 eggs, three of which mostly white, the other three with brown flecks. In April, two females were incubating side by side on this nest (but viewing opposite directions), one with a rather white plumage, the other dark brown. Three eggs hatched and fledged. This trio had been together since at least 7 years; both females raised nestlings in 1998 in separate nests.

Adres: Schuur 35, 9205 BE Drachten.

Foto. Het witte buizerdvrouwje loert tussen de takken van het nest door (Herman Dijkman). *The white female Buzzard on the nest.*

Monopolisering van voedsel door eerstgeboren, wel-doorvoede jonge Buizerds *Buteo buteo* vergroot kans op sterfte onder nestgenoten

Rob G. Bijlsma

Het is algemeen bekend dat voedselschaarste op een buizerdnest kan leiden tot sterfte van één of meerdere jongen, te beginnen bij de jongste (en dus kleinste) en eventueel gevolgd door de op één na jongste. In jaren met weinig voedsel, zoals voor de Buizerd in 2000 gold, kan dat uiteindelijk resulteren in een nest met één jong waar er eerst drie waren.

De meeste mensen denken dat deze afvalrace ontstaat doordat het vrouwtje de prooi geeft aan het jong dat het hardst bedelt en zich op de beste plek kan manoeuvreren tijdens de voederbeurt. De oudste dus, want als eerstgeborene met een voorsprong van 1-2 dagen aan het leven begonnen (het vrouwtje begint al snel na het leggen van het eerste ei te broeden, zodat de eieren asynchroon uitkomen) en daarmee enkele tientallen grammen zwaarder en krachtiger. In grote lijnen klopt dat beeld (Mock & Parker 1997). Sterker nog, één van de theorieën over het waarom van de asynchrone uitkomstdata van jonge roofvogels (en enkele andere soorten, als reigers) is gebaseerd op dit uitvalprincipe.

De werkelijkheid is echter gecompliceerd. Dat valt pas op wanneer je nesten in detail gaat volgen. Zelf doe ik dat al jaren met de Buizerds die rond mijn huis broeden. Door dagelijkse bezoeken krijg je inzicht in de groei van de jongen, gedragsontwikkeling, voedselaanvoer en individuele variaties daarin. Een fascinerende en leerrijke ervaring. Zo kwam ik er pas in de jaren negentig achter dat facultatieve siblicide (het facultatief doden -of pogingen daartoe ondernemen- van het ene jong door het andere) bij Buizerds standaardgedrag is in de eerste 4-7 levensdagen. Dit gedrag wordt door alle jongen in het nest vertoond, ongeacht hun positie binnen het broedsel. Dus niet alleen de eerstgeborene A tegen latere borelingen, maar ook jong C tegen jong A of B. Het effect van agressief gedrag van jong C op jong A is echter gering, omdat de eerstgeborene een stuk zwaarder is en veel sterker. Hij kan zich dus makkelijk verweren. Omgekeerd kan een vijf dagen oud jong A forse schade toebrengen aan een pasgeboren broertje of zusje, soms zelfs tot de dood eropvolgt (Bijlsma 1994). Dit gedrag wordt ook vertoond als er een overdaad aan voedsel wordt aangevoerd. Het houdt na 4-7 dagen (uiterlijk na 9 dagen) abrupt op, waarna de jongen elkaar niet meer molesteren. Als er nadien uitval optreedt, is dat het resultaat van competitie tijdens voedselschaarste: het principe van de sterkste wint.

Tot voor kort dacht ik dat dit principe samenhang met de prooiaanvoer. Indien er voldoende prooi wordt aangesleept, krijgt de kleinste uiteindelijk (als de oudere jongen 'vol' zitten) ook te eten en overleeft hij. Dat nu blijkt een te simpele voorstelling van zaken te zijn. Wat is er namelijk aan de hand. Het was me in het

verleden al vaker opgevallen dat Buizerds -ook als ze oud genoeg zijn om te staan- vaak in de nestkom liggen. Als ik ze dan pakte om metingen te verrichten, zag ik dat ze soms op een intacte, veelal verse prooi zaten. Niet zelden waren dit volgevreten jongen, terwijl er toch ook een krepeergeval op het nest stond. Het afgelopen seizoen heb ik eindelijk ontdekt wat hier gaande is. Het blijkt dat het oudste jong (soms doet jong B het ook) zich als eerste volvreet, en vervolgens nieuw-aangebrachte prooi monopoliseert door er op te gaan liggen en het daarmee onbereikbaar maakt voor zijn nestgeno(o)t(en). Juist in jaren als 2000, met weinig voedsel dat bovendien ook nog eens onvoorspelbaar wordt aangevoerd, is het een slimme strategie je vol te propfen en een appeltje voor de dorst achter te houden. Bijkomend voordeel: de nestgenoten wordt voedsel onthouden waardoor ze eerder het loodje leggen. Het leeftijdsverschil betekende al een grootteverschil, en dit wordt versterkt door een toenemende groei-achterstand van de jongere nestgenoten bij aanhoudend voedseltekort. Een tweede voordeel: door op de prooi te gaan liggen, blijft deze op lichaamstemperatuur en gaat weinig energie verloren aan opwarmen als de prooi wordt opgegeten. Dit moet niet worden onderschat. Jongen die door mij werden bijgevoerd met prooien op omgevingstemperatuur, stonden op koude dagen altijd te rillen als ze zich met deze prooi hadden volgekropt.

Op grond van gegevens uit eerdere jaren vermoed ik dat monopolisering van prooi door het oudste jong kenmerkend is voor jaren met een geringe en onvoorspelbare prooiaanvoer. Kortom: eerstgeboren jongen hebben een enorme voorsprong op later geboren jongen. Dit uit zich in de eerste levensweek in facultatieve siblicide, daarna in dominantie over nestgenoten tijdens prooiaanvoer en -in volgepropte staat- in monopolisering van nieuw-aangebrachte prooien.

Summary: Monopolizing food by well-fed, first-born nestlings enhances mortality among siblings in Common Buzzard *Buteo buteo*

First-born nestlings of Common Buzzard dominate their siblings, first during facultative siblicide in the first 4-7 days of life (irrespective of food availability), then by domination during feeding and finally -when already fully fed- by monopolizing fresh prey items by lying on top of these, thus depriving siblings from access. The latter strategy is probably typical in years with a small and unpredictable food supply. Molestations and deprivation of food induce poor growth and weaken competitive abilities of younger siblings, thus speeding up their mortality in years of poor food supply.

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1994. Facultatief caïnisme bij de Buizerd *Buteo buteo*, of: is de Buizerd eigenlijk een arend? *De Takkeling* 2(2): 11-19.
- Mock D.W. & Parker G.A. 1997. The evolution of sibling rivalry. Oxford University Press, Oxford.

Adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse.

Visarenden!

Guido Aijkens

Vrijwel ieder voor- en najaar wordt er op de vogelplas Starrevaart bij Leidschendam wel een Visarend gezien. Langdurig pleisteren is er echter nooit bij. Maar in 1999 zijn er van 15 september tot 19 oktober maar liefst twee, en enige tijd zelfs drie, stuks te zien geweest. Twee vogels in hun eerste levensjaar waren individueel herkenbaar. Eén was geringd, de ander miste een pen in de linkervleugel. De eerste dagen van hun aanwezigheid vlogen de vogels na het vangen van een vis(je) met hun prooi richting Duivenvoordse Polder. Na enkele weken kwam hier verandering in. De geringde vogel nam een zitplaats op 100 m afstand van de vogelkijkhut in gebruik. Hij was daar goed te volgen. Op een middag kon ik hem tot vijf visjes zien vangen en verorberen. Had hij echter een flinke ruisvoorn gevangen, dan kon hij hier -onderbroken door lange eetpauzes- wel 3.5 uur mee zoet zijn! Drie maal daags was hij ook prachtig te bekijken als hij in ondiep water naast zijn zitplaats een bad nam. Soms riep hij als er een Bruine Kiekendief in zijn buurt kwam. De vogel met de gehavende vleugel verbleef het meest in de nabijgelegen Duivenvoordse Polder. Hij was daar duikend te zien in de veenwatering, en zelfs in smalle poldersloten. Zittend op landbouwhekken at deze vogel zijn prooi op. Hij vloog helaas ook een tijdje rond met vissnoer aan zijn poten. Deze vogels sliepen waarschijnlijk op landgoed De Horsten. Half oktober waren er enkele koude nachten en arriveerden de eerste Kleine Zwanen op de vogelplas. Enkele dagen later waren de Visarenden vertrokken.

Adres: Westeinde 32, 2275 AE Voorburg.

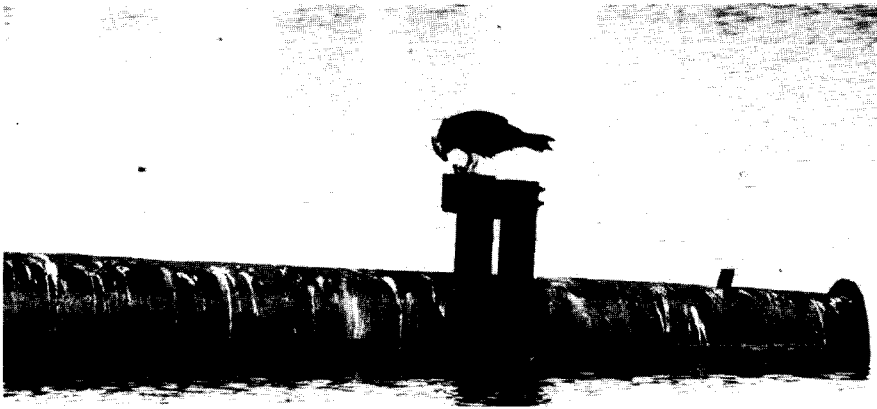
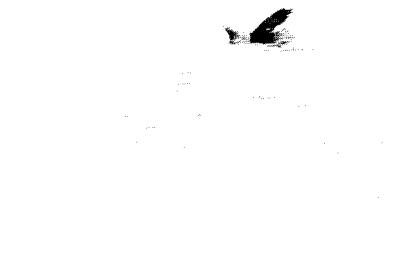
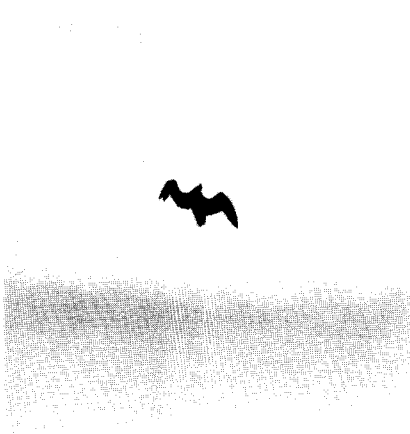

Foto. De geringde Visarend bezig met het verorberen van een vis. vogelplas Starrevaart. Leidschendam, herfst 1999 (Guido Aijkens). *The ringed Osprey consuming a fish. Starrevaart, Leidschendam, Autumn 1999.*

Foto's. Poging tot visvangst van een jonge Visarend in de Duivenvoordse Polder, herfst 1999 (Guido Aijkens). *Attempt to catch a fish by juvenile Osprey, Duivenvoordse Polder, Autumn 1999.*

Kunstnesten van Visarenden *Pandion haliaetus* in Nederland

Martijn de Jonge

Visarenden zijn in Oost-Europa en Scandinavië wijd verspreid. Sinds kort hebben ze zich ook aan de Loire in Midden-Frankrijk gevestigd. Aangezien de soort zich uitbreidt, leeft in Nederland de hoop dat ze hier op termijn zullen gaan broeden.

Tot nu toe pleisteren Visarenden in Nederland alleen tijdens de trek in voor- en najaar. Een enkele vogel overzomert (en voedt de geruchtenstroom dat er in Nederland wordt gebroed). Om vestiging aantrekkelijker te maken, zo niet op gang te helpen, zijn op diverse plaatsen in Nederland kunstnesten geplaatst. Op bijgaande foto stoffeert Gradus Lemmen van Natuurmonumenten met wilgentakken het nieuwe kunstnest voor Visarenden in het Naardermeer. Er zijn in de winter van 1999/2000 twee speciale palen met kunstnesten geplaatst in de Bovenste Blik en op de Middenpol, bedoeld voor de Visarenden die hier regelmatig verblijven.

Foto. Het kunstnest voor Visarenden in het Naardermeer wordt klaargemaakt, winter 1999/2000 (M. de Jonge). *Artificial nest for Ospreys being prepared, Naardermeer, winter 1999/2000.*

De kunstnesten in het Naardermeer zijn -voor zover bekend- de vierde plek in ons land met kunstmatige voorzieningen voor de huisvesting van Visarenden. Eerder al werden kunstnesten geplaatst in de Oostvaardersplassen, de Biesbosch en langs het Gooimeer ter hoogte van Oud-Naarden. Het nest bij Oud-Naarden werd in februari 1998 door Harry de Rooij gebouwd, het heeft vrij uitzicht over het water en zit op een geschatte hoogte van 13-14 m (Hanneke Sevink). Daarmee heeft het een veel betere kans van slagen dan het (te) lage nest in het Naardermeer.

Alle nesten bleven tot op heden zonder vaste bewoners. Dat wil zeggen: Visarenden. Wel heeft er in 1999 een Nijlgans *Alopochen aegyptiacus* op het nest te Oud-Naarden gebroed (Hanneke Sevink). Eens kijken hoe lang het duurt voordat ons visrijke land door een nieuwe roofvogelsoort als broedplaats wordt uitverkoren.

Foto. Harry de Rooij bezig met het ophijzen van takkenbossen voor het kunstnest te Oud-Naarden, februari 1998 (Hanneke Sevink). *In the process of building an Osprey nest, Oud-Naarden, February 1998.*

Summary: Artificial nests for Ospreys *Pandion haliaetus* in The Netherlands

In winter 1999/2000, two artificial nests for Ospreys were erected in the lake Naardermeer in the central Netherlands. This is the fourth site where such nests have been provided; the others were at Oostvaardersplassen, Biesbosch and Gooimeer. Up to 2000, Ospreys never bred in The Netherlands, although summering birds have been recorded during the last few years in suitable habitats.

Adres: Simonshavenstraat 38, 1107 VB Amsterdam

E-mail: m.jonge@worldonline.nl

Een droeve relatie tussen Moerassneeuwhoenders *Lagopus lagopus* en Giervalken *Falco rusticolus* in Oost-Siberië

Chris van Orden en Natalia Paklina

Het zal U bij het waarnemen van vogels waarschijnlijk net zo gaan als bij ons. Sommige waarnemingen, hoe klein dan ook, blijven onvergetelijk. Ooit vingen we bij ringactiviteiten op Texel een Kleine Vliegenvanger. Toen het beestje losgelaten werd, vloog het niet gewoon weg. Hij steeg op in de lucht alsof hij niets meer met de wereld te maken wilde hebben. Nadat het diertje met het blote oog niet meer was te zien, gebeurde hetzelfde nadat we hem in de kijker hadden. Steeds schiet dit gekke voorval in gedachten als we Kleine Vliegenvangers zien, recentelijk nog in de overwinteringsgebieden in India. Indrukwekkender was het volgende voorval.

In februari 1994 waren we in Tjerskii, aan de monding van de Kolyma in Oost-Siberië. Eigenlijk het verre Oosten van Rusland, zoals de Russen dit gebied noemen. We waren daar om te ervaren hoe authentiek de rendiervolkeren nog zijn. We hadden het geluk onderdak te vinden bij een van deze mensen, een Jakoet, overigens met een Russische naam, Wazzili. Vrijwel alle namen in het hoge Noorden zijn al lang gerussificeerd. Hij was eigenaar van honderden rendieren, in feite was het bezit van diverse families. Hij sprak met dieren met de daarbij horende mimiek. Vogelgeluiden kon hij op een meesterlijke wijze imiteren. Op een dag gingen we met hem de oogst van Moerassneeuwhoenders ophalen, die door middel van strikken hun einde hadden gevonden. Wonderlijk was het te ervaren op wat voor simpele wijze deze dieren werden gestrikt. Nabij lage wilgenvegetatie werden wilgentenen heggetjes gemaakt van hoogstens 30 centimeter hoogte. Deze heggetjes werden regelmatig onderbroken door kleine openingen van omstreeks 20 centimeter breedte. Als de Moerassneeuwhoeders deze heggetjes wilden oversteken, wipten ze niet over deze lage heggetjes, maar gebruikten ze de kleine openingen naar de andere kant. Met het noodlottige gevolg dat ze in een nylonstrikje liepen dat boven deze opening opgehangen was. Honderden Moerassneeuwhoeders worden in de lange winterperiode op deze wijze gestrikt.

In het gebied tussen Tjerskii en Androeskin jagen Giervalken in de winterperiode vooral op Moerassneeuwhoeders. Toen we de heggetjes inspecteerden, zagen we al van verre dat een boogje voorzien van zo'n strik was losgeschoten en enige meters verder terecht was gekomen. In de strik zat een vogel die met wijd uitgeslagen vleugels zijn einde had gevonden. Het was een Giervalk! Met een noodgang had het dier door een openingetje willen vliegen om Moerassneeuwhoeders aan de andere kant van het heggetje te verrassen, met noodlottig gevolg. Stijfbevoren hing de vogel in de strik. Het was 48°C onder nul. Wazzili maakte aan het voorval niet veel woorden vuil. 'Pech gehad', was zijn enige commentaar. 'Hoe vaak gebeurt dit',

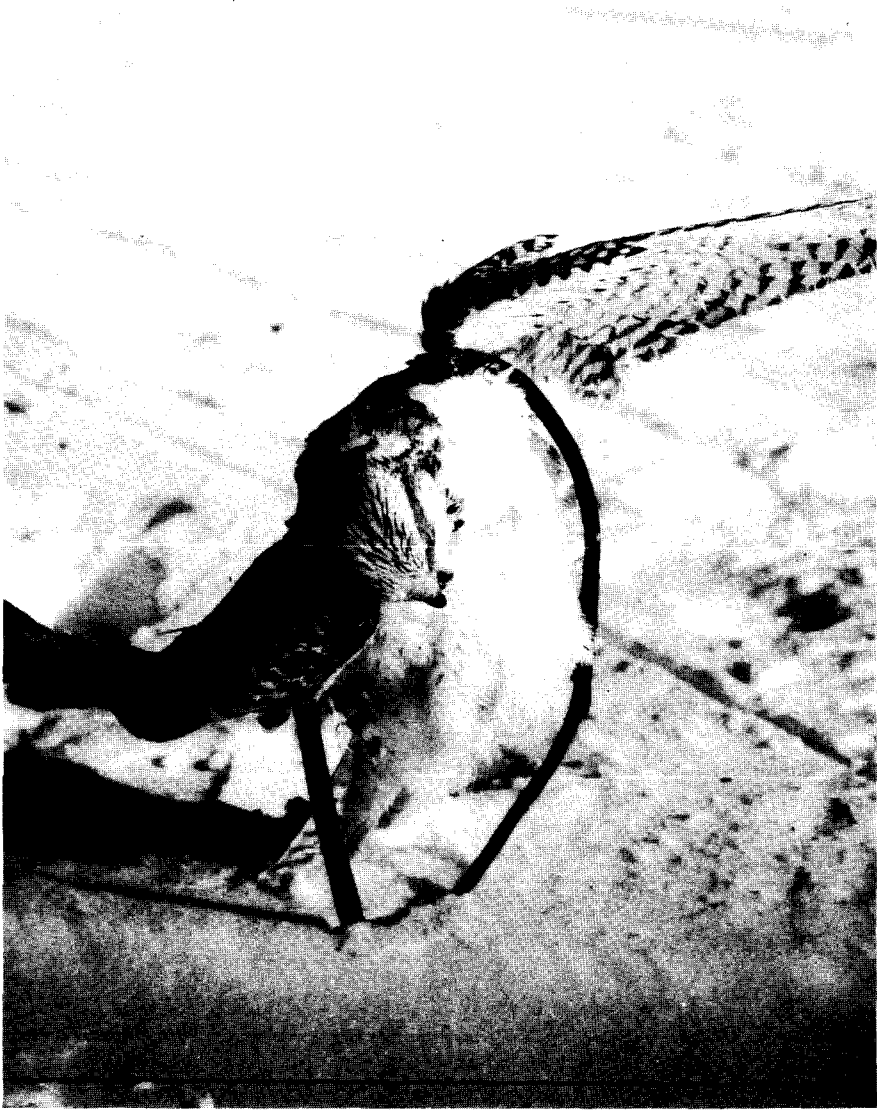

Foto. Gestrikte witte Giervalk, bij Tjerskii in de monding van de Kolyma in Oost-Siberië, februari 1994 (Chris van Orden). *Ensnared Gyrfalcon near Tjerskii (estuary of the Kolyma), eastern Siberia, February 1994.*

vroegen we hem. Bij hem kwam dat 1 tot 3 keer in een winter voor, maar in Siberië zijn er heel wat mensen die op dezelfde wijze Moerassneeuwhoeders vangen. Toch konden we ons na dit voorval niet voorstellen dat deze strikjes voor een vliegend projectiel als de Giervalk een serieuze doodsoorzaak zijn. We waren naar ons idee getuige van een incident.

In 1998 waren we weer terug. Nu in januari. Deze keer waren we te gast bij een andere rendierfokker. In dit geval was het niet een Jakoetfamilie, maar een Joekagierfamilie. Van dit mensenras, met een eigen taal, resteren nog maar ongeveer 700 personen. Weer waren we getuige van een haast identieke situatie als in 1994: opnieuw was een Giervalk het slachtoffer van een strik. Maar wat in feite nog dramatischer was: na dit voorval waren we de gast van 5 andere jagers die allen bekend waren met dit fenomeen! Zij wisten ook te vertellen dat Sneeuwuilen met enige regelmaat gevangen werden, maar de vangst van deze dieren verliep heel anders. Zij kwamen, om wat voor reden dan ook, met een poot in de strik en kwamen langzaam aan hun eind. In 1999, nu weer in februari, konden we met de belangrijkste jager van de Joekagierfamilie een tocht van enkele weken maken, per slede getrokken door 8 honden. Jacht was bij die tocht een belangrijk onderdeel. De 'jacht' bestond uit het controleren van vallen, maar ook uit het controleren en verzamelen van de oogst van strikken voor Moerassneeuwhoeders. Deze tocht zou menig natuurbeschermers tot tranens toe beroeren! Was Wazzili een dier, onze gids nu, een 23-jarige jongen, was in menig opzicht een beest, zo bunkerhard was hij voor de honden maar ook voor dieren die nog levend in de vallen zaten. Zonder enige emotie knuppelde hij ze dood. Smartelijk dierenleed zagen we bij een lynx, die al dagen met een poot in een val moest zitten. Het beest keek ons aan met een blik die recht door de ziel ging. Het leek of het beest om verlossing vroeg. Dat kreeg hij, maar hoe. Met de kolf van zijn geweer sloeg hij de lynx zijn hersens in. 'Wat een ploerten zijn mensen', schreeuwde één (C.v.O) van ons, uiteraard in het Russisch. Het maakte op Maxim, onze gids, niet de minste indruk, hij keek ons aan met een niet-begrijpende blik. In de vallen zaten met enige regelmaat ook Taigagaaien die met een vloek opzij werden gesmeten. Maar in de strikken voor de Moerassneeuwhoeders, in totaal ongeveer 700, ook weer een Giervalk. Alle gevangen dieren werden bij terugkomst in een voorraadkamer gegooid. Wat daar in lag! Kemphanen, Roodkeelduikers, Parelduikers, IJsduikers, Regenwulpen en zelfs Grijze Ruiters. Zij waren allemaal in zomerkleed! Duikers als Roodkeelduikers zijn in de Jakoetse mythologie heilige dieren, nooit zouden ze in het verleden geschoten worden. Daarvan bleek nu niets! En toch, deze Maxim was een wonder. Een hardere jager, maar ook geen bedrevener jager, hebben we ooit gezien. Een hulpvaardiger gids, door dik en dun, was niet denkbaar. Door andere jagers werd hij de grijze wolf genoemd, een ieder roemde zijn hulpvaardigheid. Verheven waarheden, mystiek godsbesef, het was voor hem belachelijk. Ons gereis, dat in geld niets opleverde en alleen maar kostte, kwam hem absurd voor. Maar hem bezig te zien in een landschap, tot aan de rand van het herkenbare gereduceerd, regelmatig zelfs in het niets verdwijnend omgeven door een mist die nergens ter wereld zo dicht en koud kan zijn als in Siberië, was imponerend!

Er was geen enkel herkenningspunt, niets herkenbaars, toch maakte het Maxim niets uit! Het was of hij een feilloze biologische klok of boardcomputer had. Holland, niet bepaald een opwindende plek, kreeg na dagen en dagen van mist bij -50°C , het reliëf van een kuuroord, van een weldadig soort onbeduidendheid overigens. Deze Maxim werd een geheel ander persoon als het om persoonlijke contacten ging. Hij was dan een voorbeeld van waardigheid, tussen woord en daad bestond niet de geringste frictie.

In Jakoets, in het ecologisch instituut, was men niet onder de indruk van de slachtoffers onder de Giervalken. Hoe stropers te stoppen die jonge Giervalken naar Saoedi-Arabië wilden uitvoeren -voor krankzinnige bedragen- hield hen meer bezig.

Summary: The mortal link between Willow Grouse *Lagopus lagopus* and Gyrfalcon *Falco rusticolus* in eastern Siberia

During visits in February 1994, January 1998 and January 1999 in Tjerskii (estuary of the Kolyma) and in the region between Tjerskii and Androeskin in eastern Siberia hundreds of snares for capturing Willow Grouse were controlled. Local trappers construct low hedges (height 30 cm) of willow branches near dwarf willow scrub, leaving small openings of 20 cm width at regular intervals. Such openings are used by Willow Grouse. By doing so, they get caught by nylon snares. Apart from many other bird species, including Snowy Owls, in all three winters a Gyrfalcon was found ensnared. Apparently, the birds used the openings to attack Willow Grouse by surprise. A single trapper told that he accidentally ensnared 1-3 Gyrfalcons per winter. Five other trappers in the same region had similar experiences. As this method of trapping Willow Grouse is widespread in Siberia, it must add substantial mortality in a population already threatened by illegal trade in favour of falconry.

Adres:

Nederland: Doelenstraat 14, 1601 GL Enkhuizen

Rusland: ul. Aviamotornaia 15 kv.2, 111020 Moscow, Russia

E-mail: paklina@planet.nl

Torenvalk *Falco tinnunculus* met vleugelafwijking

Oscar Vedder

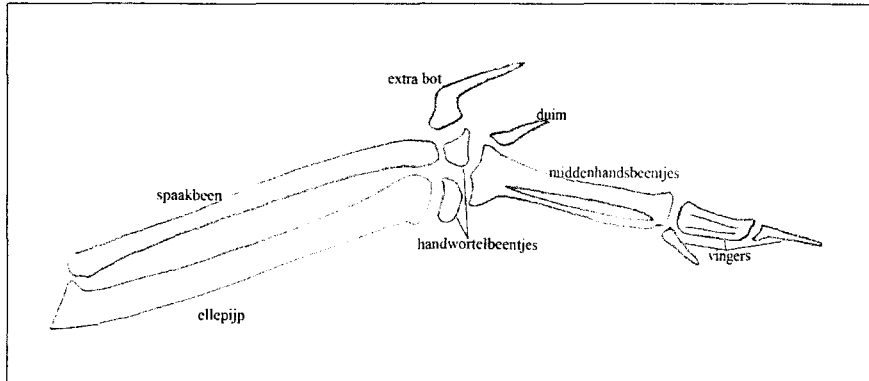
Afgelopen broedseizoen (1999) vonden we in Emmen een jong vrouwtje Torenvalk met een vreemde vleugelafwijking in een nestkast. Terwijl haar broertjes en zusjes al uitgevlogen waren, zat zij nog in de kast waar ze werd gevoerd door de ouders. Echter, tijdens de beklimming van de nestboom sprong ze meteen uit de kast en stortte neer. Toen het jong eenmaal op de grond was gevangen, bleek dat de handpennen van de rechtervleugel deels nog in de bloedspool zaten. Na verwijdering van de uitgedroogde bloedspoolen kwamen slecht ontwikkelde veren tevoorschijn. Ook leek de duimvleugel een afwijking te vertonen (Foto 1). Een breuk viel echter niet te constateren. Dit alles in tegenstelling tot de linkervleugel die volkomen normaal ontwikkeld was.

Foto. Afwijkende rechtervleugel van Torenvalk, met loshangende duimvleugel (links) en dito van boven gezien aan geprepareerde vleugel, Emmen, juni 1999 (Oscar Vedder). *Deformed right wing (notice alula) of Kestrel nestling, Emmen, June 1999.*

Omdat de vogel niet kon vliegen, en de afwijking ook niet te verhelpen was, bleek euthanasie de enige oplossing. Na sectie te hebben verricht op de dode vogel bleek dat er niets mis was met de duimvleugel, maar dat er vóór de duimvleugel een extra bot zat (Foto 2). Dit bot had een knik aan de basis en leek uit twee delen te bestaan die op de plaats van de knik met elkaar waren vergroeid. Het bot was niet vergroeid met andere botten. Het was bedekt met huid en bevatte slecht ontwikkelde veren. Ook was het duidelijk groter en anders van vorm dan de normale duimvleugel. Er was dus geen sprake van een dubbele duimvleugel. Het meest leek de constructie op

een extra vinger ter hoogte van de handwortelbeentjes. In natuurlijke toestand hing het naar de binnenkant van de vleugel (Foto 1). De rest van de vleugelbeenderen waren allemaal op de juiste plaats aanwezig (Figuur 1).

Figuur 1. Reconstructie van de misvormde vleugel van de Torenvalk. *Reconstruction of the deformed wing of the Kestrel, showing the extra bone at the alula.*

Met dank aan: S. Waasdorp, A. Dekker, S. Holtes en I. Wesselius.

Summary: Kestrel *Falco tinnunculus* with deformed wing

A nestling Kestrel showed a deformed right wing with an extra bone near the alula and poor feather development (Figure 1, Photo 1). The left wing was normal. The bird was unable to fly and therefore euthanized. The remaining nestlings experienced no such problems and fledged successfully.

Adres: Oringerbrink 172, 7812 JZ Emmen (0591-619385)

E-mail: O.H.Vedder@bioledu.rug.nl

Tekening: Gilbert van Avermaet

Habitatgebruik, activiteit en jachtwijze van overwinterende roofvogels in de Göksu Delta, Zuid-Turkije

Edwin W.A.M. Vaassen

Het aantal studies naar roofvogels in de winter zinkt in het niet bij die naar broedende roofvogels, ondanks het feit dat habitatgebruik en prooi-keuze van overwinterende roofvogels van grote betekenis kunnen zijn op populatieniveau. Deze geringe belangstelling komt waarschijnlijk door het kleine aantal roofvogels dat in Europa en Noord-Amerika overwintert. Bovendien proberen de meeste onderzoekers eerst de demografie en ecologie van broedende populaties te ontrafelen. Onderzoek naar overwinterende populaties richt zich gewoonlijk op de overlevingskansen in relatie tot het prooiaanbod en de leefomgeving in het wintergebied en tijdens de migratie (Newton 1979). Regionale en landelijke studies van de complete overwinterende populatie zijn van diverse plaatsen bekend, waaronder Superior Township in Michigan (Craighead & Craighead 1956, een klassieke studie), in Oost-Afrika (Smeenk 1974) en in Nederland (Boele *et al.* 1999).

Uit eerder onderzoek was gebleken dat de Göksu Delta (14.480 ha) als één der belangrijkste deltas van Zuid-Turkije kan worden beschouwd voor overwinterende watervogels (DHKD 1992; van den Berk *et al.* 1995, Magnin & Yasar 1997). Met een gemiddelde wintertemperatuur van 10°C en slechts enkele dagen rond het vriespunt heeft de delta een breed voedselaanbod dat permanent ter beschikking staat. Dit voedselaanbod maakt de delta, samen met de variatie aan habitats in de omgeving, tot een belangrijke en regelmatige overwinteringsplaats voor 20 soorten roofvogels. Hieronder zijn soorten die langdurig in de delta verblijven, zoals Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus*, Blauwe Kiekendief *C. cyaneus*, Buizerd *Buteo buteo*, Arendbuizerd *B. rufinus*, Bastaardarend *Aquila clanga*, Keizerarend *A. heliaca*, Torenvalk, Kleine Torenvalk *Falco naumanni* en Smelleken *F. columbarius*, maar ook roofvogels die er alleen jagen, zoals Steenarend, Havikarend *Hieraaetus fasciatus*, Lannervalk *Falco biarmicus*, Sakervalk *F. cherrug* en Slechtvalk *F. peregrinus*.

In deze studie wilde ik nagaan welke roofvogelsoorten 's winter van de Göksu Delta gebruikmaken, en op welke wijze ze dat doen.

Materiaal en methoden

Van 12 tot en met 18 maart 2000 werden zeven volle dagen (78.5 uur) in de delta doorgebracht om het aantal, het habitatgebruik, de activiteit en het jachtgedrag van overwinterende roofvogels te bestuderen. De meest noordoostelijke hoek is als proefgebied uitgekozen. Het heeft een oppervlak van 5397 ha (over 10 km breedte en 7 km lengte) en wordt begrensd door Tasucu in het westen, Silifke in het noorden,

Hurma en Kum Mahallesi in het zuiden en Sökün in het oosten. Dit gebied is in zestig vakken van 1 km² vakken opgedeeld. Het proefgebied beslaat 37% van de gehele delta en ongeveer de helft van het landbouw- en bebouwde areaal in de delta. Het grootste verschil met de oostelijke helft van de delta is dat het proefgebied naar verhouding minder bomen en citrusplantages heeft, maar daarentegen meer wetlands. Om aantal, habitatgebruik en activiteit van iedere soort vast te stellen, is gekozen voor een variatie op het systeem van de Punt Transect Tellingen (Boele *et al.* 1999), waar op 20 vaste punten gedurende vijf minuten wordt geteld. Tijdens zes dagen van deze studie werd op acht overzichtelijke vaste punten gedurende één uur aantal, habitatgebruik en gedrag van iedere soort volgens de hieronder nader uitgelegde variabelen genoteerd. Verder is één dag gebruikt om in ieder van de 60 vakken van 1 km² gedurende tien minuten habitatkenmerken, aanwezige roofvogels en eventuele prooien te inventariseren.

Alle waarnemingen zijn met behulp van het statistische programma SPSS 7.5.2 ingevoerd en bewerkt. Uitgaande van de dagelijkse totalen per soort, en onder gebruikmaking van GLM (General Linear Model), bleek er voldoende materiaal te zijn verzameld voor Bruine Kiekendief (gemiddeld 93.17, SD=4.36, $p < 0.001$, $R^2 = 0.993$), Blauwe Kiekendief (gemiddeld 8.50, SD=1.38, $p < 0.001$, $R^2 = 0.525$), Buizerd (gemiddeld 9.83, SD=1.94, $p < 0.001$, $R^2 = 0.600$), Arendbuizerd (gemiddeld 18.17, SD=1.94, $p < 0.001$, $R^2 = 0.841$), Bastaardarend (gemiddeld 4.67, SD=1.03, $p < 0.001$, $R^2 = 0.238$) en Torenvalk (gemiddeld 6.33, SD=0.82, $p < 0.001$, $R^2 = 0.374$). Alle andere soorten zijn vanwege het geringe aantal waarnemingen uitgesloten van verdere berekeningen (Tabel 1).

Habitatgebruik en activiteit

Om het habitatgebruik en het activiteitspatroon van iedere soort vast te stellen, zijn per uur minimaal 15 minuten lang voor elke waarneming de volgende variabelen genoteerd:

SPECIES: voor elke soort een zesletter-code (bijvoorbeeld CIRAER voor *Circus aeruginosus*, ofwel Bruine Kiekendief).

MAINHAB: het studiegebied is in vijf hoofdhabitats opgedeeld, namelijk (1) landbouwgebied (2300 ha), (2) zoetwater en rietvelden (1300 ha), (3) dorpen en directe omgeving (350 ha), (4) citrusplantages en kassenbouw (500 ha) en (5) steppe en zoutvlakte (850 ha).

SUBHAB: een onderverdeling van hoofdhabitats, zoals graanveld (1240 ha), open veld (550 ha), geploegd veld (690 ha), zoutvlakte (525 ha), open water (240 ha), rietvelden (730 ha), kanaal (280 ha), tuinen (40 ha) en wegen (360 ha). Omdat er geen grote oppervlaktes bos voorkomen (in totaal 110 ha, en dan alleen als losse bomen en kleine bosjes tot 2 ha) is deze variabele inbegrepen in de andere variabelen.

UTILITS: deze variabele is speciaal opgezet om verschil te maken tussen activiteit en inactiviteit, en de voorkeur aan te geven voor rustplaatsen. De variabele bestaat

uit boom, riet, dijk/ophoging, bodem, steen, huis, paal, laag vliegend (<100 m), hoog vliegend (>100 m).

BEHAV: het gedrag van iedere waarneming, zoals cirkelen, glijden, zitten, jagen in vlucht, bidden, interacties, lopen, eten.

Hoofdhabitats

Van de hoofdbiotopen is het oppervlak per km-hok vastgesteld. Dit kwam op het volgende uit:

Landbouwgebied (1) bestond voor gemiddeld 53.9% (1240ha) uit graanveld, 13.0% (300 ha) uit geploegd veld, 11.1% (255 ha) uit open veld, 8.9% (205 ha) uit wegen, 8.0% (185 ha) uit kanalen, 3.9% (90 ha) uit rietvelden en 1.1% (25 ha) uit bomen.

Zoetwater en rietvelden (2) bestond gemiddeld voor 42.9% (600 ha) uit rietveld, 21.1% (295 ha) uit geploegd veld, 17.1% (240 ha) uit open water, 12.1% (170 ha) uit open veld, 2.9% (40 ha) uit wegen, 1.8% (25 ha) uit kanalen, 1.1% (15 ha) uit bomen en 1.1% (15 ha) uit bebouwd gebied.

Dorpen en directe omgeving (3) bestond voor 51.4% (180 ha) uit bebouwing, 14.3% (50 ha) uit bomen, 11.4% (40 ha) uit tuinen, 10.0% (35 ha) uit wegen, 5.7% (20 ha) uit kanalen, 2.9% (10 ha) uit open veld en 1.4% (5 ha) uit rietvelden.

Citrusplantages en kassenbouw (4) bestond voor 71.0% (355 ha) uit citrusplantages, 13.0% (65 ha) uit kassenbouw, 7.0% (35 ha) uit wegen, 4.0% (20 ha) uit bomen, 3.0% (15 ha) uit kanalen en 2.0% (10 ha) uit rietvelden.

Steppe en zoutvlakte (5) bestond voor 61.8% (525 ha) uit zoutvlakte, 14.1% (120 ha) uit open veld, 11.2% (95 ha) uit geploegd veld, 5.3% (45 ha) uit wegen, 4.1% (35 ha) uit kanalen, 2.9% (25 ha) uit rietvelden en 1.2% (10 ha) uit bebouwing.

Foto. Kenmerkend beeld van een zoutvlakte in de Göksu Delta, met Para Deniz in achtergrond, 14 oktober 1982 (Rob Bijlsma). *Typical saline in the Göksu Delta (at Para Deniz), 14 October 1982.*

Tabel 1. Waargenomen roofvogels per habitattyp (N=aantal, %=percentage) in het proefvlak in de Göksu Delta in Zuid-Turkije van 12-18 maart 2000. *Number of observed raptors in main habitat types in the Göksu Delta in southern Turkey in 12-18 March 2000.*

Habitat <i>Habitat</i>	Landbouw		Wetland		Bebouwing		Plantages		Steppe	
	<i>Farmland</i>		<i>Wetland</i>		<i>Built-up</i>		<i>Plantation</i>		<i>Steppe</i>	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zwarte Wouw <i>Milvus migrans</i>	3	75.0	-	-	-	-	-	-	1	25.0
Bruine Kiek <i>Circus aeruginosus</i>	65	11.6	487	87.1	-	-	-	-	7	1.3
Blaauwe Kiekendief <i>C. cyaneus</i>	43	84.3	5	9.8	-	-	-	-	3	5.9
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	-	-	-	-	1	33.3	2	66.7	-	-
Sperwer <i>A. nisus</i>	2	33.3	1	16.7	1	16.7	2	33.3	-	-
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	41	69.5	8	13.6	4	6.8	-	-	6	10.2
Arendbuizerd <i>B. rufinus</i>	59	54.1	35	32.1	4	3.7	-	-	11	10.1
Bastaardarend <i>Aquila clanga</i>	-	-	28	100.0	-	-	-	-	-	-
Keizerarend <i>A. heliaca</i>	1	20.0	4	80.0	-	-	-	-	-	-
Steenarend <i>A. chrysaetos</i>	2	100.0	-	-	-	-	-	-	-	-
Havikarend <i>Hieraetus fasciatus</i>	-	-	1	100.0	-	-	-	-	-	-
Kleine Torenvalk <i>Falco naumanni</i>	1	14.2	-	-	3	42.9	-	-	3	42.9
Torenvalk <i>F. tinnunculus</i>	21	55.3	6	15.8	6	15.8	-	-	5	13.2
Smelleken <i>F. columbarius</i>	3	37.5	4	50.0	1	12.5	-	-	-	-
Lannervalk <i>F. biarmicus</i>	2	50.0	2	50.0	-	-	-	-	-	-
Sakervalk <i>F. cherrug</i>	2	100.0	-	-	-	-	-	-	-	-
Slechtvalk <i>F. peregrinus</i>	1	50.0	1	50.0	-	-	-	-	-	-
Totaal <i>Total</i>	246	27.7	582	65.5	20	2.2	4	0.4	36	4.1

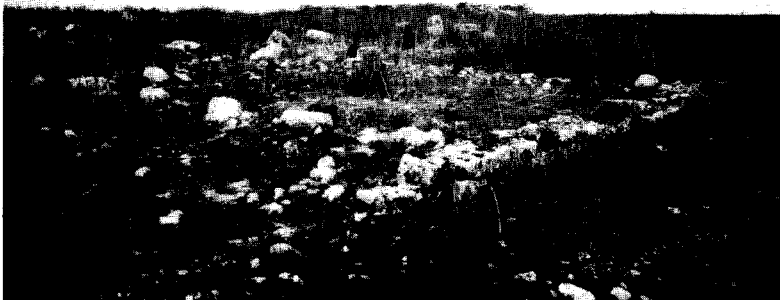
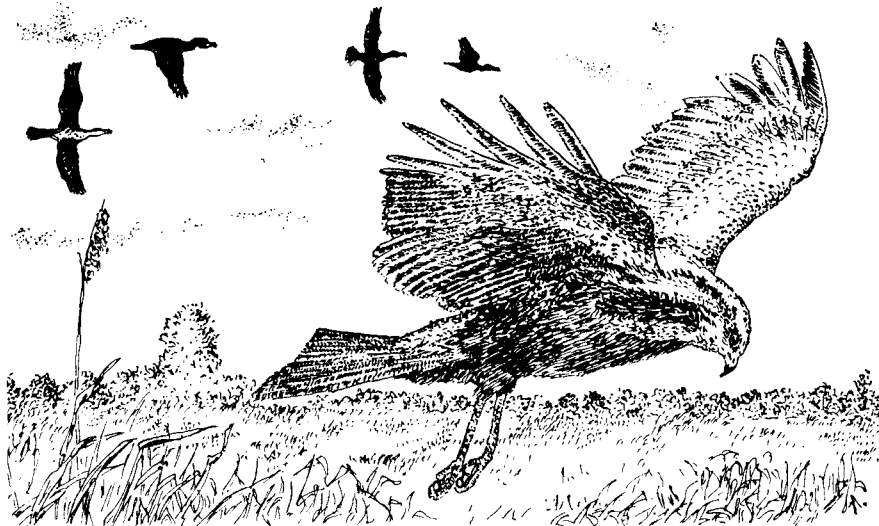

Foto 2. Steppegebied in de Göksu Delta, met resten van menselijke bewoning, 13 oktober 1982 (Rob Bijlsma). *Steppe in the Göksu Delta, with remains of human occupation, 13 oktober 1982.*

Het habitatgebruik en de activiteit van de algemenere soorten zijn in Tabel 3-7 weergegeven, behalve voor Bastaardarend (waarvan alle waarnemingen in wetlands).

Tekening: Kees de Grijp.

Tabel 2. Gemiddelde dichtheid per km² (aantal/km²) van roofvogels in de belangrijkste habitats in de Göksu Delta in Zuid-Turkije in maart 2000. *Average density (N/km²) of raptors in main habitats in the Gökse Delta in southern Turkey in March 2000.*

Habitat <i>Habitat type</i>	Totaal <i>Total</i>	Landbouw <i>Agriculture</i>	Wetland <i>Wetland</i>	Bebouwing <i>Built-up</i>	Plantages <i>Plantation</i>	Steppe <i>Steppe</i>
Zwarte Wouw <i>M. migrans</i>	0.012	0.022	-	-	-	0.020
Bruine Kiek <i>C. aeruginosus</i>	1.726	0.471	5.798	-	-	0.138
Blauwe Kiek <i>C. cyaneus</i>	0.157	0.312	0.059	-	-	0.059
Havik <i>A. gentilis</i>	0.009	-	-	0.049	0.066	-
Sperwer <i>A. nisus</i>	0.019	0.014	0.012	0.049	0.066	-
Buizerd <i>B. buteo</i>	0.182	0.297	0.095	0.191	-	-
Arendbuizerd <i>B. rufinus</i>	0.337	0.427	0.416	0.191	-	0.215
Bastaardarend <i>A. clanga</i>	0.087	-	0.334	-	-	-
Keizerarend <i>A. heliaca</i>	0.015	0.007	0.048	-	-	-
Steenarend <i>A. chrysaetos</i>	0.006	0.014	-	-	-	-
Havikarend <i>H. fasciatus</i>	0.003	-	0.012	-	-	-
Kleine Torenvalk <i>F. naumanni</i>	0.022	0.007	-	0.143	-	0.059
Torenvalk <i>F. tinnunculus</i>	0.117	0.152	0.071	0.286	-	0.098
Smelleken <i>F. columbarius</i>	0.025	0.022	0.048	0.049	-	-
Lannervalk <i>F. biarmicus</i>	0.012	0.014	0.024	-	-	-
Sakervalk <i>F. cherrug</i>	0.009	0.014	-	-	-	-
Slechtvalk <i>F. peregrinus</i>	0.006	0.007	0.012	-	-	-

Soortbesprekingen

Zwarte Wouw *Milvus m. migrans*

Cramp & Simmons (1980) geven aan dat de Zwarte Wouw een schaarse overwinteraar in het Middellandse Zee gebied is. In Turkije is de Zwarte Wouw tot op heden alleen als wintergast aan de Göksu Delta vastgesteld. Ze zijn sterk afhankelijk van de aanwezigheid van bomen en worden regelmatig ten oosten van het studiegebied vastgesteld. Een enkele keer steken ze de Göksu rivier over en komen ze in kleine aantallen naar het studiegebied om voor korte tijd het gebied al cirkelend en glijdend af te zoeken. Iedere winter verblijven maar 3 tot 6 individuen in de delta. Het zijn echte opportunisten en bijna alles wat ze tegenkomen aan eetbaars staat bij hen op het menu.

Zeearend *Haliaeetus albicilla*

De Zeearend is een schaarse overwinteraar en verlaat het gebied vroeg in de winter om zich voor te bereiden op het broeden. Tijdens deze studie werden ze niet vastgesteld. Tussen januari 1987 en oktober 1991 werden, inclusief zomer- en najaarwaarnemingen, een tiental vogels waargenomen (Kirwan & Martins 1994). DHKD (1992) geeft aan dat er in de winter van 1991/92 3 à 4 vogels aanwezig waren. Ook Van den Berk *et al.* (1995) meldden 2 à 3 individuen, waaronder 1 adulte en 2 onvolwassen vogels eind januari 1995. Dit zijn tot nu toe de meest recente waarnemingen.

Bruine Kiekendief *Circus a. aeruginosus*

De Bruine Kiekendief maakte vooral gebruik van rietvelden en de wetlands in de directe omgeving ervan (Tabel 1: 87% in wetlands). De soort is actief van 's morgens vroeg tot 's avonds laat. Buiten de wetlands wordt door Bruine Kiekendieven vooral gebruik gemaakt van de rietvelden langs de kanalen en aan de randen van geploegde akkers en graanvelden (ruim 11%). Kleine aantallen werden waargenomen boven het open veld van de steppes (1.3%). Buiten het studiegebied werden 3 individuen foeragerend in duinlandschap vastgesteld. De Bruine Kiekendief rustte en overnachtte op lage ophogingen, dijkjes en stenen in het veld, in bosjes en riet aan de rand van wegen en velden en in/langs rietvelden. De voorkeur ging met 60.3% uit naar dijkjes en ophogingen en met 32.1% naar riet. Eén enkeling (man) werd waargenomen in een boom en op het dak van een vissershutje (Bijlage 2).

Bruine Kiekendieven brengen de meeste tijd op geringe hoogte (tot 100 m boven de zeespiegel) door (Tabel 3). Minimaal 8 uur per dag wordt er gefoeragerend boven rietvelden en langs kanalen. Tijdens rustpauzes zaten ze veel op open plekken in het riet en langs kanaaldijken met begroeiing. Er bestond een duidelijk verschil in habitatgebruik tussen mannetjes en vrouwtjes. Het vrouwtje spendeerde de meeste tijd boven rietvelden in wetlands terwijl de mannetjes de meeste tijd boven rietvelden langs kanalen en in landbouwgebieden doorbrachten. Verder lag aantal mannetjes

aanzienlijk lager dan het aantal vrouwtjes (verhouding gemiddeld 1:5.8). Jonge vogels vertoefden meestal in zoetwatermoerassen, en vaker in landbouwgebieden dan de vrouwtjes.

Het habitatgebruik hangt nauw samen met de verspreiding van hun hoofdprooien, namelijk kleine tot middelgrote water- en zangvogels. Vrouwtjes zijn meer afhankelijk van vogels dan mannetjes die ook knaagdieren (*Microtus* en *Meriones* spp.) op hun menu hebben staan. Eén mannetje werd waargenomen tijdens het peuzelen aan een twee dagen eerder neergeschoten Zwarte Ooievaar *Ciconia nigra*. Het jagen op vis werd niet vastgesteld.

De Bruine Kiekendief is met een dagelijks gemiddelde van 93 individuen in het studiegebied de meest voorkomende overwinteraar onder de roofvogels in de delta. Voor de gehele delta wordt een populatie van 250 individuen geschat. Dit komt overeen met de schattingen van Van den Berk *et al.* (1995), die in januari uitkwam op 300 individuen, en van DKHD (1992), die de winterpopulatie in 1991/92 op 200 individuen schatte.

Er is geen onderscheid gemaakt tussen de Europese en Turkse ondersoort van de Bruine Kiekendief. In de Turkse ondersoort *Circus aeruginosus anatolica* is het mannetje bijna net zo donker als het vrouwtje. Buitenlandse vogelaars zien deze vaak voor vrouwtjes aan. In totaal konden maar 5 Europese mannen worden vastgesteld, waaruit blijkt dat het grootste deel van de overwinterende populatie in de Göksu Delta betrekking heeft op vogels die in Turkije broeden.

Tabel 3. Gedrag van Bruine Kiekendieven in verschillende habitats in de Göksu Delta in Zuid-Turkije in maart 2000. *Behaviour of Marsh Harriers in several habitats in the Göksu Delta in southern Turkey in March 2000.*

Habitat <i>Habitat type</i>	Schroevend		Zittend		Jagend		Totaal	
	<i>Soaring</i>		<i>Perching</i>		<i>Flight hunting</i>		<i>Total</i>	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Graanveld <i>Cereal stubble</i>	0	-	7	46.7	8	53.3	15	100
Open veld <i>Open field</i>	0	-	23	38.3	37	61.7	60	100
Geploegd <i>Ploughed</i>	0	-	18	46.2	21	53.8	39	100
Open <i>Open</i>	22	81.5	0	-	5	18.5	27	100
Rietveld <i>Reedbed</i>	31	9.9	90	28.7	193	61.5	314	100
Kanaal <i>Channel</i>	0	-	46	44.2	58	55.8	104	100

Blauwe Kiekendief *Circus c. cyaneus*

De Blauwe Kiekendief is, net als de Bruine Kiekendief, actief van zonsopgang tot zonsondergang. De soort maakt vooral gebruik van landbouwgebieden en open steppe (Tabel 4). Ook buiten het studiegebied werd de Blauwe Kiekendief in dergelijke habitats vastgesteld. Begin februari 1997 lag dat anders toen er grote aantallen in de gehele delta verbleven en veel vogels boven steppes en zoutvlaktes werden waargenomen (Vaassen & Vaassen 1997). Mannetjes bleken meer afhankelijk van graanvelden dan vrouwtjes die af en toe zelfs aan de randen van

rietvelden foerageerden. Beide overnachtten en rustten op de grond of op verhogingen in graanvelden en hadden een voorkeur voor de hoger begroeide velden. Een gering aantal werd waargenomen op stenen in het veld.

In het algemeen is de Blauwe Kiekendief niet zo actief als de Bruine Kiekendief (Bijlage 3). Er waren twee activiteitspieken per dag, namelijk 's morgens vroeg van zonsopgang tot half tien in de morgen en in de namiddag van drie uur tot vlak voor zonsondergang.

Het jachtgedrag verschilde naar habitat en prooi-soort. De mannetjes bleken meer op knaagdieren (*Microtus* spp. en *Meriones* spp.) te jagen dan de vrouwtjes die het vooral op zangvogels als Kuifleeuwerik *Galerida cristata* en Kneu *Carduelis cannabina* hadden voorzien. De mannetjes gedroegen zich vrijwel identiek aan Bruine Kiekendieven door laag te foerageren over het graanveld, al vlogen ze veelal sneller en met meer vleugelslag. De vrouwtjes volgen normaliter de begroeiing tussen graanvelden en wegen waarna ze de opvliegende vogels achtervervolgden. Zodoende bleken mannetjes Bruine Kiekendieven zich in dezelfde habitats te bevinden als de vrouwtjes van de Blauwe Kiekendief.

Net als bij de Bruine Kiekendief werden er bij de Blauwe Kiekendief beduidend minder mannen dan vrouwen in de delta waargenomen (verhouding gemiddeld 1:3.2 bij n=21). Van den Berk *et al.* (1995) volstaan met de vermelding 'several 10's up to about 50, both sexes, all ages' terwijl DHKD (1992) het aantal Blauwe Kiekendieven in de delta op 90 individuen schatte tijdens de winter van 1991/92. Het is niet zeker of er sprake is van een algemene afname van de populatie of dat het lagere aantal in maart 2000 te maken heeft met het voedselaanbod of habitatveranderingen in de delta.

De Blauwe Kiekendief broedt niet in Turkije. Eind maart slinken de aantallen; er zijn dan geen volwassen mannetjes meer aanwezig. In april vindt een kleine opleving plaats onder invloed van doortrek. Vanaf de derde week van april is de soort weer compleet afwezig.

Tabel 4. Gedrag van Blauwe Kiekendieven in verschillende habitats in de Göksu Delta in Zuid-Turkije in maart 2000. *Behaviour of Hen Harriers in several habitats in the Göksu Delta in southern Turkey in March 2000.*

Habitat <i>Habitat type</i>	Zittend <i>Perching</i>		Jagend <i>Flight hunting</i>		Totaal <i>Total</i>	
	N	%	N	%	N	%
Graanveld <i>Cereal stubble</i>	5	41.7	7	58.3	12	100
Open veld <i>Open field</i>	5	31.2	11	68.8	16	100
Geploegd <i>Ploughed</i>	7	31.8	15	68.2	22	100
Kanaal <i>Channel</i>	0	-	1	100.0	1	100

Havik *Accipiter g. gentilis*

Net als de Sperwer is de Havik een schaarse wintergast. Er werd meerdere malen een eerstejaars vrouwtje op dezelfde plaats nabij dorpen en citrusplantages vastgesteld. Hier bejaagde zij Turkse Tortels *Streptopelia decaocto* en Spreeuwen *Sturnus vulgaris*. Haar vaste plek was een loofboom tussen een citrusplantage en een huis waar ze haar prooi zat af te wachten. Mogelijk was deze vogel afkomstig van de standvogelpopulatie in het heuvelland vlak ten noorden van de delta (van der Winden & van den Berk 1997). Eerder werd er één individu op twee verschillende dagen in de omgeving van dorpen, citrusplantages en steppen vastgesteld (Vaassen & Vaassen 1997)

Sperwer *Accipiter n. nisus*

De Sperwer broedt in het heuvelland ten noorden van de delta en is een schaarse overwinteraar. In totaal werden er in de delta twee vrouwtjes en één mannetje vastgesteld. Het habitatgebruik varieerde van graanvelden tot dorpen en citrusplantages, maar boven dichte rietvelden werden ze niet waargenomen. Van den Berk *et al.* (1995) melden één vrouwtje vlak bij de Dalyan visserij in steppegebied waar ook door Vaassen & Vaassen (1997) één individu werd gezien. Eenmaal werd gezien dat een Sperwer achter een Boerenzwaluw *Hirundo rustica* aanjoeg, maar zonder succes. Een activiteitspatroon kon niet worden vastgesteld. Het ging vaak om prooi afwachende vogels; ze werden weinig in vlucht gezien.

Foto. Juveniel vrouwtje Sperwer gevangen om te worden ingezet bij de vangst van kwartels, Göksu Delta, 2 september 1982 (Rob Bijlsma). Deze jachtwijze vindt vooral toepassing in NO-Turkije, maar is elders in Turkije niet ongewoon. Gewoonlijk worden deze vogels na het kwartelseizoen weer losgelaten. *Juvenile female Sparrowhawk used for catching quails, Göksu Delta, 2 September 1982, a practice most often seen in NE-Turkey but also in use elsewhere in Turkey.*

Buizerd *Buteo b. buteo*

De Buizerd is later op de dag actief dan Bruine en Blauwe Kiekendief, namelijk van twee uur na zonsopgang tot een half uur voor zonsondergang. De meeste activiteiten vonden plaats in landbouwgebied, open velden in wetlands en nabij rietvelden, verder geregeld in de directe omgeving van dorpen in steppen (Tabel 5). Als zitplaats gebruikte de Buizerd vooral bomen en telegraafpalen; deze boden een goed overzicht op de omgeving en dus goede jaagmogelijkheden (Bijlage 2). Verder zaten de Buizerds op dijken, verhogingen en op de grond om uit te rusten of zelfs te overnachten. Dichtere bebossing werd gewoonlijk gemeden tijdens de jacht, maar werd geprefereerd om te rusten of te overnachten.

De Buizerd jaagde overwegend op knaagdieren (*Microtus* en *Apodemus* spp.). Tweemaal werd waargenomen dat vlinders en eenmaal dat een Kuifleeuwerik werd(en) verslonden.

Gemiddeld werden er in het studiegebied 9.83 Buizerds per dag waargenomen. De schatting van het aantal aanwezige exemplaren in de hele delta beliep ongeveer 20 individuen. Van den Berk *et al.* (1995) schatten de overwinterende populatie tussen de 5 en 19 individuen. Tijdens slechte weers- en/of voedselomstandigheden in de rest van Turkije is het aantal overwinteraars in de Göksu Delta groter dan wanneer de omstandigheden elders gunstig zijn. In het algemeen is er laag bij de grond maar weinig activiteit, afgezien van korte vluchten tussen opeenvolgende zitplaatsen. Bij grotere activiteit cirkelden de Buizerds vaak naar hoogtes van 150-200 m, zodat een groter gebied werd bestreken. Dit was vaak de aanleiding tot strubbelingen met soortgenoten.

Tabel 5. Gedrag van Buizerds in verschillende habitats in de Göksu Delta in Zuid-Turkije in maart 2000. *Behaviour of Common Buzzards in several habitats in the Göksu Delta in southern Turkey in March 2000.*

Habitat <i>Habitat type</i>	Zittend <i>Perching</i>		Schroevend <i>Soaring</i>		Totaal <i>Total</i>	
	N	%	N	%	N	%
Graanveld <i>Cereal stubble</i>	15	83.3	3	16.7	18	100
Open veld <i>Open field</i>	14	73.7	5	26.3	19	100
Geploegd <i>Ploughed</i>	8	100.0	0	-	8	100
Rietveld <i>Reedbed</i>	0	-	3	100.0	3	100
Kanaal <i>Channel</i>	3	100.0	0	-	3	100
Tuin <i>Garden</i>	2	100.0	0	-	2	100
Wegen <i>Roads</i>	6	100.0	0	-	6	100

Arendbuizerd *Buteo r. rufinus*

De Arendbuizerd prefereert net als de Buizerd de graanvelden, open velden en geploegde velden in de landbouwgebieden, daarnaast ook in open en geploegde velden en rietvelden in wetlands; in die laatste categorie komen Buizerds juist weer minder voor. De overige habitats worden door beide soorten weinig gebruikt (Tabel

1, Bijlage 1). Hoewel de Arendbuizerd een voorkeur heeft voor hoge zitplaatsen, zoals bomen en telegraafpalen (Bijlage 2), is de soort er minder aan gebonden dan de Buizerd. Geregeld zit de Arendbuizerd op verhogingen in het terrein, dijken en direct op de bodem; hij is dus niet zo kieskeurig. Waarschijnlijk heeft dat te maken met de prooikeuze. De Arendbuizerd heeft minder kleine zoogdieren op zijn menu staan dan de Buizerd. Meerdere malen is waargenomen dat Arendbuizerds op de bodem lopend amfibieën (Boomkikker *Hyla savigny* en Groene Pad *Bufo viridis*), reptielen (hagedissen *Lacerta* spp.) en grote insecten bejaagden (Vaassen 2000b). Ook kleine vogels en eventueel slangen (*Coluber* spp.) zijn onderdeel van het menu. De vogels die een territorium in landbouwgebied hebben bemachtigd, gedragen zich precies als Buizerds en jagen dus vooral op kleine zoogdieren en af en toe op vogels. Arendbuizerds zijn gemiddeld genomen iets actiever dan Buizerds, wat mogelijk aan de manier van jagen ligt.

Op het oog zijn mannen en vrouwen van de Arendbuizerd eenvoudig te onderscheiden vanwege hun seksuele dimorfie (grootteverschil) en verschillen in kleur. Tot op de dag van vandaag bleef onbeschreven dat 9 op de 10 vrouwen over het geheel genomen, maar vooral op kop en borst, een paar tinten lichter zijn dan mannetjes en dus veel op onvolwassen vogels lijken. Onvolwassen vogels hebben geen egaal gele kop en borst en hun oogkleur verschilt van die van adulte vogels. Samen met de seksuele dimorfie is het dan makkelijk om de seksen van elkaar te onderscheiden. Vrouwen bleken in het algemeen meer gebruik maken van landbouwgebieden dan mannen: de gevonden verhouding was 6:1. Dit kan te maken hebben met competitie binnen dezelfde soort (resultierend in geslachtsgescheiden habitatgebruik), maar ook met de aanwezigheid van Buizerds waarvan het vrouwtje immers maar iets kleiner is dan het mannetje van de Arendbuizerd. Dit vraagt echter nader onderzoek.

Waar Buizerds ook in het broedseizoen in de delta worden waargenomen, ontbreekt de Arendbuizerd er 's zomers. Mogelijk vergroot dit in de winter de concurrentie om jachtgebied tussen beide soorten, althans in eerste instantie. Door het grote aantal overwinterende Arendbuizerds in de delta zal eventuele concurrentie echter snel niet meer zijn dan een theoretische mogelijkheid. Met een dagelijks gemiddelde van ruim 18 exemplaren is de Arendbuizerd de meest voorkomende 'grote' roofvogel aan de delta. In totaal werd de overwinterende populatie in de Göksu Delta op 35 exemplaren geschat, iets hoger dan de schatting van Van den Berk *et al.* (1995) die tijdens een watervogeltelling (dus niet specifiek op roofvogels gelet) uitkwamen op 15-30 individuen.

Net als de Buizerd werden er bij Arendbuizerds maar weinig activiteiten beneden de 100 m opgemerkt. Indien vliegend ging het veelal om cirkelende vogels die op grote hoogte de omgeving in de gaten hielden. Arendbuizerds werden wat vaker boven wetlands gezien dan de Buizerd (Tabel 6).

Tabel 6. Gedrag van Arendbuizerds in verschillende habitats in de Göksu Delta in Zuid-Turkije in maart 2000. *Behaviour of Long-legged Buzzards in several habitats in the Göksu Delta in southern Turkey in March 2000.*

Habitat <i>Habitat type</i>	Zittend		Jagend		Totaal	
	<i>Perching</i>		<i>Flight hunting</i>		<i>Total</i>	
	N	%	N	%	N	%
Graanveld <i>Cereal stubble</i>	12	80.0	3	20.0	15	100
Open veld <i>Open field</i>	46	78.0	13	22.0	59	100
Geploegd <i>Ploughed</i>	16	88.9	2	11.1	18	100
Zoutvlakte <i>Salines</i>	0	-	2	100.0	2	100
Rietveld <i>Reedbed</i>	9	81.8	2	18.2	11	100
Tuin <i>Garden</i>	3	100.0	0	-	3	100
Wegen <i>Roads</i>	1	100.0	0	-	1	100

Bastaardarend *Aquila clanga*

De Bastaardarend is een regelmatige, vrij talrijke wintergast in de delta. De soort is vooral actief tussen twee uur na zonsopgang tot aan één uur voor zonsondergang. Daarna trekken ze zich terug naar hun overnachtingsplaatsen in de heuvels ten noorden van de delta. Tijdens deze studie zagen we dagelijks gemiddeld 4.67 vogels; de populatie in de gehele delta werd geschat op 6-8 individuen, een stuk lager dan de 10-15 gemeld in DHKD (1992) en de 20 in Van den Berk *et al.* (1995). Het komt echter overeen met persoonlijke observaties in maart 1996. Uit waarnemingen sinds 1960 blijkt dat Bastaardarenden hartje winter (december-februari) vaker hun toevlucht zoeken in de delta. Buiten deze periode overwinteren ze meer verspreid in Centraal-Anatolië. Vanaf eind februari keren ze weer naar het noorden terug.

Ze cirkelden veel boven rietvelden en de directe omgeving ervan in wetlands. Onder goede weersomstandigheden bereikten ze daarbij hoogtes van 500 m. De meeste tijd brachten ze op 200-250 m hoogte door; onder gebruikmaking van thermiek kunnen ze het gebied optimaal bestrijken. Onder slechtere weersomstandigheden is het normaal dat ze lager dan 200 m glijdend vliegen om met korte of lange duikvluchten hun prooiën te verrassen. Vaak zijn dat zwakke, zieke of onervaren watervogels, zoals onvolwassen Flamingo's *Phoenicopterus ruber* tijdens het opvliegen, eenden (van Wilde Eend *Anas platyrhynchos* tot Pijlstaart *Anas acuta*) en vooral ook Meerkoeten *Fulica atra* die in groten getale aanwezig zijn. In 1996 en 1997 stelde ik vast dat de Bastaardarend, net als de Arendbuizerd, ook door het veld loopt om op die manier kikkers en reptielen te vangen. Tijdens deze studie werd dat echter niet waargenomen. Mogelijk is deze wijze van jagen afhankelijk van de weersomstandigheden omdat dergelijke observaties uitsluitend gedurende een regenachtige periode werden gedaan. Zelfs gedurende hevige winden (windkracht 7-8 Beaufort) waren Bastaardarenden glijdend en flappend actief, zij het op geringe hoogtes van 5-50 m. Ze bleven op die manier minstens een uur in de lucht zonder neer te strijken.

De Bastaardarend is een sociale soort die vaak in kleine losse groepen boven het gebied cirkelt. Mogelijk bestaat er een sterke familieband, gezien althans het feit dat dezelfde adulte en onvolwassen Bastaardarenden elke dag urenlang bij elkaar in de buurt bleven. Geregeld schroefden ze samen met één of twee andere roofvogelsoorten, waaronder Keizerarend, Bruine Kiekendief, Buizerd en Arend-buizerd en kraaiachtigen als de Raaf. Tijdens deze gezamenlijke zweeftochten werd alleen kortstondig agonistisch gedrag ten opzichte van de Bruine Kiekendief getoond. Net als de meeste andere roofvogels gedroeg ook de Bastaardarend zich agressief tegen Lanner- en Slechtvalk maar pas als deze te dicht (5 m) bij hen in de buurt kwamen.

Keizerarend *Aquila h. heliaca*

De Keizerarend is een regelmatige maar schaarse overwinteraar in de delta. Een enkeling werd gemeld door Van den Berk *et al.* (1995), daarnaast één in maart 1996 (eigen waarneming), in totaal 5 in de winter van 1991/92 (DHKD 1992) en 6 op 12 januari 1993 (Magnin & Yasar 1997). Een adulte en een onvolwassen Keizerarend werden bijna dagelijks tijdens deze studie vastgesteld. Het is onduidelijk waar de Keizerarend overnacht, maar waarschijnlijk zijn het de heuvels ten noorden van de delta daar ze niet voor 4 uur na zonsopgang werden waargenomen. Het gedrag van de Keizerarend verschilde sterk van dat van de meeste andere roofvogels in de delta en lijkt het meest op het gedrag van de Havikarend (Vaassen 2000a). Ze maakten korte zweefvluchten en gleden laag over het landschap om vogels te vangen. Af en toe stortten ze zich op knaagdieren die zich in de randhabitats ophielden. Tijdens het jagen prefereerde de Keizerarend overgangen langs de randen van rietvelden of bomenrijen.

Steenarend *Aquila chrysaetos homeyeri*

De Steenarend is een standvogel die broedt op 500-1500 m hoogte in de aangrenzende heuvels ten noorden van de delta (van der Winden & van den Berk 1997). Hij verlaat zijn broedgebied sporadisch om een kringetje over de delta te vliegen. Tijdens deze studie werd op twee verschillende dagen een onvolwassen vogel gezien die na een korte cirkelvlucht op dezelfde plaats in het noorden van de delta neerstreek. Op die plek werden geen sporen van pas gestorven of aangeschoten dieren gevonden.

Havikarend *Hieraetus f. fasciatus*

Net als de Steenarend is de Havikarend een standvogel die in het canyon-achtige gebied ten noorden van de delta broedt en soms tijdens strenge winters, als het moeilijk is om prooien in het gebergte te vinden, naar de delta komt om op watervogels te jagen (Vaassen 2000a). Tijdens deze studie werd er één glijdend over de delta vastgesteld. Drie jaar geleden werd tijdens een strenge winter één paartje in de delta waargenomen (Vaassen & Vaassen 1997).

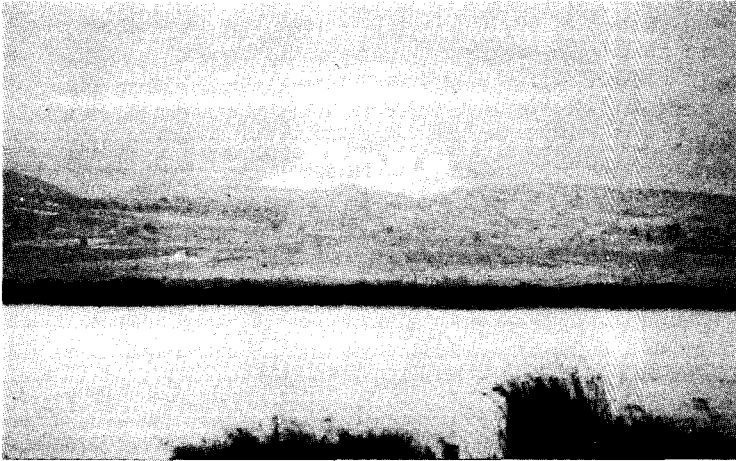

Foto. Göksu Delta (voorgrond) en Taurusgebergte (achtergrond: zonbeschenen kasteel bij Silifke) fungeren respectievelijk als foerageergebied en slaappleats voor arenden, 14 oktober 1982 (Rob Bijlsma). *Göksu Delta (foreground) and the Taurus mountain range (sun-lit castle near Silifke in background) are used respectively as foraging area and roosting site by eagles, 14 October 1982.*

Visarend *Pandion h. haliaetus*

Hoewel sinds 1995 winterwaarnemingen in de delta ontbreken, geeft Kasparek (1992) aan dat een enkele Visarend af en toe in de Göksu Delta overwintert. Dit wordt bevestigd door DHKD (1992).

Kleine Torenavalk *Falco naumanni*

De Kleine Torenavalk is een sporadische overwinteraar. Tot op de dag van vandaag zijn er maar enkele winterwaarnemingen in het zuiden van het land en met name in de Göksu Delta en Çukurova Delta. Net als in de zomer geeft de Kleine Torenavalk in de delta de voorkeur aan steppe en bebouwde omgevingen (Tabel 2), waar zij het vooral hebben gemunt op grote insecten en hagedissen. Vrijwel dagelijks werden er een of twee waargenomen.

Torenavalk *Falco t. tinnunculus*

Ook de Torenavalk is een standvogel die in het heuvelgebied ten noorden van de delta broedt. De meeste brengen de winter door in de delta, waarschijnlijk vanwege het voedselaanbod. De Torenavalk is de meest voorkomende valk in het deltagebied en er konden net genoeg gegevens worden verzameld om iets over het gedrag te zeggen. In het algemeen prefereerde de soort landbouwgebied en dorpen en hun omgeving, maar individuele vogels werden ook in alle andere biotopen vastgesteld (Tabel 1, Bijlage 1). Opvallend was dat vier individuen één territorium deelden zonder enige agressie. Dagelijks zaten ze op dezelfde plek, ongeveer 50 m van elkaar op

telegraafpalen langs de weg aan de rand van een dorp. Op zich gedroegen ze zich niet anders dan in de broedtijd, alleen waren ze veel socialer.

Het voedsel bestond vooral uit muizen (*Microtus* en *Apodemus* spp.) en insecten (vooral vlinders en grote kevers). Verder werd vastgesteld dat minstens één individu elke avond vanaf een uur voor zonsondergang tot aan zonsondergang op vleermuizen ging jagen direct ten noorden van Akgöl. De vleermuizen werden niet geïdentificeerd (*Pipistrellus/Rhinolophus?*). Tijdens in totaal zes uur observeren wist de Torenvalk twee vleermuizen te pakken na deze constant te hebben nagejaagd.

De jachttechniek van de Torenvalk is zeer divers. Van tijd tot tijd werd gebruikt gemaakt van 'bidden' maar vaak werd meer afwachtend gejaagd in de trant van Buizerds. Bidden en najagen van insecten bleken meer voor te komen in de namiddag dan 's morgens, wanneer ze vooral telegraafpalen als uitkijkpost prefereerden (Bijlage 2).

Tabel 7. Gedrag van Torenvalken in verschillende habitats in de Göksu Delta in Zuid-Turkije in maart 2000. *Behaviour of Kestrels in several habitats in the Göksu Delta in southern Turkey in March 2000.*

Habitat <i>Habitat type</i>	Zittend <i>Perching</i>		Jagend <i>Flight hunting</i>		Biddend <i>Hovering</i>		Totaal <i>Total</i>	
	N	%	N	%	N	%	N	%
	Graanveld <i>Cereal stubble</i>	8	61.5	1	7.7	4	30.8	13
Open veld <i>Open field</i>	6	46.2	1	7.7	6	46.2	13	100
Geploegd <i>Ploughed</i>	2	33.3	2	33.3	2	33.3	6	100
Tuin <i>Garden</i>	4	80.0	0	-	1	20.0	5	100
Wegen <i>Roads</i>	1	100.0	0	-	0	-	1	100

Smelleken *Falco columbarius aesalon*

Het Smelleken is uitsluitend overwinteraar en werd bijna dagelijks met 1-2 exemplaren waargenomen. Als echte voegeleter is de soort het meest aan de rand van rietvelden, kanalen en veldranden vastgesteld. De mannetjes gebruikten een meer afwachtende jachttechniek (vanuit bomen) dan de vrouwtjes die veelal de vogels uit het riet of de berm op- en najaagden. Eenmaal werd een vrouwtje gezien tijdens het onderscheppen van een Boerenzwaluw *Hirundo rustica* in de lucht.

Lannervalk *Falco biarmicus feldeggi*

De Lannervalk is standvogel in het nabije berglandschap en wordt geregeld in de delta waargenomen. Hoewel de Lannervalk in Europa en Turkije een bedreigde soort is, is de winterecologie nog steeds onvoldoende bekend. Tijdens deze studie zijn slechts enkele waarnemingen gedaan. Twee maal werd een interactie tussen Lannervalk en Slechtvalk waargenomen; in beide gevallen delfde de Lannervalk het onderspit.

Sakervalk *Falco c. cherrug*

De Sakervalk is een regelmatige maar schaarse wintergast in de delta. Het dichtstbijzijnde broedpaar huist in het Taurusgebergte op ongeveer 35 km van de delta (eigen waarneming). Sakervalken worden vaak gemist omdat de soort graag op de grond en in kleine bomen zit; hij weet zich daar goed verborgen te houden. De winterecologie van deze soort is slecht bekend en kon met onderhavige studie niet nader worden bestudeerd vanwege het geringe aantal waarnemingen.

Slechtvalk *Falco peregrinus brookei*

De Slechtvalk is standvogel en de meest voorkomende grote valk in het gebied. Met vijf broedparen op 80 km² (van der Winden & van den Berk 1997) zouden jagende vogels in de delta verwacht kunnen worden. Merkwaardig genoeg werd de Slechtvalk minder vaak waargenomen dan de andere twee grote valken. De soort had een voorkeur voor het heuvelland en het gebergte ten noorden van de delta. Twee maal werden interacties tussen Slechtvalk en Raaf waargenomen. Groepjes Raven spelen vaak met elkaar in de lucht en ook graag met roofvogels, die het hiermee vaak niet eens zijn. De Slechtvalk poogde meerdere malen om een Raaf uit zijn omgeving te verdringen, maar werd zelf het slachtoffer en verloor een staartveer. Niettemin bleef hij op de Raven duiken totdat hij er een flink te pakken had. De Raaf kwam er met een paar schrammetjes en enkele veren minder vanaf.

Discussie

De Göksu Delta is met meer dan 350 overwinterende roofvogels (waaronder >250 Bruine Kiekendieven) op 14.480 ha een belangrijke overwinteringsplaats voor roofvogels. Met name Bruine en Blauwe Kiekendief, Buizerd, Arendbuizerd en Torenvalk bereiken plaatselijk hoge dichtheden (Bijlage 1). Daarnaast is de delta tevens een belangrijk overwinteringsgebied voor bedreigde soorten als Bastaardarend, Keizerarend, Lannervalk en Sakervalk. De Zeearend kan daar aan worden toegevoegd, hoewel die tijdens deze studie niet werd waargenomen.

Ondanks het hoge aantal roofvogels in landbouwgebied waren de dichtheden van muizenjagers in graanvelden lager dan in open veld, in het geval van Blauwe Kiekendief, Buizerd en Arendbuizerd zelfs lager dan in geploegd veld (Bijlage 1). Bovendien gaven alle nader bestudeerde soorten de voorkeur aan open velden in wetlands en werden alleen Bruine Kiekendief en Torenvalk boven geploegde velden waargenomen. Observaties ter plaatse gaven aan dat de velden in landbouwgebied reeds twee maanden tevoren waren geploegd terwijl de velden in wetlands pas twee weken geleden waren geploegd nadat deze voldoende waren opgedroogd om rijst te planten. Andere factoren die de lage dichtheid in graanvelden kunnen verklaren, zijn het overmatig gebruik van pesticiden (Anon. 1992) en de afwezigheid van voldoende zitplaatsen (bomen en telegraafpalen). Uygun & Sekeroglu (1993) geven aan dat in

totaal 70% van de 600 soorten pesticiden die in Turkije worden gebruikt, worden toegepast in de delta's van de Çukurova en Göksu.

Uit de studie is gebleken dat alleen Sperwers en Haviken geregeld gebruik maken van de snel in oppervlak groeiende citrusplantages. Alle andere soorten maken hoofdzakelijk gebruik van landbouwgebieden en wetlands. Dorpen en hun directe omgeving waren in mindere mate belangrijk voor Buizerd, Arendbuizerd en Torenvalk; alleen de Kleine Torenvalk bereikt hier zijn hoogste dichtheid. De steppegebieden werden weinig benut, maar hier speelde de hoge waterstand in hartje winter een grote rol.

Het lijkt erop dat meer variatie in grondgebruik in de landbouwgebieden en het aanplanten van bomenrijen, tezamen met een vermindering van het gebruik van pesticiden, belangrijke opties zijn om een gezonde overwinterende roofvogel-populatie te behouden. Ook Newton (1979) kwam tot de conclusie dat niet alleen het voedselaanbod maar ook de hoeveelheid van zitplaatsen en het grondgebruik grote invloed hebben op aantal en dichtheid van overwinterende roofvogels.

Ondanks het algemene jachtverbod in de delta werd vastgesteld dat er maar wat raak wordt geschoten. Typerend was dat we, voordat we ook maar één Zwarte Ooievaar in het gebied hadden gezien, er al eentje doodgeschoten langs de weg vonden. Tijdens eerdere studies (van den Berk *et al.* 1995, Vaassen & Vaassen 1997) werd ook veel jacht geconstateerd. Toen werden verschillende roofvogels gevonden die aangeschoten bleken te zijn.

Foto. Geschoten Steppenarend nabij Gölyazi op de Anatolische Hoogvlakte, 7 oktober 1982 (Rob Bijlsma), een normaal verschijnsel in Turkije. *Random shooting is common practice in Turkey. here a shot Steppe Eagle near Gölyazi in Central Anatolia, 7 October 1982.*

Om een betere indruk van de hier niet nader beschreven overwinterende roofvogels te krijgen, moeten er over langere perioden en minstens een paar jaar achtereen

gedetailleerde waarnemingen worden verricht. Dit is nodig om de winterecologie van vooral de bedreigde soorten vast te leggen en te kunnen begrijpen.

Dank

Zonder de steun en hulp van mijn vrouw, Mürüvvet Vaassen, tijdens het veldwerk zou het onmogelijk zijn geweest om deze studie uit te voeren, en ik wil haar daarvoor nogmaals bedanken. Verder bedank ik Dhr. B.-U. Meyburg (WWGBP) en Lütfi Ekinci voor hun financiële steun en Ali Yalçın (Silifke Sulama Birliği Baskani) voor zijn informatie over het landgebruik en de kaarten met kanaalsystemen in het gebied. Verder bedank ik Rob Bijlsma voor zijn verbeteringen en gedachten tijdens het voorbereiden van dit artikel.

Summary: Habitat choice, activity pattern and hunting method of wintering raptors in the Göksu Delta in southern Turkey

During a survey from 12-18 March 2000 in the Göksu Delta (14,480 ha) in southern Turkey, raptors were systematically censused by means of Point Transect Counts (8 points of 1 hour each on 6 days in the northeastern part of the delta, covering 5397 ha). Habitat characteristics, number and species of raptors and food items were quantified in 60 1-km² plots in the same region.

All together, c. 350 raptors in 17 species were estimated to use the delta, of which Marsh Harriers *Circus aeruginosus* with up to 250 individuals were most numerous. Other common species were Hen Harrier *C. cyaneus*, Common Buzzard *Buteo buteo*, Long-legged Buzzard *B. rufinus* and Kestrel *Falco tinnunculus*. Of these species, activity patterns (Tables 3-7, Appendix 3), habitat choice and density (Tables 1-2, Appendix 1) and perching sites were analysed (Appendix 2).

Less common species were Black Kite *Milvus migrans*, Goshawk *Accipiter gentilis*, Sparrowhawk *A. nisus*, Golden Eagle *Aquila chrysaetos*, Spotted Eagle *A. clanga*, Imperial Eagle *A. heliaca*, Bonelli's Eagle *Hieraetus fasciatus*, Lesser Kestrel *Falco naumanni*, Merlin *F. columbarius*, Lanner Falcon *F. biarmicus*, Saker Falcon *F. cherrug* and Peregrine Falcon *F. peregrinus*. Some of these species were residents in the neighbouring Taurus mountain range north of the delta (Goshawk, Golden Eagle, Bonelli's Eagle), others were wintering visitors in fluctuating numbers in response of weather conditions in Central Anatolia and food availability in the delta. The Göksu Delta turned out to be an important wintering site for 6-8 Spotted Eagles (in earlier studies even 10-15, but those studies were carried out during peak presence in mid-winter).

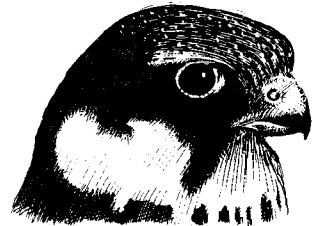
The raptor species (and sometimes sexes within species) partitioned the available resources (food, perching sites, habitats) in such a way that inter- and intraspecific competition was mostly avoided. Open fields in wetlands, ploughed fields (especially when ploughed recently) and -less so- cereal stubbles were preferred habitats. Only Sparrowhawk and Goshawk were frequently using the fast-growing area of citrus plantations. Built-up areas were mostly avoided, except by Lesser Kestrels.

The Göksu Delta is an important wintering site for raptors, and deserves protection from random shooting and habitat destruction (including massive use of pesticides).

Literatuur

- Anonymous. 1992. Özel Çevre Koruma Bölgesi – Göksu Deltası. Özel Çevre Koruma Bölgesi Tanıtım Serisi (3). ÖÇKK. 103 pp.
- van den Berk V., van den Berk I. & Günen H. 1995. The 15th mid-winter waterfowl count. Göksu Delta Turkey, 23 to 25 January 1995. Unpublished report, 18pp.
- Boele A., van Turnhout C., Koffijberg K. & Plate C. 1999. Aantalsontwikkelingen van overwinterende roofvogels in Nederland in 1980-97. De Takkeling 7: 173-189.
- Craighead J.J. & Craighead F.C. 1956. Hawks, owls and wildlife. Stackpole & Co., Pennsylvania.
- Cramp S. & Simmons K.E.L. (eds.) 1980. Handbook of the birds of the Western Palearctic, Vol 2. Oxford University Press, Oxford.
- Doğal Hayatı Koruma Derneği (DHKD). 1992. Göksu Deltası Özel Çevre Koruma Bölgesi Çevresel Kalkınma Projesi, Olabilirlik Raporu, Eylül 1992. DHKD, İstanbul.
- Kasperek M. 1992. Die Vögel der Türkei. Max Kasperek Verlag, Heidelberg.
- Kirwan G.M. & Martins R.P. 1994. Turkey Bird Report 1987-1991. Sandgrouse 16: 76-117.
- Magnin G. & Yazar M. 1997. Important Bird Areas in Turkey. DHKD. İstanbul.
- Newton I. 1979. Population Ecology of Raptors. Buteo Books, Vermillion.
- Smeenk C. 1974. Comparative-ecological studies of some East African birds of prey. Ardea 62: 1-97.
- Uygun N. & Sekeroğlu E. (1993) Göksu Deltasında tarımsal gelişim ve doğa koruma. Pp. 93-96 in DHKD [Ed.] Uluslararası Göksu Deltası Çevresel Kalkınma Semineri Bildiri Metinleri. Mart 1993. DHKD, İstanbul. 162 pp.
- Vaassen E.W.A.M. 2000a. Status and occurrence of Bonelli's Eagle, *Hieraaetus fasciatus*, in Turkey – A Population Estimate. Turna 2(2): in press.
- Vaassen E.W.A.M. 2000b. Case study: Feather imping and rehabilitation of a Long-legged Buzzard, *Buteo rufinus rufinus*. Journal of Wildlife Rehabilitation 23(2): in press.
- Vaassen E. & Vaassen M. 1997. An early February survey at the Göksu Delta, 8/2-11/2/1997. Unpublished report, 12pp.
- van der Winden J. & van den Berk V. 1997. Breeding birds of the Taurus foothills bordering the Göksu Delta, south Turkey. Sandgrouse 19: 45-50.

Adres: *Raptor Research & Rehabilitation Center Turkey (RRRCT), Gimat 2 Sitesi, 679. Sokak, Blok 10-10, 06530 Çayyolu/Ankara, Türkiye (E-mail: RRRCT@about.com).*

Tekening: Gilbert van Avermaet

Bijlage 1. Daggemiddelde (\bar{x}) en gemiddelde dichtheid per km² (N/km^2) van algemene roofvogelsoorten in hoofd- en subhabitats in de Göksu Delta in Zuid-Turkije in maart 2000. *Average daily number (\bar{x}) and average density (N/km^2) of common raptors observed in various habitats in the Göksu Delta in southern Turkey in March 2000.*

Habitat	Ha	Totaal		Br.kiek		Bl.kiek		Buizerd		Arendbuizerd		Torenvalk	
Habitat	Ha	Total area		<i>C. aerugin.</i>	<i>C. cyaneus</i>	<i>B. buteo</i>		<i>B. buteo</i>		<i>B. rufinus</i>		<i>F. tinnunc.</i>	
		\bar{x}	N	\bar{x}	N	\bar{x}	N	\bar{x}	N	\bar{x}	N	\bar{x}	N
Landbouw Agriculture	2300	38.1	1.65	10.8	0.47	7.1	0.04	6.8	0.29	9.8	0.42	3.5	0.15
Graanveld <i>Cereals</i>	1240	12.1	0.98	2.5	0.20	2.0	0.16	3.0	0.24	2.5	0.20	2.1	0.17
Open veld <i>Open field</i>	255	10.6	4.16	1.5	0.58	1.8	0.71	2.0	0.78	4.3	1.69	1.0	0.39
Geploegd <i>Ploughed</i>	300	9.6	3.22	1.8	0.61	3.1	1.05	1.3	0.44	3.0	1.00	0.33	0.11
Rietveld <i>Reedbed</i>	90	5.6	1.93	5.0	1.81	0.1	0.06	-	-	-	-	-	-
Kanaal <i>Channel</i>	185	-	-	-	-	-	-	0.5	0.18	-	-	-	-
Wetland Wetland	1400	90.6	6.47	81.6	5.79	0.8	0.05	1.3	0.09	5.8	0.41	1.0	0.07
Open veld <i>Open field</i>	170	13.8	8.12	7.8	4.60	0.8	0.48	0.8	0.48	4.0	2.35	0.3	0.19
Geploegd <i>Ploughed</i>	295	4.6	1.58	4.6	1.58	-	-	-	-	-	-	0.6	0.22
Open water <i>Water</i>	240	4.5	1.87	4.5	1.87	-	-	-	-	-	-	-	-
Rietveld <i>Reedbed</i>	600	54.6	9.11	52.3	9.02	-	-	0.5	0.08	1.8	0.30	-	-
Kanaal* <i>Channel*</i>	25	11.8	26.29	11.8	26.28	-	-	-	-	-	-	-	-
Bebouwing Built-up	350	2.3	2.86	-	-	-	-	0.6	0.19	0.6	0.19	1.0	0.28
Tuinen <i>Gardens</i>	40	1.6	4.17	-	-	-	-	0.3	0.82	0.5	1.25	0.8	2.07
Wegen <i>Roads</i>	35	0.6	1.19	-	-	-	-	0.3	0.94	0.1	0.48	0.1	0.48
Steppe Steppe	850	5.3	0.62	1.1	0.13	0.5	0.05	1.0	0.11	1.8	0.21	0.8	0.09
Zoutvlakte <i>Salines</i>	525	0.3	0.06	-	-	-	-	-	-	0.3	0.06	-	-
Open veld <i>Open field</i>	120	3.3	2.77	0.6	0.55	-	-	0.3	0.27	1.5	1.25	0.8	0.69
Geploegd <i>Ploughed</i>	95	0.5	0.52	-	-	0.5	0.52	-	-	-	-	-	-
Rietveld <i>Reedbed</i>	25	0.5	0.83	0.5	0.83	-	-	-	-	-	-	-	-
Kanaal <i>Channel</i>	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Wegen <i>Roads</i>	45	0.6	1.48	-	-	-	-	0.6	1.48	-	-	-	-

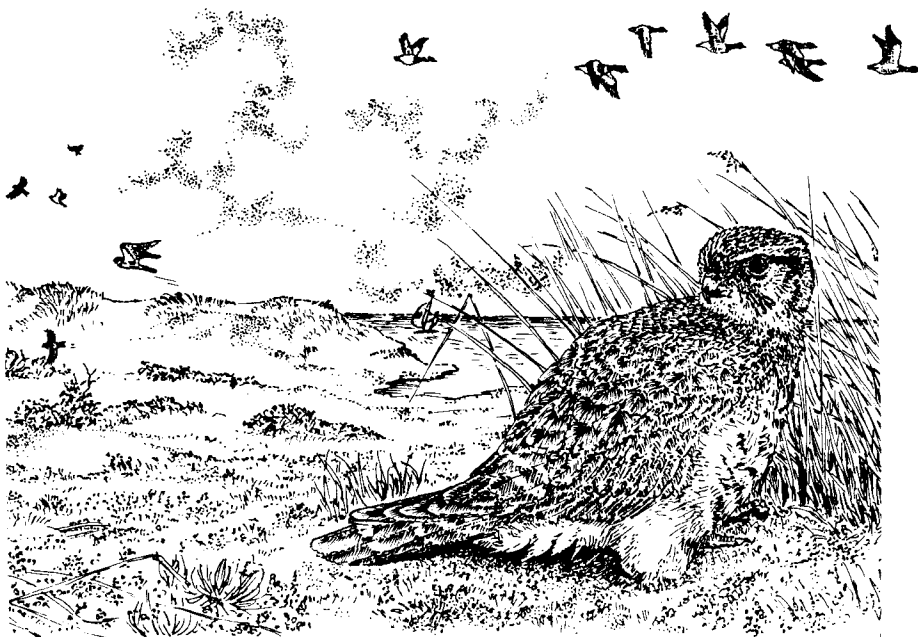
* 20 ha rietveld is bij de 25 ha kanaal meegerekend. *20 ha of reedbed has been incorporated in 25 ha of channel.*

Bijlage 2. Keuze van zitplaatsen van verschillende roofvogelsoorten in de Göksu Delta in maart 2000. *Perching sites of several raptor species in the Göksu Delta in March 2000.*

Zitpost	Bruine Kiek	Blauwe Kiek	Buizerd	Arendbuizerd	Torenvalk
Perching site	<i>C. aeruginosus</i>	<i>C. cyaneus</i>	<i>B. buteo</i>	<i>B. rufinus</i>	<i>F. tinnunculus</i>
Boom <i>Tree</i>	1	0	22	33	4
Riet <i>Reed</i>	59	0	1	0	0
Dijk/Ophoging <i>Dike</i>	111	8	6	20	0
Grond <i>Ground</i>	12	8	5	10	0
Steen <i>Rock</i>	1	1	1	6	0
Huis <i>House</i>	1	0	0	2	1
Paal <i>Pole</i>	0	0	13	16	16

Bijlage 3. Activiteiten van enkele roofvogelsoorten in de hoofdbiotopen in de Göksu Delta in maart 2000.
Activity pattern of several raptor species in main habitat types in the Göksu Delta in March 2000.

Habitat <i>Habitat</i>	Landbouwgebied <i>Agriculture</i>	Wetland <i>Wetland</i>	Bebouwing <i>Built-up</i>	Steppe <i>Steppe</i>	Totale Delta <i>Delta</i>
Bruine Kiekendief <i>Circus aeruginosus</i>					
Actief <i>Active</i>	35	333	0	7	375
Inactief <i>Inactive</i>	30	154	0	0	184
Blauwe Kiekendief <i>C. cyaneus</i>					
Actief <i>Active</i>	28	4	0	2	34
Inactief <i>Inactive</i>	15	1	0	1	17
Buizerd <i>Buteo buteo</i>					
Actief <i>Active</i>	5	4	0	2	11
Inactief <i>Inactive</i>	36	4	4	4	48
Arendbuizerd <i>B. rufinus</i>					
Actief <i>Active</i>	9	8	0	5	22
Inactief <i>Inactive</i>	50	27	4	6	87
Torenvalk <i>Falco tinnunculus</i>					
Actief <i>Active</i>	8	6	1	2	17
Inactief <i>Inactive</i>	13	0	5	3	21

Tekening: Kees de Grijp.

Kalkoengieren, Lammergieren en Zeearenden

Martijn de Jonge

Kalkoengier(en) in Nederland

In Nederland werden vanaf eind april 2000 verschillende waarnemingen gedaan van vliegende en foeragerende Kalkoengieren *Cathartes aura*, een broedvogel van het Amerikaanse continent (daar *Turkey Vulture* geheten). De vogel, die in het Nederlands officieel Roodkopgier is gedoopt, werd waargenomen bij Monster in Zuid-Holland, bij Zwolle, op Texel en in Wieringen. Deze uiteenlopende locaties hebben al tot de veronderstelling geleid dat er mogelijk sprake was van meerdere exemplaren. Zowel op Wieringen als bij Monster werd de vogel zittend gezien en werd vastgesteld dat de vogel geen ringen droeg.

Op Wieringen at de vogel op 13 mei van 9.15 tot 10.00 uur van een vers dood schaap. Doordat er geen gaten in het kadaver zaten, vrat de gier vooral via de oogkassen van de kop. Een paar keer trok hij plukken wol van de schapenbuik. De Kalkoengier was omstreeks 9.00 uur uit het zuiden aan komen vliegen boven het Robbenoordbos. Het schaap werd bij Stroe aan de waddijk bezocht, waarna de vogel uiteindelijk om 10.30 uur verdween. Nog een half uur kon hij met de telescoop worden gevolgd, terwijl hij -gebruikmakend van de wind en de thermiek- in zuidelijke richting vertrok.

Foto. Kalkoengier bij dood schaap, Wieringen, 13 mei 2000 (Martijn de Jonge). *Turkey Vulture near dead sheep, Wieringen, 13 May 2000.*

Lammergeieren geherintroduceerd in Oostenrijk bij Mallnitz

Op 25 mei 2000 werden in het Nationaal Park Hohe Tauern twee Lammergeieren in de leeftijd van 100 dagen losgelaten op een kunstnest. De vogels waren afkomstig uit het Oostenrijkse fokstation Haringsee en kregen een grote hoeveelheid voedsel mee in de vorm van botten, vlees en konijnen. Midden juni moeten de vogels geheel vliegvlug zijn en zelf voor hun eten zorgen. Voor de introductie werd een speciale rotskloof opgezocht en ingericht als kunstnest. Waarnemers op afstand zullen de ontwikkelingen bijhouden en desnoeds ingrijpen.

Foto. De twee jonge Lammergeieren op het kunstnest bij Mallnitz in Oostenrijk, 25 mei 2000 (Martijn de Jonge). *Two juvenile Bearded Vultures on their artificial nest at Mallnitz, Austria, 25 May 2000.*

Het lammergeierproject in de Alpen startte in 1986 en heeft tot doel een vrijlevende populatie te krijgen van ongeveer 15 broedparen. Momenteel zijn dat er slechts vier, die ook nog eens weinig jongen voortbrengen. In 1999 vloog er slechts één jong uit, de andere legsels gingen verloren door smeltwater en lawines. De Lammergeier werd

meer dan een eeuw geleden in de Alpen uitgeroeid. Ook nu nog heeft de vogel te lijden van vervolging. Vier geïntroduceerde Lammergieren sneuvelen de afgelopen jaren door jagersvuur. In Nederland krijgen we sinds 1997 elke zomer twee Lammergieren op bezoek. In 1997 en 1998 kon aan de hand van gemerkte vleugels en ringen worden vastgesteld dat het om geïntroduceerde vogels uit de Alpen ging. Eén vogel, Gelas, werd in 1998 op 19 mei bij Holysloot in Waterland in een weiland waargenomen, wel de meest onnatuurlijke (en ongunstige!) plaats voor een gebergtevogel als de Lammergier. Op 24 mei werd hij weer in de Haute Savoie, in de Franse Alpen, gezien. In 1999 belandde een Lammergier zelfs in Denemarken. Volgens Hans Frey, leider van het project en verbonden aan de Universiteit van Wenen, zullen de meeste afdwalers het niet redden.

Herkolonisatie van Zeearenden in Oostenrijk stagneert door vervolging en verkeer

In 1999 waren er voor het eerst in bijna 40 jaar weer territoriale Zeearenden langs de Donau in Oostenrijk. De soort broedde daar tot in de jaren zestig van de 20ste eeuw; toen werd het laatste wijfje van het nest geknald. Een toenemend aantal overwinteraars, 40-50 vogels, leidde tot de verwachting dat er spoedig hervestiging zou kunnen plaatsvinden. De afgelopen winter verliep echter catastrofaal voor de Oostenrijkse Zeearenden. Drie vogels werden met vergiftigd aas (Furadon) gedood en twee crashten in het verkeer. De in 1999 bezette territoria waren in voorjaar 2000 dan ook leeg. De situatie in Oostenrijk geeft aan hoe moeilijk het is voor soorten om zich aan de randen van het verspreidingsgebied te vestigen in een vijandige omgeving (bron: Hans Frey, Universiteit Wenen, mei 2000).

Summary: Turkey Vulture(s), Bearded Vultures and White-tailed Eagles

Since late April 2000, a Turkey Vulture *Cathartes aura* has been observed at several sites in The Netherlands, i.e. Monster, Zwolle, Texel and Wieringen. At two such sites, it was noted that the bird did not wear rings or other artificial markings. The bird at Wieringen was seen on 13 May 2000, while foraging on a freshly dead sheep; it tried to penetrate the head through the eye sockets.

At Mallnitz, in the Austrian Alps, two juvenile Bearded Vultures *Gypaetus barbatus* were released at an artificial nest in May 2000. These birds are part of a WWF-project to re-establish this species, started in 1986. Since 1997, several Bearded Vultures turned up in the lowlands of The Netherlands; these birds originated from similar reintroduction projects in the Alps and have a small chance of survival.

The colonization of Austria by White-tailed Eagles *Haliaeetus albicilla* was frustrated in 2000 by poisoning incidents in winter 1999/2000 (involving three birds) and road accidents (two).

Adres: Simonshavenstraat 38, 1107 VB Amsterdam.

E-mail: m.jonge@worldonline.nl

Voedselketen met konijn, vos en Zeearend (Pieter de Haan).

Oproepen en mededelingen

Lyme-ziekte

Misschien ten overvloede nog maar eens een waarschuwend woord over tekenbeten. Onderschat het probleem niet. Kijk na iedere velddag goed of je teken hebt (en opnieuw de volgende ochtend). Vastzittende teken direct verwijderen. Een overzichtelijke brochure over Lyme-ziekte (en andere door teken overgebrachte ziektes) wordt verspreid door SAAG (Samenwerkende Artsen- en Adviesorganisaties in de Gezondheidszorg), Postbus 160, 1540 Koog aan de Zaan, Telefoon 075-6125598, fax 075-6703476, Email info@saag.nl, Internet WWW.saag.nl. Er bestaat ook een vereniging voor Lyme-patiënten: Briantstraat 50, 6372 BE Landgraaf (0900-210 00 22) (75 cent/ minuut).

Nestkaarten

De meesten onder ons hebben de routine aardig te pakken: veldwerk en direct de zaak thuis op nestkaarten zetten. Niet voldoende nestkaarten? Bel even met SOVON: 024-6848111, en vraag of ze een pakket willen opsturen. Bedenk: je kunt er ook andere sorten dan roofvogels opzetten. Dus ook de Merel in de tuin, de Turkse Tortel bij de burens, de Ekster aan de overkant van de straat. Stuur de ingevulde kaarten zo spoedig mogelijk gratis naar SOVON (Antwoordnummer 2505, 6573 ZX Beek-Ubbergen, of naar Rob Bijlsma (postzegels plakken!), Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse. De kaarten die naar SOVON gaan, worden doorgestuurd naar Rob Bijlsma en vinden dus automatisch hun weg in het landelijk overzicht dat in elk eerste nummer van De Takkeling wordt gepubliceerd.

Roofvogeltrek tellen in Straat van Messina

Voor wie zich verveelt in voorjaar 2001: de Italiaanse vogelbeschermers hebben dringend hulp nodig bij het tellen (en beschermen!) van roofvogels die in het voorjaar via de Straat van Messina terugvliegen naar hun broedplaatsen. Ze doen dit (het beschermen) al vanaf 1984 (die roofvogels vliegen natuurlijk al véééél langer over de Straat van Messina); de periode beslaat 1 april - 28 mei. Het landschap is waarlijk prachtig, het voedsel en gezelschap zijn excellent. Bijna alle Palearctische roofvogels komen hier voorbij, daarnaast een brede waaier van andere Zuid-Europese soorten. Voor voedsel en onderdak wordt gezorgd. Wie minstens 15 dagen meehelpt, heeft gratis kost en inwoning. Wie korter blijft, moet dagelijks £5.- betalen. Informatie: Andrea Corso, Via Camastra 10, 96100 Siracusa, Italy (E-mail: f.corso@isabenergy.inet.it).

Nog meer Italië: Bescherming van Eleonora's Valken op Sardinië

Van Peter Schalk (Molenend 3, 9474 TD Zuidlaarderveen) kregen we een brief met informatie over het werk van de Italiaanse vogelbescherming bij kolonies van Eleonora's valken, in dit geval op San Pietro, een klein eiland voor de kust van

Sardinië. Onderzoek en bescherming rond deze kolonie startte beginjaren tachtig; de kolonie groeide sindsdien van 60 toen naar 120 paren nu. Wie een vakantie wil combineren met werk (augustus-september) aan deze prachtige valken, kan contact nemen met LIPU-Delegazione provinciale, Via Cilea, 79 - Quartu Sant'Elena (CA), Italië (tel./fax: 0039-70/837458).

Gekleurde Slechtvalken

In tegenstelling tot wat in de laatste Takkeling stond, krijgen de Nederlandse geen gele maar een *oranje* kleur om, en wel om de rechterpoot. Deze ring is 2 cm hoog (2x zo hoog dus als een aluminiumring van het Vogeltrekstation) en draagt op 3 plaatsen een zwarte code (vanaf 2000 zal de code op 4 plaatsen staan). De code zou met een telescoop op een afstand van 100-150 m zijn af te lezen. Dergelijke gevallen graag doorgeven aan Peter van Geneijgen, Zijpendaalseweg 50, 6814 CL Arnhem (026-4421626) of Jan van Dijk, Mgr. Nolenslaan 19, 8014 AS Zwolle (Email: jwhvdijk@wxs.nl).

Stormschade aan roefvogelnesten op 28 mei

Niet alleen raakte het feest van Vroege Vogels ontregeld, ook veel roefvogels ondervonden problemen. Plaatselijk zijn er nogal wat nesten (met jongen) uit de boom gezwiept dan wel met boom en al omgeknapt, waaronder in Flevoland (Frank de Roder, Egbert van Wijhe), Het Gooi (Hanneke Sevink) en Friesland (Jaring Roosma en Herman Dijkman). Vergeet niet dergelijke gevallen op nestkaart te melden. Het is aardig voor goed onderzochte regio's na te gaan op welke schaal zo'n zomerstorm invloed uitoefent. In de komende Takkeling zal dit voor een deel van Friesland worden uitgewerkt door Jaring Roosma en Christiaan de Vries.

Vellingen in de zomer

Jawel, Staatsbosbeheer gaat gewoon door met boskap in het broedseizoen. De strategie is zo oud als de weg naar Rome: als er stennis wordt gemaakt (en vooral als dat je slecht uitkomt, publicitair wel te verstaan), doe je net of je luistert, je belooft dat de zomervellingen zullen stoppen (afbouwen heet dat), vervolgens wacht je tot de bui is overgedreven en ga je gewoon door. Geef alle gevallen van zomervellingen aan ons door, vooral als ze verstoring hebben opgeleverd (onder vermelding van plaats, datum, eigenaar van het bos -niet alleen Staatsbosbeheer lapt natuurbelangen aan zijn laars- en eventueel de gevolgen). Bij constatering van vellingen in de buurt van (roefvogel)nesten, direct SBB erop aanspreken. Laat u niet voor hun karretje spannen (kunnen jullie niet kijken of er nesten zijn; dat is namelijk hun eigen taak), noch aan het lijntje houden (we zijn voorzichtig en andere blabla). Als er niet wordt gestopt, onmiddellijk procesverbaal laten opmaken door AID of politie. Let wel: de zomer loopt pas eind augustus af. Tot die tijd kunnen nesten van vogels worden verstoord, waaronder van Wespandief. Om nog maar te zwijgen van de overige verstoringen die vellingen 's zomers met zich meebrengen.

Vrijwilligers gevraagd voor omgeving Oranjewoud (Friesland)

Voor de komende seizoenen, in ieder geval 2001-2002, zijn nieuwe vrijwilligers nodig in het gebied Oranjewoud-Lange Zwaag, Tjalleberd en omgeving Beetsterzwaag-Tijnje roofvogels te inventariseren en te controleren. De roofvogeldichtheid is hier hoog, maar de vervolging liegt er niet om. Met het huidige waarnemerspotentieel is het gebied niet meer volledig te dekken. Geïnteresseerden kunnen contact opnemen met Herman Dijkman (0512-523369).

Internationaal Symposium Ökologie und Schutz europäischer Waldeulen

De crème de la crème van de uilenvakbroeders komt van 12-15 oktober 2000 bij elkaar in de Harz, waaronder Korpimäki, Scherzinger, Sonerud, Baudvin, Illner, Schwerdtfeger en -voor Nederland- Fred Koning en Gert Baeyens. Interessant programma. Geïnteresseerden kunnen contact nemen met: Internationalen Arbeitskreis Sonnenberg, Attn. Frau Martina Stark, Bankplatz 8, D-38100 Braunschweig, E-mail: Sonnenberg@tu-clausthal.de. Verdere informatie via <http://www.tu-clausthal.de/v/ihs>

Slechtvalken in Nederland in 2000

Aanvankelijk leken er -net als in 1999- zes paren te nestelen, waarvan er vijf succesvol waren (Peter van Geneijgen, Werkgroep Slechtvalk Nederland). Jan Biemans (WSN) wist echter te vertellen dat er op de valreep een zevende paar was vastgesteld op de centrale van de Maasvlakte (waar een nestkast hing); bij dit paar zijn vier jongen geringd. Dit paar was bijna gemist, ondanks de aanwezigheid van vogelaars ter plekke die de zaak in de peiling hielden. Het geeft aan dat er behoorlijke 'sneakers' tussen kunnen zitten. De stand in Nederland in 2000 komt daarmee op 7 paren met 22 jongen.

...en Grauwe Kiekendieven

Van de mensgeworden Grauwe Kiekendief Ben Koks hoorden we dat deze 'wespendief van het open land' een goed jaar heeft: al 45-47 paren vastgesteld in 2000. Zo'n aantal werd in 1980 (!) voor het laatst in Nederland vastgesteld. De paren werden overwegend in Groningen (als altijd) gevonden, maar ook in Flevoland en Lauwersmeer (Friesland). En passant werden buizerdjongen in een nest op een hoogspanningsmast geringd (met hulp van medewerkers van de elektriciteitsmaatschappij, zonder wie klimmen in masten ten zeerste wordt afgeraden).

Mislukt broedgeval van Zwarte Wouw

In 2000 heeft zich langs de IJssel een broedgeval voorgedaan van Zwarte Wouwen. Jan Schoppers zag een vogel broeden op een oud nest, nadat eerder al diverse waarnemingen waren gedaan (ook in de omgeving). Het nest is echter in de vroege fase mislukt om onbekende oorzaken. In de komende Takkeling zal dit derde broedgeval van Nederland nader aandacht krijgen.

Recente roofvogelliteratuur

Rob G. Bijlsma

Avilés J.M., Sánchez J.M. & Sánchez A. 2000. Breeding biology of the Eurasian Kestrel in the steppes of southwestern Spain. J. Raptor Res. 34: 45-48.

Studie aan nestkastpopulatie. Alle waarden vielen binnen de range van wat bekend was. Er leek een positief verband te bestaan tussen regenval en reproductie.

Barton N.W.H. 2000. Trapping estimates for Saker and Peregrine Falcons used for falconry in the United Arab Emirates. J. Raptor Res. 34: 53-55.

In het valkenhospitaal in Abu Dhabi, sinds de vroege jaren tachtig in gebruik, laten valkeniers hun valken vaccineren en controleren op ziektes. Van elke valk wordt een dagboek bijgehouden; tevens krijgen ze een chip geïmplant. Zodoende is nauwkeurig bekend hoeveel valken er jaarlijks langskomen. In 1983-84 werden 73 valken langgebracht, in 1997-98 waren dat er 2594. Het gaat overwegend om vrouwelijke Sakers en Slechtvalken (samen 94% in 1993-94, tegen 74% in 1997-98). Het aantal nieuwe valken in de jaren negentig bedroeg jaarlijks 1900. Vooral het aantal Sakers daalde drastisch (Slechtvalken namen licht toe). De reden is dat in toenemende mate wordt gewerkt met hybride Gier- en Slechtvalken afkomstig uit gevangenschap. Of de daling in Sakers een populatiedaling weerspiegelt of minder vangsten, dan wel te maken heeft met de overschakeling op hybrides, kon niet worden achterhaald. In de totale Arabische regio zouden mogelijk 8600 Sakers en Slechtvalken worden gebruikt, met veel geschuif van valken tussen de verschillende landen.

Bieringer G. & Laber J. 1999. Erste Ergebnisse von Greifvogel-Winterzählungen im pannonischen Raum Niederösterreichs. Egretta 42: 30-39.

Lijntsectellingen in overwegend open agrarisch gebied. 67% betrof Buizerds, gevolgd door Torenvalk en Blauwe Kiekendief. Tussen verschillende gebieden was de trend verschillend, waardoor extrapolatie onmogelijk was.

Bignone J.L. & Frébourg P. 1999. Nidification de Busards (*Circus cyaneus* et *C. pygargus*) dans le nord du Pays de Bray. Le Cormoran 11(49): 33-36.

In voorjaar 1997 werd een telling verricht. Dit leverde het tweede broedgeval van een Grauwe Kiek opleverde (inclusief waarnemingen van jachtgebied) en 7-9 paren van de Blauwe Kiek.

Bijlsma R.G. 1999. Produceren Wespenevies *Pernis apivorus* braakballen? Limosa 72: 99-103.

Het antwoord is ja, maar niet (of hoogst zelden) in de vrije natuur. Ze moeten dan namelijk op een zoogdierdieet zitten, wat nooit voorkomt (Wespenevies eten geen zoogdieren, of alleen bij hoge uitzondering). Vermeende braakballen op nesten zijn keutels.

Broun M. 2000. Hawks Aloft. The story of Hawk Mountain. Stackpole Books, Mechanicsburg. 22+ 222 pp. ISBN 0-8117-2790-4. Paperback. £10.99.

Goedkope herduk van klassieker. Beschrijft slachtpartij van roofvogels tijdens hun gestuwde trek langs de Kittatinny Ridge in Pennsylvania in de jaren dertig door jagers, de huur van Hawk Mountain in 1934 door Rosalie Barrow Edge en de saga van Maurice Broun en zijn vrouw Irma in de daaropvolgende jaren om het jagersvolkje op afstand te houden en de roofvogels een veilige doortocht te gunnen. Inmiddels is Hawk Mountain een wereldwijd bekend telpunt geworden, compleet met omringend natuurreservaat, educatiecentrum, wetenschappelijk onderzoek en een nieuw boek op stapel: Hawks Aloft Worldwide. In dat boek zullen alle locaties met gestuwde trek over de hele wereld worden behandeld, niet alleen aantallen, soorten en trektijden maar ook bedreigingen. Want als één ding duidelijk is uit Broun's boek, dan wel dat de achtelozes destructie van roofvogels door -overwegend mannelijke- schietschijf liefhebbers van alle tijden en alle plaatsen is. Dezelfde domheid die Broun onder Amerikaanse jagers in de jaren dertig aantrof, is heden ten

dage te vinden in Frankrijk, Italië, Malta, Turkije, Georgië, Libanon en waar niet al. Let wel: in de USA is de zaak al geruime tijd onder controle, zo niet in Zuid-Europa en elders.

Bühler U. 2000. Anhaltende Fortpflanzungsstörungen beim Sperber *Accipiter nisus* in der Ostschweiz. Orn. Beob. 97: 45-53.

In oostelijk Zwitserland vertoende de Sperwer geen verbetering in het broedsucces in 1992-94 in vergelijking met 1978-81, ondanks het feit dat de eischalen significant dikker waren geworden en er minder gebroken eieren voorkwamen. In de frequentie waarmee embryo's doodgingen was echter geen verandering opgetreden (5-6% in 1992-94, zonder dat relatie met gifstoffen kon worden gelegd). Het aantal gifstoffen in het milieu is, ondanks steeds scherper wordende richtlijnen, gigantisch en monitoring ervan in levende organismen (zoals in dit geval Sperwers) blijft noodzakelijk.

Busche G. 2000. Kommentar zum Monitoring und Artenhilfsprogramm Wiesenweihe *Circus pygargus* in Schleswig-Holstein 1995-99. Vogelwelt 121: 45-48.

Het beschermingswerk aan Grauwe Kiekendieven in Sleeswijk-Holstein is door de deelstaatregering uitbesteed aan de jagersvereniging. Hun activiteiten worden gepubliceerd in jaarrapporten, die als vergelijkingsmateriaal dienden voor een onafhankelijk onderzoek in dezelfde regio door vogelaars. De jagers kwamen met beduidend hogere aantallen paren op de proppen, bovendien op exact dezelfde locaties als in het voorafgaande jaar (iets wat voor een wisselvallige soort als de Grauwe erg vreemd is). Busche suggereert dat de jagers ook Bruine Kiekendieven meetelden als Grauwe, terwijl daarnaast dubbelstellingen in het geding waren. De stand in Sleeswijk-Holstein van de Grauwe Kiekendief behelst 30 paren, niet 50 zoals voorgesteld door de jagers. Ook de gepubliceerde reproductiecijfers zien er vreemd uit: een uitvliegepercentage van 98% (betrokken op het aantal nestjongen) is inderdaad bizar. Ik kon uit het verhaal niet opmaken of het uitsluitend om verwisseling met Bruine Kiek ging, of ook om gesjoemel met gegevens (zoals werd aangetoond bij havikvangsten -die geringd elders losgelaten moesten worden, maar in werkelijkheid om zeep werden gebracht- in een beschermingsproject voor Korhoenders, ook uitgevoerd door jagers).

Castelijns H. 2000. Roofvogel-broedonderzoek 1999. Jaarverslag Roofvogelwerkgroep Zeeland 1999: 6-29.

Wederom een zeer uitgebreid overzicht, met per soort per territorium de bevindingen en een samenvatting. Buizerd (62-86 geschat, 60 territoria gevonden, 41 nesten), Blauwe Kiekendief (1 op Hopelvoet), Bruine Kiekendief (geschat op 238-262 paren; broedsucces gesplitst naar leeftijd ouderpaar), Sperwer (122-191 geschat, waarvan 104 vastgesteld en 53 nesten gevonden), Havik (nog steeds niet!), Boomvalk (37-53 geschat, 15 nesten gevonden) en Torenvalk (298-369 geschat, waarvan 231 vastgesteld en 174 nesten -meest in nestkasten- gevonden; overzicht broedsucces in kasten in 1988-99).

Chapman A. 1999. The Hobby. Arlequin Press, Chelmsford. ISBN 1 900159 26 0. xii + 220 pp. Illustraties Bruce Pearson. Talloze kleurenfoto's. Gebonden met stofomslag, £19.95.

Boomvalken vertegenwoordigen voor iedere vogelaar iets apart, voor roofvogelaars al helemaal. Daarom is het prachtig dat er eindelijk weer eens een monografie beschikbaar is (na eerdere van Dietrich Fiuczynski in de Neue Brehm-Bücherei en mijzelf in de Kosmos-reeks). Het is een klassiek opgezette monografie, met veel aandacht voor verspreiding (uiteraard Britse situatie in detail, maar ook de populatie op het continent krijgt voldoende aandacht door de zorg waarmee niet-Britse artikelen zijn doorgevlood), broedbiologie, jachtwijze en voedsel, trek, overwinteringsgebieden (opmerkelijk weinig van bekend) en uiteenlopende onderwerpen van minder belang. Voor de meeste onderwerpen worden de bronnen keurig achter elkaar gezet, daarbij soms komend tot een meer algemene slotsom of verklaring. In andere gevallen zou je willen weten waarom Boomvalken in breedfront naar Afrika vliegen (en niet gestuwd), waarom sommige jongen zich na het uitvliegen aansluiten bij andere paren met jongen, hoe algemeen voorraadvorming voorkomt (caching) en onder welke omstandigheden het optreedt, waarom onvolwassen Boomvalken zich aansluiten bij gevestigde paren (zie bijv. Gilson & Marzluff voor Visarend, hieronder), hoe belangrijk insecten

zijn in de verschillende fases van hun aanwezigheid in Europa, waarom juveniele Boomvalken geen (of hoogst zelden) gewervelde prooien vangen tussen uitvliegen en wegtrek, enzovoort. Voor de goede lezer biedt dit boek talloze startpunten voor nader onderzoek: wat bekend is, staat hier samengevat. Nu verder naar het hoe en waarom.

Als bijlage zijn uittreksels uit een dagboek van David Measures opgenomen, daterend van 1986-88, waarin op verhalende wijze facetten uit het leven van Boomvalken in hun leefgebied worden geschilderd op de wijze zoals Baker dat voor de Slechtvalk heeft gedaan. De illustraties van Bruce Pearson zijn stemmig en passen goed bij deze soort. In twee katernen zijn kleurenfoto's opgenomen, waaronder van Nederlandse fotografen als Huub Huneke, Simon Bijlsma, Hans Hut en Fred Koning. De auteur heeft zelf geen onderzoek naar Boomvalken gedaan, maar is een begeistert liefhebber van deze soort. Dat komt goed in de tekst naar voren. Een aanrader voor wie weg is van Boomvalken.

Clements R. 2000. Range expansion of the Common Buzzard in Britain. *Brit. Birds* 93: 242-248.

Het oosten en midden van Engeland is verbazingwekkend leeg aan Buizerds. Er zijn goede redenen om aan te nemen dat vervolging hiervan de oorzaak is (versterkt door het feit dat juveniele Buizerds grotendeels terugkeren naar hun geboorteplaats, waardoor de dispersie gering is). In dit artikel wordt, op grond van lokale rapporten (dus geen systematisch onderzoek), aangetoond dat Buizerds aarzelend begonnen zijn deze regio's te heroveren. Tussen 1988-91 en 1997 vertonen de meeste regio's een duidelijke toename, zij het dat de dichtheid nergens hoger is dan ijl. De uitbreiding wordt veroorzaakt door de toename en goede reproductie in West-Engeland, in combinatie met een nieuwe wet die landgoedeigenaren aansprakelijk maakt voor illegale handelingen van hun werknemers (jachttopzichters krijgen vaak de opdracht alles met klauwen en haaksnavels uit te roeien) en een toename van het konijn. Plaatselijk wordt bovendien de controle van kraaien niet meer met gif bewerkstelligd maar met de Larsenval; voor Buizerds is dat goed nieuws.

Clouet M. & Wink M. 2000. The buzzards of Cape Verde *Buteo (buteo) bannermani* and *Socotra Buteo (buteo)* spp.: First results of a genetic analysis based on nucleotide sequences of the cytochrome b gene. *Alauda* 68: 55-58.

Beide (onder)soorten van de Buizerd zijn meer verwant met de Arendbuizerd dan met de Buizerd; hoewel van elkaar gescheiden door een volledig continent is de verwantschap tussen de Buizerds van de Kaap-Verdische en Socotra eilanden groot.

Dekker D. 1999. Bolt from the blue. Hancock House Publishers Ltd., Surrey/Blaine. 192 pp. ISBN 0-88839-434-9. US\$ 16.95. Paperback. Kleurenfoto's.

Voor de liefhebbers van Slechtvalken wederom een boek van iemand die idolaat is van deze soort. Dick Dekker, een geëmigreerde Nederlander, is vooral geïnteresseerd in de jachtwijze en het jaagsucces. Vandaar ook het grote aantal anecdotes van jachtvluchten. Let wel: jachtvluchten van wilde valken, dus geen valkeniersproza! Hiermee schaart het boek zich in de reeks van boeken met hetzelfde onderwerp en deels dezelfde aanpak, van de klassieker van J.A. Baker uit 1967, *The Peregrine* (nog steeds te verkrijgen in gespecialiseerde winkels met tweedehands boeken, ook in Nederlandse vertaling beschikbaar; nooit meer overtroffen), *The Peregrine Falcon* van Robert Murphy (1963), *Learning to fly. A season with the Peregrine Falcon*, van P.H. Liotta (1989), *Wings for my flight* van Marcy Cottrell Houle (1991), *City Peregrines* van Saul Frank (1994, besproken in De Takkeling 3[2]: 55) tot het recente boek van R.B. Treleven (*In pursuit of the Peregrine*, besproken in De Takkeling 6: 173). Onderhavig boek is geheel beschrijvend, dus wie statistische gegevens wil zien, zal moeten teruggrijpen op de artikelen die in vaktijdschriften zijn verschenen (Can. Field-Nat. 66: 925-928 en 94: 371-382, J. Wildl. Manage. 51: 156-159, J. Raptor Res. 29: 26-29, 31: 381-383).

Dickson R.C. 2000. Common Kestrel robbing Eurasian Sparrowhawk. *Brit. Birds* 93: 42.

Torenvalk vliegt over 800 m naar Sperwer met Kneu, pikt de Kneu af.

Doevendans J. 2000. Bijzondere terugmelding van een Havik. *Op Het Vinkentouw* 91: 26-28.

Tijdens regulier ringwerk op 8 oktober 1999 langs de Groningse waddenkust werd een vrouwtje Havik gevangen die echter ontsnapte met achterlating van haar ring. De vogel was als nestjong in Asten, Noord-Brabant, geringd in 1988. Deze waarneming staat niet op zich, helaas. Ziesemer (in Corax 8: 211-212, 1981: Habichte (*Accipiter gentilis*) verlieren Ringe) heeft er eerder over geschreven. Blijkbaar worden ringen of slecht aangelegd of gaan ze na verloop van tijd wijken of is het materiaal inferieur (geldt zeker voor de Nederlandse aluminium 13 mm-ringen). Dit heeft belangrijke repercussies voor het berekenen van overlevingskansen op grond van terugmeldingen (in feite maakt het dergelijke berekeningen onmogelijk, omdat onbekend is hoe vaak het voorkomt; bij een langlevende soort als de Havik vermoedelijk geregeld!).

Dolphin A.K. 2000. Eurasian Sparrowhawk repeatedly using same nest. Brit. Birds 93: 40-41. Sperwer in de Midlands gebruikte zelfde nest in meidoorn in 1985 (bouwjaar), 1988, 1990, 1992, 1994 en 1995. Uitzonderlijk. Newton meldt in commentaar een maximum van 4 jaar.

van den Ende G. 2000. Overwinterende Slechtvalken in Zierikzee. Jaarverslag Roofvogelwerkgroep Zeeland 1999: 33-35.

In de winters van 1998/99 en 27 oktober 1999-28 maart 2000 verbleef er een Slechtvalk op de Dikke Toren in Zierikzee. In beide winters werden de prooien of resten daarvan weggeraapt onder de toren. In 1998/99 waren dat: 4 Goudplevieren, 2 Groene Spechten, 2 Houtsnippen, 15 Kanoeten, 4 Kieviten, 1 Kokmeeuw, 4 Kauwen, 3 Kramsvogels, 1 Meerkoet, 8 Stadsduiven, 1 Tureluur en 5 Wintertalingen. In 1999/2000 ging het om: 24 Goudplevieren, 2 Grutto's, 1 Houtduif, 4 Houtsnippen, 1 Kanoet, 2 Kieviten, 2 Kluten, 1 Rosse Grutto, 2 Stadsduiven, 2 Spreeuwen, 5 Watersnippen, 8 Wintertalingen en 2 Zilverplevieren. In de eerste winter werd vermoed dat het om een vrouwtje ging.

Gamauf A. 1999. Der Wespenbussard (*Pernis apivorus*) ein Nahrungsspezialist? Der Einfluß sozialer Hymenopteren auf Habitatnutzung und Home Range-Größe. Egretta 42: 57-85.

In 1984-88 en 1996-98 werd in zuidelijk Burgenland in Oostenrijk een studie verricht naar de relatie tussen Wespddieven en hun hoofdvoedsel: sociale wespen. Op 56 nesten werden 404 prooien verzameld, en dit werd vergeleken met de talrijkheid van wespen op een aantal transecten. Ruim 76% van de gevonden prooien betrof wespen, ruim 5% hommels, 7.5% kikkers, 6.3% vogels, 1.1% hagedissen en 3.3% overige invertebraten. Betrokken op hun aanwezigheid werden gewone en Duitse wesp geprefereerd. Waar wespen het talrijkst waren, was ook het jachtsucces het grootst. Aan de hand van individueel herkenbare Wespddieven (verenkleed) werd van 18 vrouwen en 27 mannen de grootte van het activiteitsgebied bepaald in drie fasen van de broedcyclus (aankomst, incubatie, jongenfase). Deze waren het kleinst voorafgaande aan de eileg (vrouw 260 ha, man 320 ha) en het grootst in de jongenfase (vrouw 1460 ha, man 1540 ha). Verschil tussen de seksen was het grootst tijdens de bebroeding van de eieren: vrouw 370 ha, man 720 ha. De grootte van de home range correleerde met de wespdenichtheid: 790-1600 ha in wesprijke jaren, 1600-2500 ha in wesparme jaren. Mannetjes (max. >7 km) waren vaker op grote afstand van het nest te vinden dan vrouwtjes (max. >6 km). Als er veel wespen waren, bleven de vogels gewoonlijk binnen 1 km van het nest. Belangwekkend artikel met veel nieuwe informatie.

Gamauf A. & Aubrecht G. (eds.) 1999. Greifvogel- und Eulenforschung in Österreich. Egretta 42(1/2): 1-192. ISSN 0013-2373. Prijs: ATS 300.- Adres redactie: Peter Sackl, Stmk. Landesmuseum Joanneum, Raubergasse 10, A-8010 Graz, Österreich (E-mail: peter.sackl@stmk.gv.at)

In dit nummer van Egretta staan de voordrachten gebundeld die werden gehouden tijdens de 3de bijeenkomst over onderzoek naar roofvogels en uilen in Oostenrijk. Een deel van deze verhalen wordt apart besproken (zie elders in Recente roofvogelliteratuur). De overige hebben betrekking op uilen. Lammergieren (3 verhalen over het introductieprogramma -zie ook stuk van Martijn de Jonge elders in deze Takkeling- en daaropvolgende monitoring) en Steenarend. Alleszins waard te worden aangeschaft, vooral waar het originele observaties van Wespddieven betreft.

Geldermans F. & Rebel C. 1999. Zeevertellingen te Huisduinen, jaarverslag 1999. De Steenloper 18 (96), Speciale editie 1-69. (Adres FG, A.m.v. Voorthuysenstraat 28, 1785 LG Den Helder, 0223-636232).

In dit overzicht wordt uitgebreid stilgestaan bij roofvogels die tijdens zeevertellingen bij Huisduinen werden waargenomen in 1999. Daaronder 4 Zwarte Wouwen (3 voorjaar, 1 najaar), 1 Rode Wouw (9 mei), 26 Blauwe Kiekendieven (17 april-26 juni: 13 mannetjes, rest in vrouwkleed, 10 juli-11 november: 1 mannetje en 6 in vrouwkleed), 55 Bruine Kiekendieven (17 van 27 maart-12 juni, 38 van 25 juli-12 september), 32 Sperwers (6 van 6 maart-28 april, 26 van 14 augustus-30 december), 1 Havik (man op 9 oktober), 20 Buizerds (3 van 5 mei-13 juni, 17 van 31 juli-17 oktober), 4 Visarenden (3 van 25 april-5 mei, 1 op 16 september), 52 Torenavalken (19 van 7 februari-26 juni, 33 van 10 juli-31 december), 12 Boomvalken (6 van 24 april-15 mei, 6 van 31 juli-19 september), 1 Leonora's Valk (donkere fase op 2 oktober; op 22 oktober zou er eentje zijn gezien boven Helgoland), 4 Smellekens (3 van 1-14 mei, 1 op 1 september) en 4 Slechtvalken (1-7 november).

van Geneijgen P. 2000. De Slechtvalk: tien jaar broedvogel in Limburg. Limburgse Vogels 11: 1-6.

Overzicht van de broedgevallen op de Clauscentrale (vanaf 1990) en op het DSM-terrein (vanaf 1996). Brachten in totaal 28 jongen groot waarvan er 22 succesvol uitvlogen. Van de gekleurde jongen kwamen meldingen binnen van de Waal bij Dodewaard (1998), elektriciteitscentrale in het noordoosten van de provincie Antwerpen (1999), van een industrieterrein in westelijk Noord-Brabant (1998), uit het oostelijke Ruhrgebied (1999) en bij Aardenburg in Zeeuws-Vlaanderen (1999). Daarnaast nog eens ringmeldingen op de Hellegatsplaten, Maascentrale bij Buggenum, Heinzberg in Duitsland en Selfkant in Duitsland (die laatste geschoten). De afstanden varieerden van 7-125 km (mediaan 11 km).

van Geneijgen P. & van Dijk J. 1999. Slechtvalken uit de mottenballen. Slechtvalk Nieuwsbrief 5(2): 4-8.

Overzicht van ruiverschillen tussen Midden- en Noord-Europese Slechtvalk aan de hand van 87 balgen in collecties in Leeuwarden, Amsterdam en Rotterdam.

Gierach K.-D. 1998. Die Wiesenweihe (*Circus pygargus* (L.)) - wieder Brutvogel im Kreis Luckau. Biologische Studien Luckau 27: 92-95.

Voor eerst sinds 1976 weer broedgevallen (2) in deelgebied Luckau in Brandenburg. Goed muizenjaar. Voedselresten op nesten 10 woelmuizen, 3 veldleeuweriken en 1 witte kwikstaart. Beide nesten met 4 eieren, resp. verstoord door bonte kraai en 3 jongen (1 man, 2 vrouw) uitgevlogen (met nestbescherming).

Gilson L.N. & Marzluff J.M. 2000. Facultative nest-switching by juvenile Ospreys. Auk 117: 260-264.

Soms sluiten uitgevlogen jongen zich aan bij andere nesten. Dit kan een puur random verschijnsel zijn (toeval), danwel worden bepaald door de omstandigheden die de jongen ondervonden op hun eigen nest. In het laatste geval mag je verwachten dat broedselgrootte (en dus voedselopname van de verschillende jongen) invloed uitoefent. Door de broedselgrootte te manipuleren (jongen toevoegen of weghalen) werd dit getest. Nest-switching bleek vooral bij late nesten en nesten met drie jongen voor te komen. In het laatste geval waren het niet de dominante jongen die van nest veranderden na het uitvliegen. De minst gevoede jongen waren het meest bezig met nest switching. Voor deze vogels is het een strategie die de voedselopname vóór de dispersie kan vergroten zonder extra risico's te lopen (ouders maken geen onderscheid tussen eigen en vreemde jongen, onderling bestaat weinig agressie).

Gutiérrez R. & Figuerola J. 2000. Combined mobbing of Northern Goshawk by three other raptor species. Brit. Birds 93: 89-93.

Torenavalk, Bruine Kiek en Dwergarend belaagden omstebeurt een subadult vrouwtje Havik.

Gwaizdowicz D.J., Mizera T. & Skorupski M. 1999. Mites in Greater Spotted Eagle nests. J. Raptor Res. 33: 257-260.

Twee nesten van Bastaardarenden uit de Biebrza in NO-Polen werd onderzocht op de aanwezigheid van mijten. Twee subklassen van mijten werden aangetroffen: Anactinotrichida en Actinotrichida. De soort *Nenteria pandioni* was voorheen alleen bekend van nesten van Vis- en Zearend. Blijkbaar is deze soort specifiek voor arendnesten in zijn algemeenheid.

Harwood E. 2000. Peregrine Falcons nesting on electricity towers. Brit. Birds 93: 44.

Na 20 jaar afwezigheid keerden Slechtvalken terug op de kliffen van Dorset in 1986. Inmiddels daar overall broedend, waaronder minimaal 4 op hoogspanningsmasten. In afgelopen 2 jaar tevens op oude kraaiennesten op masten. In naschrift van N. Dixon worden nog 7 andere gevallen genoemd.

Hellmann M. 1999. Die Entwicklung des Rotmilans *Milvus milvus* vom Nahrungsgast zum Brutvogel in der Stadt Halberstadt. Orn. Jber. Mus. Heineanum 17: 93-107.

In Halberstadt (voormalige DDR, 20 km², 43.000 inwoners) is de Rode Wouw van 1974-99 toegenomen. In jaren zeventig 1-4 ex., in jaren negentig 6-10 ex. Eerste broedgevallen in buitenwijken in 1983 (n=18), in stadscentrum vanaf 1988 (n=7). Broedsucces is laag vanwege concurrentie met Zwarte Kraai: 0.9 jong per broedpoging in buitenwijken en 0.1 jong idem in de stad zelf. De ingebruikneming van de stad wordt gezien als alternatief voor de afnemende geschiktheid van het boerenland als broedplaats, al is het broedsucces in de stad verre van optimaal. Het is bij lange niet voldoende om de verliezen in cultuurland te compenseren.

Jaarboek 1999 van Het Nederlands Valkeniersverbond "Adriaan Mollen". Te bestellen door overmaking van f20,- naar giro 76430 t.n.v. penningmeester Nederlands Valkeniersverbond "Adriaan Mollen", Deskesven 3, 5815 EA Merselo. 56 pp.

Een gevarieerd nummer, met een overzicht van de prestaties van de valkeniersvalken en -haviken (S.H. Smit), een historisch overzicht over het gebruik van IJslandse Giervalken (S. Fuks en C. Parpoil), een uitgebreid overzicht over ziektes en revalidatie van roofvogels (inclusief een beschrijving van normaal gedrag; G.J. van Nie), welk voedsel jachtvogels nodig hebben (en wat vooral niet; G.J. van Nie), een verslag van een verjaagactie van een spreuuwenslaapplaats bij Hoogeveen met een Slechtvalk (J. de Vries), de constructie van een veerbalancer, de valkerij in Leenderstrijp in de 17de en 18de eeuw en enkele anecdotes. Oudere jaarboeken, evenals Valkerij in perspectief (met onder andere een reconstructie van het populatieverloop van Havik en Sperwer in Nederland en Slechtvalken op wereldschaal) en het jubileumboek, zijn voor schappelijke prijzen te verkrijgen via bovenstaand adres.

Jenkins A. 2000. Hunting mode and success of African Peregrines *Falco peregrinus minor*: does nesting habitat quality affect foraging efficiency? Ibis 142: 235-246.

Individuele Slechtvalken spenderden 30-50% van de dag op/bij hun nestklif; er werd gemiddeld 0.5 jachtvlucht per waarnemingsuur geregistreerd, zonder verschillen naar sekse. Hoe hoger de klif, hoe beter het jachtsucces. Een jachtvlucht vanaf de klif was bovendien succesvoller dan vanuit de lucht. Het hoogteverschil tussen Slechtvalk en prooi tijdens de start van de jachtvlucht was een belangrijke factor in het succes: hoe groter het verschil, hoe succesvoller.

Jiresch W.F.L. 1999. Die mathematische Behandlung von Populationskriterien am Beispiel des Wanderfalken (*Falco peregrinus*). Egretta 42: 136-143.

Model voor het berekenen van overlevingskansen van eerste-en ouderejaars Slechtvalken.

Koning F. 2000. Voedsel van de Havik in de Amsterdamse Waterleidingduinen. Graspieper 19: 118-122.

In de AW-duinen (3400 ha, waarvan 600 ha bos) stamt het eerste broedgeval van de Havik van 1993; in 1999 waren dat er al 11. In 1993-99 werden 1554 prooien gevonden in 54 soorten. De meest gevonden prooien waren (in volgorde van talrijkheid): Konijn 292, Houtduif 197, Ekster 177, postduif 174, Vlaase Gaai 147, Kramsvogel 110, Spreeuw 46, Merel 45 en Houtsnip 40. Verhoudingsgewijs vaak werden roofvogels en uilen geslagen: Bosuil 7, Ransuil 17, Sperwer 19,

Boomvalk 1 en Torenvalk 8. Het aandeel Konijnen is hoog vergeleken met andere delen van het land. Geeft ook een maandelijks verdeling van prooien.

Lam E., Modderkolk L. & Stam F. 1999. De vogels van Stad en Ambt Doesborgh. Vogelwerkgroep Stad en Ambt Doesborgh, Doesburg. 216 pp. Te verkrijgen door f37.50 (incl. verzendkosten) over te maken op postbankrekening 3385366 t.n.v. Stad en Ambt Doesborgh, o.v.v. vogelboek.

De ondertitel 'een avifauna van de gemeenten Angerlo, Doesburg en Hummelo en Keppel' beschrijft dit vierkante, gebonden boek goed. Het is een traditionele avifauna met aparte hoofdstukken over de 25-jarige geschiedenis van de lokale VWG, verantwoording en werkwijze, nestkastonderzoek, transect- en ganzentellingen, bescherming van roofvogels en uilen, karakteristieke broedvogelsoorten (met verspreidingskaarten), een lijst met waargenomen vogelsoorten en conclusies. Vooral ten aanzien van roofvogels en uilen wordt veel interessante informatie verstrekt, niet het minst doordat Frans Stam hieraan de nodige schwing heeft gegeven. Van soorten als Steenuil, Kerkuil en Torenvalk stijgt de informatie uit boven wat gemiddeld in een avifauna wordt vermeld. Ook bij enkele andere nestkastbewoners (mezen) wordt uitgebreid stilgestaan bij de resultaten van ringwerk en broedbiologie. Het boek is rijk geïllustreerd met kleurenfoto's van hoog niveau; de namen van de fotografen lijken te bewijzen dat het om lokale fotografie gaat, maar helaas wordt bij de onderschriften geen melding gemaakt van plaats en datum. De opmaak is fraai en duidelijk, de teksten zijn goed leesbaar.

Lanz U. 1999. Der Wanderfalke in Bayern: Jahresbilanz '98. Wanderfalkenrundbrief 1/99: 1-3.

In 1998 47 paren (32 succesvol met 79 jongen); 15 paren zaten op gebouwen, 24 op kliffen, de rest in steengroeves. Hoogste aantal in periode 1969-98, vooral in vergelijking met 1969-89 toen er slechts <5 paren resteerden. De toename begon in 1990.

Lanz U. 2000. Der Wanderfalke in Bayern: Jahresbilanz '99. Wanderfalkenrundbrief 1/2000: 1-1-4.

In 1999 53 bezette territoria, waarin 48 paren tot broeden overgingen (32 daarvan succesvol, met 78 vliegvlugge jongen). Het mindere broedresultaat vergeleken met 1998 was deels gevolg van predatie door marters en Oehoes.

Lieske D.J., Warkentin I.G., James P.C., Oliphant L.W. & Espie R.H.M. 2000. Effects of population density on survival in Merlins. Auk 117: 184-193.

In Saskatoon broeden Smellekens sinds de late jaren zestig in de groene delen van de stad op oude kraaiennesten. Deze populatie is in 1985-96 geteld en gekleurd. Met behulp van overlevingsmodellen (Cormack-Jolly-Seber) is de overleving van de stadse populatie bekeken. Tussen mannetjes en vrouwtjes werd een verschil in overleving gevonden; gemiddeld was de overleving 62% per jaar. Voor juveniele mannetjes en vrouwtjes lag dat op resp. 23 en 5%. Dit laatste verschil is niet reëel maar hangt samen met de grotere dispersieafstanden van juveniele vrouwtjes (kleinere meldkans in de studiepopulatie). De overleving van de volwassen vogels was negatief gecorreleerd met dichtheid. Dit suggereert dat een dichtheidsafhankelijke afname in overleving een regulerend effect heeft op de omvang van de populatie.

Mammen U. 1999. Monitoring von Greifvogel- und Eulenarten: Anspruch und Wirklichkeit. Egretta 42: 4-16.

Overzicht van het inmiddels welbekende Duitse onderzoeksprogramma, vooral wat betreft opzet en uitvoering. Als voorbeeld wordt de Havik uitgewerkt: dichtheden in de verschillende delen van Duitsland (maximum 15.6 paren/100 km² in een deel van Nordrhein-Westfalen; voor geheel Duitsland -356.732 km²- wordt de stand op 11.500-14.000 paren geschat), de trend (stabiel over 1987-98, berekend met kettingindex) en reproductiecijfers (gemiddeld 1.9 jong/paar en 2.23 jong/succesvol paar).

Resterende literatuur volgt in het derde nummer van jaargang 8...

Overzicht van WRN-steunpunten en contactpersonen

Friesland

Herman Dijkman, Schuur 35, 9205 BE Drachten. Tel. 0512-523369, E-mail: h.dijkman@wolmail.nl
Thijs van Galen, Hobbemastraat 28, 8471 VW Wolvega. Tel. 0561-614522 (ZO-Friesland)

Groningen

Leon Luitjen, Barlagerveldweg 5, 9541 XR Vlagtwedde. Tel. 0599-312081
Voor kiekendieven: Ben Koks, Hylkemaheerd 22, 9736 JB Groningen. Tel. 050-5412646

Drenthe

Hans Dekker, Mortonhof 42, 7908 AP Hoogeveen. Tel. 0592-365555, E-mail: h.dekker@drenthe.nl

Overijssel

Nico Driessen, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle. Tel. 038-4217166
E-mail: driessen@natuurmilieu.nl
Twente: Roeleke Steentjes, Marijkestraat 35, 7491 XH Delden. Tel. 074-3763763

Gelderland

Rob Vogel, Noorderstraat 63, 6953 CD Dieren. Tel. 0313-427524 of 024-6848111
E-mail: Rob.Vogel@SOVON.nl
Harry van Diepen, Troelstrastraat 2, 8161 DS Epe. Tel. 0578-615114 of 055-5492510
E-mail: vandiepen@introweb.nl
Bert Verboog, Molenbelt 67, 7241 JK Lochem. Tel. 0573-256654/299299
E-mail: BertVerboog@wxs.nl

Flevopolders

Frank de Roder, Zwartemeerweg 20A, 8307 RP Ens. Tel. 0527-253040
E-mail: F.Roder@SBB.Agro.nl
Ton Eggenhuizen, Louis Davidsstraat 13, 1311 KX Almere. Tel. 036-5368474, E-mail:
ton.eggenhuizen@vogelbescherming.nl
Rob van Swieten, Reeënspoor 73, 3892 VC Zeewolde, Tel. 036-5224898
E-mail r.swietenfl@zonnet.nl

Noord-Brabant

Henk den Brok, Leharstraat 20, 5384 CS Heesch. Tel. 0412-453642
Vogelasiel Someren, oostelijk Noord-Brabant. Tel. 0493-493564
Vogelasiel Zundert, westelijk Noord-Brabant. Tel. 076-5974165

Zeeland

Inventarisaties: Henk Castellijns, Marollenoord 10, 4553 CP Philippine. Tel. 0115-491846
Vervolging: Ralf Jooisse, Postbus 334, 4460 AS Goes. Tel. 0113-230075 of 0118-463065

Limburg

Piet Beckers, Overkwartier 14, 6065 CM Montfort. Tel. 0475-541629
Werkgroep Roofvogelbescherming Limburg, p/a Jo Erkens, Aldenhofstraat 79, 6191 GS Neerbeek.
Tel. 046-4372839
(Noord-Limburg) Jos Custers, Venloseweg 61, 5993 PH Maasbree. Tel. 077-4653574

Utrecht en Het Gooi

Hanneke Sevink, Einder 31, 3742 ZG Baarn. Tel. 035-5421019

Zuid-Holland

Ton Elzerman, Benedenrijweg 325, 2983 GE Ridderkerk. Tel. 0180-417154
(Krimperwaard, Alblasserwaard, Vijfherenlanden) Rudie Terlouw, Boezemsingel 58, 2831 XS Gouderak.
Tel. 0182-374346 of 0182-374976

Noord-Holland

Dook Vlugt, Nassaulaan 8, 1862 EJ Bergen. Tel. 072-5897778

Coördinatie formulieren dode roofvogels: Hans van Kuik, Finkewei 4, 8723 DB Koudum. 0514-523262
Uitleen roofvogeltentoonstelling: Willie Spieker, Korenbloemstraat 13, 7135 JS Harreveld. 0544-374899

Inhoud De Takkeling 8(2), 2000

- 99 Maria Quist: Intro
101 Herma Diepenheim: Wegrennen, noorderzonners
102 Hero Moorlag: Genetische vingerafdruk verbetert situatie roofvogels in Slowakije
106 Ate Dijkstra: Een andere vorm van 'echt' zongedrag bij de Wespendif *Pernis apivorus*?
108 Willem van Manen: Drentse Wespendifieven *Pernis apivorus* nestelen steeds vaker in Japanse lariks *Larix leptolepis*
113 Kees Woutersen: Rode Wouwen *Milvus milvus* in Spanje
118 Fons Eysink: De koningswouw, of: een succesvol broedgeval van de Rode Wouw *Milvus milvus* in Twente in 1988
121 Hans Potters: Mogelijke waarneming van in familieverband trekkende Bruine Kiekendifieven *Circus aeruginosus*
123 M. de Bijl: Sperwer *Accipiter nisus* jaagt te voet
125 Jaring Roosma, Romke Kleefstra en Yde van der Heide: Mislukt grondbroedsel van Buizerd *Buteo buteo* bij Aldeboarn (Friesland)
128 Herman Dijkman: Zeslesgel van Buizerd *Buteo buteo* bebroed door twee vrouwtjes
130 Rob G. Bijlsma: Monopolisering van voedsel door eerstgeboren, weldoorvoede jonge Buizerds *Buteo buteo* vergroot kans op sterfte onder nestgenoten
132 Guide Aijken: Visarenden!
134 Martijn de Jonge: Kunstnesten van Visarenden *Pandion haliaetus* in Nederland
136 Chris van Orden en Natalia Paklina: Een droeve relatie tussen Moerassneeuwhoenders *Lagopus lagopus* en Giervalken *Falco rusticolus* in Oost-Siberië
140 Oscar Vedder: Torenvalk *Falco tinnunculus* met vleugelafwijking
142 Edwin W.A.M. Vaassen: Habitatgebruik, activiteit en jachtwijze van overwinterende roofvogels in de Göksu Delta, Zuid-Turkije
163 Martijn de Jonge: Kalkoengier(en), Lammergieren en Zeearenden
167 Oproepen en mededelingen
170 Rob G. Bijlsma: Recente roofvogelliteratuur

Contents De Takkeling 8(2), 2000

- 99 Maria Quist: Introduction
101 Herma Diepenheim: Run, raptorphiles, run
102 Hero Moorlag: Genetic fingerprint provides protection for Slovakian raptors
106 Ate Dijkstra: Another form of sunning in the Honey Buzzard *Pernis apivorus*?
108 Willem van Manen: Honey Buzzards *Pernis apivorus* in Drenthe increasingly nest in Japanese larch *Larix leptolepis*
113 Kees Woutersen: Red Kites *Milvus milvus* in Spain
118 Fons Eysink: Successful breeding of the Red Kite *Milvus milvus* in Twente in 1988
121 Hans Potters: Marsh Harriers *Circus aeruginosus* migrating as a family?
123 M. de Bijl: Sparrowhawk *Accipiter nisus* hunting on foot
125 Jaring Roosma, Romke Kleefstra and Yde van der Heide: Ground nest of Common Buzzard *Buteo buteo* in Friesland not successful
128 Herman Dijkman: Clutch of six eggs in Common Buzzard *Buteo buteo* incubated by two females
130 Rob G. Bijlsma: Monopolizing food by well-fed, first-born nestlings enhances mortality among siblings in Common Buzzard *Buteo buteo*
132 Guido Aijken: Ospreys!
134 Martijn de Jonge: Artificial nests for Ospreys *Pandion haliaetus* in The Netherlands
136 Chris van Orden and Natalia Paklina: The mortal link between Willow Grouse *Lagopus lagopus* and Gyrfalcon *Falco rusticolus* in eastern Siberia
140 Oscar Vedder: Kestrel *Falco tinnunculus* with wing deformation
142 Edwin W.A.M. Vaassen: Habitat choice, activity pattern and hunting method of wintering raptors in the Göksu Delta in southern Turkey
163 Martijn de Jonge: Turkey Vulture(s), Bearded Vultures and White-tailed Eagles
167 News and comments
170 Rob G. Bijlsma: Recent literature on raptors